

Дўстмуҳаммад Насриддин Бодарий

درس الصرف الكامل

Мукаммал сарф дарслиги

(Араб тили сарф фанидан дарслик)

*Эълол қоидалари, боблар хусусияти, иловалар ва зарур
қоидалар*

Тошкент
Мовароуннахр
2009 йил

Мукаддима

Бу бандаи ожиз, яъни ушбу «Сарф китоби» асарининг муаллифи Дўстмуҳаммад Насриддин ўғли, 1953 йили Бухородаги Мир Араб мадрасасига ўқишга кирдим. Ўша йили қишки таътилгача улуғ устозлардан таълим олиб, *ضَرَبُوا*, *ضَرَبْنَا*, *ضَرَبْتُ* деб ўқир эдик. Бу *ضَرَبْتُ* нимага керак, деб айтар эдик. Устозларим шундай жавоб берган эдилар: «Такрор қилаверсанг, бир куни тушунасан». Сўнг ҳамма талабалар қишки таътилга чиқишди. Мен бандаи ожиз эса ўқув даргоҳида қолдим. Ўша маҳал марҳум устоз ҳожи Мухторжон ибн Абдуллоҳ Кўқондий Бухорий домланинг талабалик чоғлари эди. Ўшанда бу мухтарам зотдан: «Таксир, бу «*ضَرَبْتُ*»нинг нима ҳикмати бор?» деб сўрадим. Шунда ул зоти мухтарам бунинг сирини тушунтириб бердилар. Сабаби, Аллоҳ таолонинг марҳамати билан мен фақирга шу илмни тушунишим учун вақту соатнинг етгани бўлди.

Шу вақтдан бошлаб, аста-секин илми сарфни такрор қила бошладим. Шу йилнинг охиригача сарф қоидаларини бир оз тушуниб қолдим. Қимирлаган қир ошар деб, энди аста-секин сарф қоидаларини ёдлай бошладим. Иккинчи йилнинг ярмигача 22 бобни тўлиқ ёд олдим. Қаттиқ ҳаракат қилиб, ҳатто одатим шу бўлдики, аср намозини жамоат билан ўқиб, кейин дафтаримни олиб, мадрасанинг томига чиқиб, то шомгача 22 бобни эълоллари билан ёддан такрор қилар эдим. Бақадри тоқат, ҳар куни ишим шу эди.

Мана бугунги тавфиқли кунга келиб, ўша такрорлар ҳамда сарф қоидаларини ёдлаганим учун ушбу «Тўлиқ сарф китобини» тўплашга муваффақ бўлдим. Шунинг учун бу ожизона асарни ўқувчи толиби илмлардан истагим

шуки, бундаги сарф қоидаларини оз-оздан бўлса ҳам ёд олишга уринсинлар. Сабабки, қоидаларни ёдлашда кўп фойдалар бор. Аллоҳ таолодан умидим шулким, қайси бир толиби илм ниятини холис қилиб, «ўрганган илмимга амал қиламан», деб, ушбу китобни қўлига олса, динига содиқ ота-боболар изидан бориб, ўз илму маърифати билан «халқимизнинг билимли бўлиши, тинчлиги, бирлиги ва иноқлиги йўлида хизмат қиламан», деб қасд қилса, Аллоҳ таоло ўша толиби илми бу сарф китобининг қоидаларидан баҳраманд айласин.

Омин, ё Раббал олабийн!

Азиз дўстларнинг муборак хотирлари учун эслатма

Араб тили бизнинг дин тилимиз бўлгани учун бу тилни билмоқ биз бандаларга фарз ва зарурийдир. Бошқа ҳар хил тилни билмоқ ўша тилнинг сарфини, яъни қоидаларини билмоққа мавқуф бўлгани учун ҳар бир жойда ўқувчи болаларга туркий-ўзбек тилини ўқишни билгандан кейин араб тилининг сарфини ўқитмоқ асосий қонун бўлган. Лекин бизнинг болаларимизга сарф ўқита бошлаганда арабча тасниф қилинган рисоаларни ўқитмоқ мақсадга мувофиқ эмас. Сабабким, араб тилидан асло хабари бўлмаган ўқувчи болаларга аввал иборани мутолаа қилдирмоқ ва ундан кейин қоидаларни тушунтирмоқ кўп машаққат бўлади.

Илми сарф ҳақида форс тилида ёзилган «Бидон», «Шарҳи Абдуллоҳ» ва бошқа китоблар бор, булар ўрганиш учун мувофиқ ва қулай асарлардандир. Аммо туркийзабон ўқувчилар учун ҳам шундай қулай рисола бўлишини эътиборда тутиб, бу камтарин Дўстмуҳаммад Насриддин мазкур асарлардан энг зарур қоидаларни саралаб, бақадри тоқат ўзбек тилига ўгирдим. Сабабким, толибларга тил қоидалари ўз тилларида ўқитилса, улар яхши тушуниб, тез

муддатда мақсадга етишлари осон бўлади. Ана шу фойдаларни кўзлаб, халқимизга бир ожизона хизмат қилиш ва мустақиллик маънавиятига ҳисса қўшиш ниятида ушбу асарга қўл урдим. Ушбу асарнинг юзага келишига рози бўлиб, хайрхоҳлик қилган кишиларнинг дунёю охиратлари обод бўлсин.

Омин ё Раббал Олабийн!

Ҳамд

Бизни мўмин муслмон бандаси қилиб яратган ҳамда кўнглимизга тавфиқи тоатни илҳом қилиб, намоз ўқиш ва рўза тутиш ва илм олиш муҳаббатини кўнглимизга солган, яна бунинг устига Ҳазрати Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламдек зотга уммат қилган Аллоҳ таолога беадад ҳамду санолар бўлсин. Ҳазрати Одам отамизнинг вужуди шарифларига иллоти ғойий ва сабаби асосий бўлган Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга ва ул зотнинг аҳли аёлларига, асхобларига Аллоҳ таолонинг туганмас раҳмати ёғилсин. Яна ҳақ йўлни топишликда порлаб турган юлдузлар каби бўлган улуғ саҳобаларга эргашиб, у зотларнинг изидан боришликда чидам камарини белларига маҳкам боғлаб, то қиёматгача ўтадиган уммати Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга чексиз раҳматлар ёғсин. Ушбу “Тўлиқ сарф” китобини тасниф этувчи Дўстмуҳаммад Насриддин Бодарий мухтарам устозлари: жаноби Муҳаммад Амин домла ва жаноби Алихонтўра Соғуний ва жаноби Муҳаммад Шариф Ҳожи Ҳиндистоний-Кўқандий-Мавлавий каби зотларнинг камтарин шогирдларидандир. Ушбу ожизона асарни ўқиб, баҳраманд бўлган азиз ва мухтарам китобхон дўстларимиздан илтимосимиз шулким, бу мухтарам устозларимиз ҳақларига ва улар туфайли бу бандаи ожизнинг ҳаққига ҳам дуои хайр қилсалар. Сабабким,

инсон хоҳ тирик бўлсин, хоҳ ўлик бўлсин, у чин дўстларнинг дуои хайрига муҳтождир. «Ёмғир билан ер кўкарар, дуо билан эл кўкарар» ҳамда «Дуо олтин эмасму» мақолларининг муқтазоси ҳам шудир.

Саъдий Шерозий ҳазратларидан байт:

«Ғараз нақшаст каз мо боз монад,
ки ҳастиро намебинам бақое,
Магар соҳибдиле рўзе бараҳмат
кунад дар ҳаққи дарвешон дуое».

Яъни, ушбу нақш, яъни асар биздан кейин (бир ёдгор бўлиб) қолсин, чунки борлиқ бу ҳаёт абадий эмас, ўткинчидир. Шоядки, бир соҳибдил – эзгу қалбли киши бу дарвишлар ҳаққига Аллоҳнинг раҳматини тилаб дуои хайр қилса...

Дўстмуҳаммад НАСРИДДИН БОДАРИЙ

Эй ўқувчи! Ўқиган дарсингнинг маъносини фаҳмлаб, тушуниб ўқигил. Аллоҳ таоло сени икки жаҳонда бахтли қилсин.

Билки араб калималари уч қисмдир:

1. Исм – اسم
2. Феъл – فعل
3. Ҳарф – حرف

Исмга мисол: رَجُل

Феълга мисол: ضَرَبَ

Ҳарфга мисол: مِنْ، عَنْ

1. Исм уч қисмдир:

- 1). Сулосий – ثَلَاثِي
- 2). Рубоий – رُبَاعِي
- 3). Хумосий – خُمَائِي

Исми сулосий деб уч ҳарфлик исмга айтилади.

Масалан: زَيْدٌ

Исми рубоий деб тўрт ҳарфлик исмга айтилади.

Масалан: جَعْفَرٌ

Исми хумосий деб беш ҳарфлик исмга айтилади.

Масалан, سَفْرُجَلٌ

2. Феъл икки қисмдир:

1. Сулосий – ثَلَاثِي
2. Рубоий – رُبَاعِي

Феъли сулосий деб уч ҳарфлик феълга айтилади.

Масалан: ضَرَبَ

Феъли рубоий деб тўрт ҳарфлик феълга айтилади.

Масалан: دَخَرَ

Зоид бўлган (яъни орттирилган) ҳарфлардан аслий бўлган ҳарфларни танимоқдаги араб сўзининг тарозуси:

لام، عَيْن، فاء، (фо, айн, лом) дир.

3. Ҳарф икки қисмдир:

1) Аслий ҳарф.

2) Зоид ҳарф.

Аслий ҳарф шундай ҳарфки, فاء، عَيْن، لام нинг биттаси қаршисида (баробарида) бўлади.

Масалан: فَعَلَ - ضَرَبَ вазнида.

Ҳарфи зоид шундай ҳарфки, فاء، عَيْن، لام ларнинг бирортаси қаршисида (баробарида) бўлмайди.

Масалан: أَكْرَمَ - أَفْعَلَ вазнида. Бунда أَكْرَمَ ни فَعَلَ га солиштирганда ا (алиф) ҳарфи зоид бўлади. أَكْرَمَ нинг асли كَرَمَ дир.

Аслий ҳарф уч ҳарфлик бўлган калимада у учтадир:

لام، عَيْن، فاء

Аслий ҳарф тўрт ҳарфлик бўлган калимада тўрттадир: لام، عَيْن، فاء

Аслий ҳарф беш ҳарфлик бўлган калимада бештадир: لام، عَيْن، فاء

Уч ҳарфлик калима икки қисмдир:

1. ثلاثي مُجَرَّد (сулосий мужаррад), яъни, ҳарфи зоид йўк (якка) калималар.

2. ثلاثي مَزِيد (сулосий мазид), яъни, ҳарфи зоиди бор калималар.

Сулосий мужаррад шундай калимадирки, унинг уч аслий ҳарфининг устига бирор ҳарф орттирилмаган бўлади.

Масалан: ضَرَبَ – فَعَلَ вазнида.

Сулосий мазид шундай калимадирки, унинг уч аслий ҳарфининг устига бирор ҳарф орттирилган бўлади.

Масалан: أَكْرَمَ – أَفْعَلَ вазнида.

Тўрт ҳарфлик калима ҳам сулосийга ўхшаш икки қисмдир:

1. رِبَاعِي مُجَرَّد (Рубоий мужаррад)

2. رِبَاعِي مَزِيد (Рубоий мазид).

Рубоий мужаррад шундай калимадирки, унинг аслий тўрт ҳарфининг устига бирор ҳарф орттирилмаган бўлади.

Масалан: دَخَرَجَ – فَعَّلَلَ вазнида.

Рубоий мазид шундай калимадирки, унинг аслий тўрт ҳарфининг устига бирор ҳарф орттирилган бўлади.

Масалан: تَدَخَّرَلَ – تَفَعَّلَلَ вазнида.

Беш ҳарфлик калима ҳам икки қисмдир:

1. خُمُوسِي مُجَرَّد (хумосий мужаррад).

2. خُمُوسِي مَزِيد (хумосий мазид).

Хумосий мужаррад шундай калимадирки, унинг аслий беш ҳарфининг устига бирор ҳарф орттирилмайди.

Масалан: جَحْمَرِيشَ (қари кампир) – فَعَّلَّلَ вазнида.

Хумосий мазид шундай калимадирки, унинг беш аслий ҳарфининг устига бирор ҳарф орттирилади.

Масалан: خَنْدَائِيْسَ (қайсар туя) – فَعَّلَّلِلَ вазнида.

Хумосий: خَنْدَرِيْسَ келган).

Исм ва феълнинг қисмлари баёнида

Исм ва феъл етти қисмдир:

I) صَحِيْحٌ (сахих).

II) مُضَاعَفٌ (музоаф).

III) مِثَالٌ (мисол).

IV) أَجْوَفٌ (ажваф).

V) نَاقِصٌ (ноқис).

VI) لَفِيفٌ (лафиф).

VII) مُلْتَوِيٌّ (мултавий).

الْمَفْرُوقُ اللَّيْفِ ↓ (الْمَلْتَوِي)	اللَّيْفُ الْمَفْرُوقُ ↓ (اللَّيْفُ)	الْمَعْلَلُ اللَّامُ ↓ (الْمَلْفُ)	الْمَعْلَلُ الْعَيْنُ ↓ (الْأَجُوفُ)	الْمَعْلَلُ الْفَاءُ ↓ (الْمَيْلُ)	الْمُضْعَفُ (الْمُضَاعَفُ)	السَّامُ ↓ (الصَّحِيحُ)	БОБ
بلاغي تجزید							
وَحِي	رَوَى	رَمَى	نَاغَ	وَثِبَ	فَرَّ	ضَرَبَ - يَضْرِبُ	(I)
—	—	دَعَى	دَامَ	وَدَّ	رَدَّ	نَصَرَ - يَنْصُرُ	
—	—	رَعَى	—	وَضَعَ	—	فَنَعَ - يَفْنَعُ	
وَجِي	قَوِيَ	خَشِيَ	خَافَ	وَضَرَ	عَضَّ	جَمَدَ - يَجْمَدُ	
وَلِي	—	—	—	وَرثَ	—	نَعِمَ - يَنْعَمُ	
—	—	رَخَوَ	طَالَ	وَفَّحَ	حَبَّ	شَرَفَ - يَشْرَفُ	
بلاغي مزید							
أَوْصَى	أَرَوَى	أَهْدَى	أَقَامَ	أَوْجَبَ	أَحَبَّ	أَكْرَمَ - يَكْرُمُ	(IV)
وَلَّى	سَوَّى	رَبَّى	صَوَّبَ	وَحَدَّ	جَدَّدَ	صَوَّخَ - يَصَوِّخُ	(II)
وَالَى	دَاوَى	خَانَى	جَاوَبَ	وَاطَبَ	حَابَّ	سَافَرَ - يَسَافِرُ	(III)
إِثْقَى	إِخْتَوَى	إِخْتَفَى	إِقْتَنَاتَ	إِضْحَجَ	إِخْتَجَّ	إِحْسَبَ - يَحْسِبُ	(VIII))
—	إِزْوَى	إِنْجَلَى	إِنْقَادَ	—	انْقَضَ	انْسَحَبَ - يَنْسَحِبُ	(VII)
—	—	إِرْعَوَى	إِسْوَدَّ	—	—	إِحْمَرَّ - يَحْمَرُّ	(IX)
—	—	—	إِسْوَادًا	—	—	إِحْمَارًا - يَحْمَارُ	(X)
تَوَلَّى	تَرَوَّى	تَقَضَّى	تَصَوَّرَ	تَوَزَّدَ	تَجَدَّدَ	تَفَصَّحَ - يَتَفَصَّحُ	(V)
تَوَارَى	تَدَاوَى	تَصَانَى	تَزَايَدَ	تَوَارَثَ	تَصَامَ	تَدَارَكَ - يَتَدَارَكُ	(VI)
إِسْتَوَى	إِسْتَهْوَى	إِسْتَهْدَى	إِسْتَبَاعَ	إِسْتَوْجَبَ	إِسْتَحَبَّ	إِسْتَنْسَخَ - يَسْتَنْسِخُ	(X)
—	—	إِعْرَزَى	—	—	—	إِخْدَوَدَبَ - يَخْدُوْدِبُ	(XI)
—	—	—	—	—	—	إِجْلُوَزَ - يَجْلُوِزُ	(XII)
بلاغي تجزید							
—	صَوَّضَى	قَلَّسَى	جَوَّرَبَ	وَسَّوَسَ	صَرَّصَرَ	دَخَرَخَ - يَدْخُرُخُ	(I)
بلاغي مزید							
—	—	تَقَلَّسَى	تَجَوَّرَبَ	—	تَصَلَّصَلَ	تَدَخَّرَجَ - يَتَدَخَّرُجُ	(I)
—	—	—	—	—	—	يَبْرَثَشِقَ - يَبْرَثَشِقُ	(II)
—	—	—	—	—	—	أَفْشَعَرَ - يَفْشَعُرُ	(III)

I-Саҳиҳ

Саҳиҳ шундай калимадирки, لام، عَيْنٌ، فاءُ нинг баробарида (қаршисида) хоҳ исм бўлсин, хоҳ феъл, ҳарфи иллат ва икки ҳарф бир жинсдан бўлмайди. Масалан: ضَرْبٌ (урмоқ) ва ضَرْبٍ (урди).

Ҳарфи иллат учтадир: و (вов), ا (алиф), ي (йо) дир.

Байт:

Ҳарфи иллат уч турур,

Гар жамъ қилса, вой (واي) бўлур.

Ҳар киши такрор қилса,

Сарф ичида бой бўлур.

Агар бир калиманинг فا (фо)сининг баробарида ء (хамза) келса, مَهْمُوزُ الْفَا (маҳмузул-фо) дейилади. Яъни хамзалик калима дегани.

Масалан: فَعَلٌ - أَبَرَ вазнида.

أَبَرَ (абара)нинг маъноси:

а) нонга игна суқиб берди;

б) чаён чакди (ниши билан);

в) ошқовоқнинг гулини бир-бирига (эркагу урғочисини) улади, демақдир.

Агар ʻайннинг баробарида хамза келса, مَهْمُوزُ الْعَيْنِ (маҳмузул-айн) дейилади.

Масалан: فَعَلٌ - بَارَ вазнида. بَارَ (ба'аро) маъноси: чоҳ қазиди, демақдир.

Агар ломининг баробарида хамза (ء) келса, مَهْمُوزُ اللَّامِ (маҳмузул-лом) дейилади.

Масалан: فَعَلٌ - بَرَأَ вазнида. Маъноси: яратди, демақдир.

II-Музоъаф.

Музоъаф икки қисмдир:

1. مُضَاعَفٌ ثَلَاثِي (музоафи сулосий).
2. مُضَاعَفٌ رُبَاعِي (музоафи рубоий).

Музоъафи сулосий шундай калимадирки, عَيْنٌ ва لامٌ нинг баробарида хоҳ исм бўлсин, хоҳ феъл, икки ҳарф бир жинсдан бўлади.

Масалан: فَرَّ Аслида فَرَزَ эди, فَعَلَ вазнида.

Музоафи рубоий шундай калимадирки, فا ва اولى، اولام، (фо ва ломи уло) ва عَيْنٌ (айн) ҳамда لامٌ ثَانِي (ломи соний)нинг баробарида икки ҳарф бир жинсдан бўлади.

Масалан: صَرَصَرَ – فَعَّلَ вазнида.

III-Мисол.

مثال яъни, феъли саҳиҳга ўхшайди мозийсининг эълоли йўқлигида. Мисол шундай калимадирки, хоҳ исм бўлсин, хоҳ феъл, فا сининг баробарида ҳарфи иллат бўлади. Масалан: وَعَدَ ва وَعَدَّ – فَعَّلَ ва فَعَّلَ вазнида.

IV-Ажваф.

أَجْوَفٌ яъни, ўртаси ҳарфи саҳиҳдан холи калимадир. Ажваф шундай калимадирки, хоҳ исм бўлсин, хоҳ феъл, عَيْنٌ нинг баробарида ҳарфи иллат бўлади.

Масалан: قَوْلٌ ва قَوْلٌ – فَعَّلَ ва فَعَّلَ вазнида.

V-Ноқис.

ناقص нуксонли калимадир. Охирги ҳарфини баъзи сийғаларида ҳазф қилишлик (яъни олиб ташлашлик) билан нуксонли бўлади. Ноқис шундай калимадирки, хоҳ исм бўлсин, хоҳ феъл «ломи»нинг баробарида ҳарфи иллат бўлади.

Масалан: **فَعَلَ** ва **رَمَى** – **رَمَى** ва **رَمَى**.

VI-Лафиф.

لَفِيف – бир томондан икки ҳарфи иллат билан ўралган калимадир. Лафиф шундай калимадирки, хоҳ исм бўлсин, хоҳ феъл, **عَيْن** ва **لام** нинг баробарида ҳарфи иллат бўлади.

Масалан: **فَعَلَ** ва **قَوِيَ** – **قَوِيَ** ва **قَوِيَ**.

VII-Мултавий.

مُلتَوِي икки томондан ҳарфи иллат билан ўралган калимадир. Мултавий шундай калимадирки, хоҳ исм бўлсин, хоҳ феъл, **فا** ва **لام** нинг баробарида ҳарфи иллат бўлади.

Масалан: **فَعَلَ** ва **وَشِيَ** – **وَشِيَ** ва **وَشِيَ**.

Исм баёни

Исм икки қисмдир:

I) اسم جامد (Исми жомид).

II) اسم مَصْدَر (Исми масдар).

I-Исми жомид

Исми жомид **إِسْمٌ جَامِدٌ** бир ҳолда (ўзгармай) турадиган исм. Исми жомид шундай исмдирки, ундан бирор нарсани иштиқоқ қилиб, яъни ичидан ёриб бирор нарсани олиб бўлмайди.

Масалан: **فَعَلٌ** ва **فَرَسٌ** – **رَجُلٌ** вазнида.

II. Исми масдар.

Исми масдар **إِسْمٌ مَصْدَرٌ** шундай исмдурким, ундан бирор нарсани иштиқоқ қилинади, яъни ичидан ёриб олинади. Ва уни ўзбекчага таржима қилганда маъносининг охирида **مَقٌّ** (-мок) ёки **مَكٌّ** (-мак) қўшимчаси бўлади.

Масалан: **الْمَحَبَّةُ** – севмак, **الضَّرْبُ** – урмоқ.

Иштиқоқ баёни

Араб тилида ҳар бир **مَصْدَرٌ** (масдар)дан 12 нарсани иштиқоқ қилинади.

1. **ماضي** (мозий) – ўтган замон феъли.
2. **مضارع** (музореъ) – келаси замон феъли.
3. **إِسْمٌ فاعِل** (исми фоъил) – от, яъни иш-ҳаракатини бажарувчи кишининг номи.
4. **إِسْمٌ مَفْعُول** (исми мафъул) – бажарилган иш-ҳаракатининг номи.
5. **فَعْلٌ جَاهِد** (феъли жаҳд) – ўтган замонда бўлмаган феъл.
6. **فَعْلٌ نَفِي** (феъли нафий) – келаси замонда бўлмайдиган феъл.
7. **أَمْرٌ حَاضِر** (амри хозир) – буйруқ феъли.

8. **أَمْرٍ غَائِبٍ** (амри ғоиб) – учинчи шахсга қаратилган буйруқ феъли.

9. **فِي حَاضِرٍ** (нахий ҳозир) – тийилмоқ ва манъ қилмоқ феъли.

10. **إِسْمِ زَمَانٍ وَإِسْمِ مَكَانٍ** (исми замон ва исми макон) – исми замон бирор иш-ҳаракатнинг бажарилиш вақти (замонни) номи, исми макон иш-ҳаракатни бажарилиши ўрнининг номи.

11. **إِسْمِ آلَتٍ** (исми олат) – феълни, иш-ҳаракатни бажариш асбоби (олати) номи.

12. **إِسْمِ تَفْضِيلٍ** (исми тафзил) – ўзгалардан ортиқроқ феълни иш-ҳаракатни бажарувчининг номи.

Юқорида баён қилинган калималарнинг шакллари ва маънолари.

1. Феъли мозий: **ضَرَبَ** – урди, бир эркак киши ўтган замонда.

2. Феъли музореъ: **يَضْرِبُ** – уради, бир эркак киши келаси замонда.

Бу ўринда **ضَرْبًا** (урмоқ) масдардир, яъни шу муштоқларнинг манбаъидир.

3. Исми фобил: **فَهُوَ ضَارِبٌ** – урувчи, бир эр киши.

4. Исми мафъул: **وَذَاكَ مَضْرُوبٌ** – урилган, зарба еган бир эр киши.

5. Феъли жаҳд: **لَمْ يَضْرِبْ** – урмади бир эр киши ўтган замонда.

6. Феъли нафий: **لَا يَضْرِبُ** – урмайди, бир киши келаси замонда.

7. Амри ҳозир: **اِضْرِبْ** – ургин сен бир эр киши, II шахс буйруқ феъли.

8. Амри ғойиб: **لِيضْرِبْ** – урсин у бир эр киши, III шахс, буйруқ феъли.

9. Наҳий ҳозир: **لا تَضْرِبْ** – урмагин сен бир эр киши (қайтариш феъли).

10. Исми замон ва макон: **مَضْرِبٌ** – урмоқ вақти ва ўрни (ўрин-пайт келишиги).

11. Исми олат: **مِضْرَابٌ** – уриш асбоби (масалан: калтак).

12. Исми тафзил: **أَضْرَبُ** – урувчироқ, яъни шерикларидан кўра феълни ортиқ бажарувчироқ.

Феъл баёни

فعل (феъл) иш-ҳаракат деганидир. Унинг бажарувчиси (эгаси) бўлиши керак. Феълнинг ижро қилувчиси унинг фоълидир. Феълнинг фоъили ёлғиз киши, икки киши ёки ундан ҳам кўпроқ бўлиши мумкин. Булардан ҳар бири:

1. Мутакаллим – биринчи шахс.

2. Мухотаб – иккинчи шахс.

3. Ғойб – учинчи шахс.

Бу зикр қилинган уч шахсдан ҳар бири:

1. Музаккар (эркак жинси).

2. Муаннас (аёл жинси) бўлади.

واحد (воҳид, яъни бирлик) деб бир кишига айтилади.

تَشْبِيه (Тасния, яъни иккилик) деб икки кишига айтилади.

جَمْع (жамъ, яъни кўплик) деб иккидан ортиқ кишига айтилади.

1. **مُتَكَلِّم** (мутакаллим) деб сўзлагувчи кишини, яъни I-шахсга нисбатан айтилади.

2. مُخَاطَبٌ (мухотаб) деб сўзни тинглаувчи кишига, яъни II-шахсга нисбатан айтилади.

3. غَائِبٌ (ғоиб) деб ташқаридаги кишига, яъни III-шахсга нисбатан айтилади.

Феъли мозий (ўтган замон) маълумининг 14 сийғаси – шакли – калимаси бор. Бу 14 сийғанинг олтитаси ғоибга (III шахсга) тегишли, яна олтитаси мухотобга (II-шахсга) тегишли, қолган иккитаси мутакаллимга (I-шахсга) тегишлидир.

Ғоибга тегишли бўлган сийғанинг учтаси музаккарга (эркак жинси) ва учтаси муаннасга (аёл жинсига) тегишлидир.

Музаккарга тегишли бўлган 6 сийғанинг биттаси ضَرْبٌ бўлиб, урди, (ким?) эр киши, (қачон?) ўтган замонда, сийғаси воҳид (бирлик), музаккари ғоиб (эркак жинсига оид III-шахс), феъли мозийнинг маълуми (аниқ ўтган замон феъли).

ضَرْبًا – урдилар, икки киши, ўтган замонда, сийғаси тасния (иккилик), музаккар, ғоибайн икки нафар III-шахс) ўтган замон аниқ феъли.

ضَرْبُوا – урдилар, кўп кишилар, ўтган замонда, сийғаси жамъи музаккари ғоибин (кўплик, эркак жинсига оид III-шахслар), ўтган замон аниқ феъли.

Муаннасга қарашли бўлган уч сийғасининг биттаси ضَرْبَتْ урди, бир аёл, ўтган замонда, сийғаси, воҳидах, муаннаси ғоибаҳ (аёл жинсига оид III-шахс), ўтган замон аниқ феъли.

ضَرْبَتَا – урдилар, икки аёл киши, ўтган замонда, сийғаси тасния муаннаси ғоибатайн (аёл жинсига оид III-шахс иккилиги), ўтган замон аниқ феъли.

ضَرْبَيْنٌ – урдилар, кўп аёллар, ўтган замонда, сийғаси

жамъи муаннаси ғоибот (аёл жинсига оид III-шахс), аниқ ўтган замон феъли.

Мухотабга қарашли бўлган 6 сийғанинг учтаси музаккарга ва яна учтаси муаннасга оиддир.

Музаккарга қарашли бўлган уч сийғанинг биттаси **ضَرَبْتُ** – урдинг, сен бир эр киши, ўтган замонда, сийғаси воҳиди музаккари мухотаб (эркак жинсига оид II-шахс бирлиги), ўтган замон аниқ феъли.

ضَرَبْتُمَا – урдингизлар, сиз икки киши, ўтган замонда, сийғаси музаккари тасния (эркак жинсига оид иккилик) мухотабайн (II-шахсга оид икки киши, ўтган замон аниқ феъли).

ضَرَبْتُمْ – урдингизлар, кўп эр кишилар, ўтган замонда, сийғаси жамъ музаккари мухотабийн (эркак жинсига оид кўплик), ўтган замон аниқ феъли.

Муаннаси мухотабга қарашли бўлган уч сийғанинг бири **ضَرَبْتِ** – урдинг сен бир аёл киши, ўтган замонда, сийғаси воҳидах, муаннаси, мухотабах (аёл жинсига оид II-шахс, бирлик), ўтган замон аниқ феъли.

ضَرَبْتُمَا – урдингизлар, сизлар икки аёл киши, ўтган замонда, сийғаси таснияи муаннас, мухотабатайн (аёл жинсига оид II шахс иккилиги), ўтган замон аниқ феъли.

ضَرَبْتُنَّ – урдингизлар, сизлар кўп аёллар, ўтган замон, сийғаси жамъи муаннас, мухотабот (аёл жинсига оид II-шахс кўплиги), ўтган замон аниқ феъли.

Мутакаллимга қарашли бўлган икки сийғанинг бири **ضَرَبْتُ** – урдим мен бир эр киши ёки бир аёл, ўтган замон, сийғаси мутакаллими воҳид, муштарак (I шахс, бирлик, эркак ёки аёл жинси), ўтган замон аниқ феъли.

ضَرَبْنَا – урдик бизлар, кўп эркак кишилар ёки кўп аёллар, ўтган замонда, сийғаси мутакаллим, маъалғайр (I-

шахс, кўплик, муштарак, яъни эркак ёки аёл жинсига оид), ўтган замон аниқ феъли.

Маълум феълени мажхул қилиш йўли

Феъли мозийнинг маълумини мажхул номаълум қилишни истасанг охирининг олдиндаги ҳарфни касрала қил, мо қабли охири, яъни охиридан олдиндаги ҳар бир ҳаракатли ҳарфни заммалик қил.

Шунда ضَرَبَ – ضُرِبَ бўлади.

Масалан: ضَرَبَ – урди. ضُرِبَ – урилди.

Феъли мозийнинг мажхулининг худди маълуми каби 14 сийғаси бор: 6 таси ғоиб (III-шахс), 6 таси мухотаб (II-шахс), 2 таси мутакаллим (I-шахс).

Ғоибга тегишли сийғаларнинг 3 таси музаккарга (эркак жинсига) оид, яна 3 таси муаннасга (аёл жинсига) оид.

Музаккарга оид сийғаларнинг биринчиси:

ضُرِبَ – урилди, ул бир киши, ўтган замон, сийғаси воҳид, музаккар, ғоиб, мажхули феъли мозий.

Иккинчиси, ضُرِبَا – урилдилар, икки киши, ўтган замон, сийғаси таснийъаи музаккари ғоибайн, мажхули феъли мозий.

Учинчиси: ضُرِبُوا – урилдилар, кўп эр кишилар ўтган замонда, сийғаси жамъи музаккари ғоибийн, мажхули феъли мозий.

Муаннасга оид 3 сийғанинг биринчиси ضُرِبَتْ – урилди, бир аёл, ўтган замонда, сийғаси воҳидах, муаннаси ғоиббах, мажхули феъли мозий.

Иккинчи: ضُرِبْتَا – урилдилар, икки аёл киши, ўтган замонда сийғаси таснийъаи муаннас, ғоибатайн, мажхули

фёъли мозий.

Учинчиси: **ضُرَيْبٌ** – урилдилар, кўп аёллар, ўтган замонда, сийғаси жамъи муаннас ғойбот, мажҳули фёъли мозий.

Мухотабга тегишли бўлган 6 сийғанинг 3 таси музаккарга, 3 таси муаннасга оиддир.

Музаккари мухотабга оид бўлган 3 сийғанинг биринчиси:

ضُرَيْبٌ – урилдинг сен, бир эр киши, ўтган замонда, сийғаси воҳид, музаккар, мухотаб, мажҳули фёъли мозий.

Иккинчиси: **ضُرَيْبُمَا** – урилдинглар, икки эр киши, ўтган замонда, сийғаси таснияи музаккар, мухотабайн, мажҳули фёъли мозий.

Учинчиси: **ضُرَيْبُكُمْ** – урилдинглар сизлар, кўп эр кишилар, ўтган замонда, сийғаси жамъи музаккар, мухотабийн, мажҳули фёъли мозий.

Муаннасга оид бўлган 3 та мухотаб сийғанинг биринчиси: **ضُرَيْبٌ** – урилдинг сен бир аёл, ўтган замонда сийғаси воҳидах, муаннаси мухотабах, мажҳули фёъли мозий.

Иккинчиси: **ضُرَيْبُمَا** – урилдинглар, сизлар икки аёл, ўтган замон, сийғаси таснияи муаннас мухотобатайн, мажҳули фёъли мозий.

Учинчиси: **ضُرَيْبُكُمْ** – урилдинглар, сизлар кўп хотинлар, ўтган замонда, сийғаси жамъи муаннас, мухотабот, мажҳули фёъли мозий.

Мутакаллимга оид бўлган икки сийғанинг биринчиси:

ضُرَيْبٌ – урилдим мен, бир эр киши ёки бир аёл киши, ўтган замонда сийғаси мутакаллими воҳид, мажҳули фёъли мозий.

Иккинчиси: ضَرِينَا – урилдик, бизлар кўп эр кишилар ва ё кўп аёл кишилар, ўтган замонда, сийғаси мутакаллим, маъал ғайр, мажхули феъли мозий.

Феъли музореъ – (келаси замон феъли) баёни

Феъли музореънинг ҳам 14 сийғаси бор. 6 таси ғоиб, 6 таси мухотаб ва иккитаси мутакаллимга оиддир.

Музаккари ғоибга оид бўлган 6 сийғанинг биринчиси:

يَضْرِبُ – уради, бир эр киши, келаси замонда, сийғаси воҳид музаккар, ғоиб, маълум феъли музореъ.

Иккисиси: يَضْرِبَانِ – урадилар, икки киши келаси замонда, сийғаси таснийаи музаккар, ғоибайн, маълум феъли музореъ.

Учинчиси: يَضْرِبُونَ – урадилар, кўп эр кишилар, келаси замонда, сийғаси жамъи музаккар, ғоибийн, маълум феъли музореъ.

Муаннасга оид бўлган 3 ғоиб сийғанинг биринчиси: تَضْرِبُ – уради, у бир аёл, келаси замонда сийғаси воҳидах, муаннаси, ғообах, маълуми феъли музореъ.

Иккисиси: تَضْرِبَانِ – урадилар, ул икки аёл, келаси замонда, сийғаси таснийаи муаннаси ғоибатайн, маълум феъли музореъ.

Учинчиси: يَضْرِبْنَ – урадилар, у кўп аёллар, келаси замонда, сийғаси жамъи муаннас, ғоибот, маълум феъли, музореъ.

Мухотабга оид бўлган 6 сийғанинг 3 тасининг биринчиси: تَضْرِبُ – урасан, сен бир киши, келаси замонда, сийғаси воҳид, музаккар, мухотаб, маълум феъли музореъ.

Иккисиси: تَضْرِبَانِ – урасизлар, сизлар икки киши,

келаси замонда, сийғаси таснийаи музаккар, мухотобайн, маълум феъли музореъ.

Учинчиси: **تَضْرِبُونَ** – урасизлар, сизлар кўп эр кишилар, келаси замонда, сийғаси жамъи музаккари мухотабийн маълум феъли музореъ.

Мухотаби муаннасга оид бўлган 3 сийғанинг биринчиси: **تَضْرِبِينَ** – урасан, сен бир аёл, келаси замонда, сийғаси вохидах, муаннаси мухотабах, маълум феъли музореъ.

Иккинчиси: **تَضْرِبَانِ** – урасизлар, сизлар икки аёл, келаси замонда, сийғаси таснийаи муаннас мухото-батайн, маълуми феъли музореъ.

Учинчиси: **تَضْرِبِينَ** – урасизлар, сизлар кўп аёллар, келаси замонда, сийғаси жамъи муаннас, мухотобот, маълум феъли музореъ.

Мутакаллимга оид бўлган икки сийғанинг биринчиси: **أَضْرِبُ** – ураман мен, бир эр киши ёки бир аёл киши, келаси замонда, сийғаси мутакаллим вохид, маълум феъли музореъ.

Иккинчиси: **نَضْرِبُ** – урамиз бизлар, кўп эр кишилар ёки аёл кишилар, келаси замонда, сийғаси мутакаллим, маълуми феъли музореъ.

Музореъи феъли мажҳулининг баёни

Музореъи феъли маълумини мажҳул қилишни истасанг, эй толиби илм, охиридан олдинги ҳарфни фатҳали қилгин ва музораъат (яъни алиф нун, то, йо) ҳарфларини, заммали қилгин.

Масалан: **يَضْرِبُ** бўлса, сўнг **يَضْرِبُ** бўлади.

Музореъ феъли мажҳулининг ҳам 14 сийғаси бор. 6

таси ғоибга тегишли, яна 6 таси мухотабга тегишли, иккитаси мутакаллимга тегишлидир.

Ғоиб сийғаларнинг ҳам 6 таси музаккарга тегишли ва яна 6 таси муаннасага тегишлидир.

Музаккарга тегишли бўлган 3 ғоиб сийғанинг биринчиси: **يُضْرَبُ** – урилади, у бир эр киши, келаси замонда, сийғаси воҳид, музаккар, ғоиб, музореъ мажҳул феъли.

Иккинчиси **يُضْرَبَانِ** – уриладилар, икки эр киши, келаси замонда, сийғаси таснийаи музаккар, ғоибайн, музореъ мажҳул феъли.

Учинсиси **يُضْرَبُونَ** – уриладилар, улар кўп эр кишилар, келаси замонда, сийғаси жамъи музаккар, ғоибийн, музореъ мажҳул феъли.

Муаннаси ғойибнинг 3 сийғасининг биринчиси **تُضْرَبُ** – урилади, у бир аёл, келаси замонда, сийғаси воҳидах, муаннаси ғоиббах, музореъ мажҳул феъли.

Иккинчиси: **تُضْرَبَانِ** – уриладилар улар икки аёл келаси замонда, сийғаси таснийаи муаннас, ғоибатайн, музореъ мажҳул феъли.

Учинсиси: **يُضْرَبْنَ** – уриладилар, кўп аёллар келаси замонда, сийғаси жамъи муаннаси ғоибот, музореъ мажҳул феъли.

6 мухотаб сийғаларидан музаккарга оид 3 та сийғасининг биринчиси: **تُضْرَبُ** – уриласан, сен бир эр киши, келаси замонда сийғаси воҳид, музаккар, мухотаб, музореъ мажҳул феъли.

Иккинчиси: **تُضْرَبَانِ** – уриласизлар, сизлар икки эр киши, келаси замонда, сийғаси таснийаи музаккар, мухотабайн, музореъ мажҳул феъли.

Учинчиси: **تُضْرَبُونَ** – уриласизлар, сизлар кўп эр кишилар, келаси замон сийғаси жамъи музаккар,

мухотабийн, музореъ мажхул феъли.

Муаннасга оид 3 мухотаб сийғанинг биринчиси: **تَضْرِيْبٌ** – уриласан, сен бир аёл, келаси замонда, сийғаси воҳидах, муаннаси мухотабах музореъ мажхул феъли.

Иккинчиси: **تُضْرَبَانِ** – уриласизлар, сизлар икки аёл, келаси замонда сийғаси таснийаи муаннас, мухотабатайн, музореъ мажхул феъли.

Учинчиси: **تُضْرَبْنَ** – уриласизлар, сизлар кўп аёллар, келаси замон, сийғаси жамъи муаннас мухотобот, музореъ мажхул феъли.

Мутакаллимга оид 2 сийғанинг биринчиси: **أَضْرَبُ** – урилам, мен бир эр ёки бир аёл киши келаси замонда, сийғаси мутакаллим, воҳид, музореъ мажхул феъли.

Иккинчиси: **تُضْرَبُ** – уриламиз, бизлар кўп эрлар ёки аёллар, келаси замонда, сийғаси мутакаллими маъал ғайр, музореъ мажхул феъли.

Исми фоъил баёни

Исми фоъил сулосий мужарраддан (ҳарфи зоида кўшилмаган уч ҳарфлик феълдан) **فَاعِلٌ** вазнида келади.

Масалан: **ضَارِبٌ** ва **قَاتِلٌ** каби.

Исми фоъил сулосий мужарраддан бошқа боблардан феъли музореъи маълумининг вазнида келади. Ҳарфи музораъатнинг (яъни, алиф, нун, то, ёо ҳарфларининг) ўрнига заммалик мим келтирмоқ ҳамда охиридан олдинги ҳарфини касрала қилмоқлик билан ясалади.

Масалан: **مُدْخِرٌ** ва **مُكْرِمٌ**

Исми фоъил 6 сийғада келади: 3 таси музаккарга ва 3 таси муаннасга оиддир. Музаккарга оид 3 сийғадан биринчиси: **ضَارِبٌ** – урувчи бир эр киши, сийғаси воҳид,

музаккар, исми фоъил.

Иккинчиси: ضاربان – урувчи икки эр киши, сийғаси таснийаи музаккар, исми фоъил.

Учинчиси: ضاربان – урувчи кўп эрлар, сийғаси жамъи музаккар, исми фоъил.

Исми фоъилнинг муаннасига оид 3 сийғасидан бири: ضاربان – урувчи бир аёл, сийғаси воҳидах муаннас, исми фоъил.

Иккинчиси: ضاربان – урувчи икки аёл, сийғаси таснийаи муаннас, исми фоъил.

Учинчиси: ضاربان – урувчи кўп аёллар, сийғаси жамъи муаннас, исми фоъил.

Исми мафъул баёни

Исми мафъул сулосий мужарраддан مَفْعُول вазнида келади.

Масалан مَضْرُوبٌ ва مَقْتُولٌ. Бунда و (вов) исми мафъул белгисидир.

Исми мафъул сулосий мужарраддан бошқа боблардан музореъ феъли мажхулининг вазнида келади. Ҳарфи музораъатнинг ўрнига заммалик мим келтирмоқлик билан ва охиридан олдинги ҳарфини фатҳали қилиш билан ясалади.

Масалан: مُكْرَمٌ ва مُدْخَرٌ каби.

Исми мафъул 6 сийғада келади: 3 таси музаккар ва 3 таси муаннас.

Музаккар сийғалари

Музаккарининг 3 сийғасидан биринчиси:

مَضْرُوبٌ – урилган, бир эр киши, сийғаси воҳид, музаккар, исми мафъул.

Иккинчиси: مَضْرُوبَانٍ – урилган, икки эр киши, сийғаси таснийаи музаккар, исми мафъул.

Учинчиси: مَضْرُوبُونَ – урилган: кўп эр кишилар: сийғаси жамъи музаккар: исми мафъул.

Муаннас сийғалари

Исми мафъулнинг 3 муаннас сийғасидан:

Биринчиси: مَضْرُوبَةٌ – урилган, бир аёл киши, сийғаси воҳидах, муаннас, исми мафъул.

Иккинчиси: مَضْرُوبَاتٍ – урилган: икки аёл, сийғаси таснийаи муаннас, исми мафъул.

Учинчиси: مَضْرُوبَاتٌ – урилган, кўп аёллар, сийғаси жамъи муаннас, исми мафъул.

Феъли жаҳд баёни (Мозий, яъни ўтган замон инкори)

Феъли жаҳд маълумининг ҳам 14 сийғаси бор.

Булардан 6 таси ғоиб, яна 6 таси мухотаб ва 2 таси мутакаллимга оиддир.

Ғоиб сийғалари

Олти ғоиб сийғадан 3 таси музаккар бўлиб:

Биринчиси: لَمْ يَضْرِبْ – урмади, бир эр киши, ўтган замонда, сийғаси воҳид, музаккар, ғоиб, маълум жаҳд феъли, (ўтган замон аниқ инкор феъли).

Иккинчиси: لَمْ يَضْرِبَا – урмадилар, икки эр киши ўтган

замонда, сийғаси таснийайи музаккар, ғойбайн, маълум жаҳд феъли.

Учинчиси: **لَمْ يَضْرِبُوا** – урмадилар, кўп эрлар, ўтган замонда, сийғаси жамъи музаккар ғойбийн, маълум жаҳд феъли.

Уч муаннас ғойб сийғадан биринчиси:

لَمْ تَضْرِبْ – урмади, ул аёл киши, ўтган замонда, сийғаси воҳидах, муаннаси ғойбах, маълум жаҳд феъли.

Иккинчиси: **لَمْ تَضْرِبَا** – урмадилар, икки аёл киши, ўтган замонда, сийғаси таснийайи муаннас, ғойбатайн, маълум жаҳд феъли.

Учинчиси: **لَمْ يَضْرِبْنَ** – урмадилар, кўп аёллар, ўтган замонда, сийғаси жамъи муаннаси ғойбот, маълум жаҳд феъли.

Мухотаб сийғалари

Олти мухотаб сийғасидан 3 таси музаккар ва 3 таси муаннас сийғасидир.

Уч мухотаби музаккар сийғасидан биринчиси:

لَمْ تَضْرِبْ – урмадинг, сен бир эр киши, ўтган замонда, сийғаси воҳид, музаккари мухотаб, маълум жаҳд феъли.

Иккинчиси: **لَمْ تَضْرِبَا** – урмадинглар, сизлар икки эр киши, ўтган замонда, сийғаси таснийайи музаккари мухотабайн, маълум жаҳд феъли.

Учинчиси: **لَمْ تَضْرِبُوا** – урмадингизлар, сизлар кўп эр кишилар, ўтган замонда, сийғаси жамъи музаккари мухотабийн, маълум жаҳд феъли.

Уч мухотаби муаннас сийғаларидан биринчиси:

لَمْ تَضْرِبِي – урмадинг, сен бир аёл киши, ўтган замонда, сийғаси воҳидах муаннаси мухотабах, маълум жаҳд феъли.

Иккинчиси: لَمْ تَضْرِبَا – урмадинглар, сизлар икки аёл киши, ўтган замонда, сийғаси таснийаи муаннаси мухотабатин, маълуми феъли жаҳд.

Учинсиси: لَمْ تَضْرِبَيْن – урмадинглар, сизлар кўп аёллар, ўтган замонда, сийғаси жамъи муаннаси мухотабот, маълуми феъли жаҳд.

Мутакаллим сийғалари

Икки мутакаллим сийғаларидан биринчиси: لَمْ أَضْرِبْ – урмадим, мен бир эр киши ёки бир аёл киши, ўтган замонда, сийғаси мутакаллими воҳид, маълуми феъли жаҳд.

Иккинчиси: لَمْ نَضْرِبْ – урмадик бизлар, кўп эр кишилар ёки кўп аёл кишилар, ўтган замонда, сийғаси мутакаллим маъал ғайр, маълуми феъли жаҳд.

Жаҳд феълени мажхул қилиш йўли

Жаҳд маълум феълени мажхул қилишни истасанг, охиридан олдинги ҳарфини фатҳали қил ва музораъат ҳарфини заммалик қил.

Масалан, لَمْ يَضْرِبْ бўлса, لَمْ يُضْرِبْ бўлади.

Феъли жаҳднинг мажхулини ҳам 14 сийғаси бор: 6 таси ғоиб, 6 таси мухотаб ва 2 таси мутакаллимдир.

Ғоиб сийғалар

لَمْ يُضْرِبْ – урилмади, у бир киши, ўтган замонда, сийғаси воҳид, музаккар, ғоиб мажхули феъли жаҳд.

لَمْ يُضْرِبَا – урилмадилар, у икки киши, ўтган замонда,

сийғаси таснийаи музаккар, ғоибайн, мажхули феъли жаҳд.

لَمْ يُضْرَبُوا – урилмадилар, улар кўп эрлар, ўтган замонда,

сийғаси жамъи музаккар, ғоибийн, мажхули феъли жаҳд.

لَمْ تُضْرَبْ – урилмади, у бир аёл, ўтган замонда, сийғаси

воҳидах, муаннаси ғоиббах, мажхули феъли жаҳд.

لَمْ تُضْرَبَا – урилмадилар, у икки аёл, ўтган замонда,

сийғаси таснийаи муаннас, ғоибатайн, мажхули феъли жаҳд.

لَمْ يُضْرَبْنَ – урилмадилар, кўп аёллар, ўтган замонда,

сийғаси жамъи муаннаси ғоибот, мажхули феъли жаҳд.

Мухотаб сийғалари

لَمْ تُضْرَبْ – урилмадинг, сен бир эр киши, ўтган замонда,

сийғаси воҳид, музаккар, мухотаб, мажхули феъли жаҳд.

لَمْ تُضْرَبَا – урилмадинглар, сизлар икки эр киши, ўтган

замонда, сийғаси таснийаи музаккар, мухотабайн, мажхули феъли жаҳд.

لَمْ تُضْرَبُوا – урилмадинглар, сизлар кўп эр кишилар, ўтган

замонда, сийғаси жамъи музаккари мухотобийн, мажхули феъли жаҳд.

لَمْ تُضْرَبِي – урилмадинг, сен бир аёл киши, ўтган замонда,

сийғаси воҳидах муаннас, мухотабах, мажхули феъли жаҳд.

لَمْ تُضْرَبَا – урилмадинглар, сизлар икки аёл киши, ўтган

замонда, сийғаси, таснийаи муаннас, мухотабатайн, мажхули феъли жаҳд.

لَمْ تُضْرَبْنَ – урилмадинглар сизлар кўп аёллар, ўтган

замонда, сийғаси жамъи муаннаси мухотабот, мажхули феъли жаҳд.

Мутакаллим сийғалари

مَ أُضْرِبُ – урилмадим, мен бир эр киши ёки бир аёл киши, ўтган замонда, сийғаси мутакаллими воҳид, мажҳули феъли жаҳд.

مَ نُضْرِبُ – урилмадик, бизлар кўп эрлар ва ё кўп аёллар, ўтган замонда, сийғаси мутакаллим маъал ғайр, мажҳули феъли жаҳд.

Феъли нафийнинг баёни

Феъли нафийнинг ҳам 14 сийғаси бордир. 6 таси ғоиб, 6 таси мухотаб, 2 таси мутакаллимдир.

Ғоиб сийғалари

لا يَضْرِبُ – урмайди, у бир эр киши, келаси замонда, сийғаси воҳид, музаккар, ғоиб, маълуми феъли нафий.

لا يَضْرِبَانِ – урмайдилар, улар икки эр киши, келаси замонда, сийғаси таснийаи музаккари ғоибайн, маълуми феъли нафий.

لا يَضْرِبُونَ – урмайдилар, улар кўп эр кишилар, келаси замонда, сийғаси, жамъи музаккари ғоибин, маълуми феъли нафий.

لا تَضْرِبُ – урмайди, ул бир аёл, келаси замонда, сийғаси воҳидах муаннаси, ғоибах, маълуми феъли нафий.

لا تَضْرِبَانِ – урмайдилар, улар икки аёл, келаси замонда, сийғаси таснийаи муаннаси ғоибатайн, маълуми феъли нафий.

لا يَضْرِبْنَ – урмайдилар, улар кўп аёллар, келаси замонда,

сийғаси жамъи муаннаси ғоибот, маълуми феъли нафий.

Мухотаб сийгалари

لا تَضْرِبُ – урмайсан, сен бир эр киши, келаси замонда, сийғаси воҳид, музаккар, мухотаб, маълуми феъли нафий.

لا تَضْرِبَانِ – урмайсизлар, сизлар икки эр киши, келаси замонда сийғаси таснийаи мухотабайн, маълуми феъли нафий.

لا تَضْرِبُونَ – урмайсизлар, сизлар кўп эр кишилар, келаси замонда, сийғаси жамъи музаккари мухотобийн, маълуми феъли нафий.

لا تَضْرِبِينَ – урмайсан сен бир аёл, келаси замонда, сийғаси муаннаси воҳидаҳ мухотабах, маълуми феъли нафий.

لا تَضْرِبَانِ – урмайсизлар, сизлар икки аёл, келаси замонда, сийғаси таснийаи муаннаси мухотабатайн, маълуми феъли нафий.

لا تَضْرِبُونَ – урмайсизлар, сизлар кўп аёллар, келаси замонда, сийғаси жамъи муаннаси мухотабот, маълуми феъли нафий.

Мутакаллим сийгалари

لا أَضْرِبُ – урмайман мен бир эр киши ёки бир аёл киши, келаси замонда, сийғаси мутакаллим воҳид, маълуми феъли нафий.

لا تَضْرِبُ – урмаймиз, бизлар кўп эр кишилар, ёки кўп аёл кишилар, келаси замонда, сийғаси мутакаллими маъал ғайр, маълуми феъли нафий.

Маълуми феъли нафийни мажхул қилиш йўли

Маълуми феъли нафийни мажхул қилишни истасанг, охиргисидан олдинги ҳарфини фатҳали қил ва ҳарфи музораъатни заммалик қил.

Масалан: لا يُضْرَبُ – لا يَضْرَبُ бўлмоғи керак.

Феъли нафийнинг мажхулининг ҳам 14 сийғаси бор. 6 таси ғоиб бўлиб, 6 таси мухотаб ва 2 таси мутакалиммга оиддир.

Ғоиб сийғалари

لا يُضْرَبُ – урилмайди у бир эр киши: келаси замон сийғаси воҳид, музаккар, ғоиб, мажхули феъли нафий.

لا يُضْرَبَانِ – урилмайдилар, икки эр киши, келаси замонда, сийғаси таснийаи музаккар, ғоибайн, мажхули феъли нафий.

لا يُضْرَبُونَ – урилмайдилар, кўп эр кишилар, келаси замон, сийғаси жамъи музаккари ғоибин, мажхули феъли нафий.

لا تُضْرَبُ – урилмайди, у бир аёл, келаси замонда, сийғаси воҳидаи муаннас, ғообаҳ, мажхули феъли нафий.

لا تُضْرَبَانِ – урилмайдилар, икки аёл киши: келаси замонда, сийғаси таснийаи муаннас, ғоибатайн, мажхули феъли нафий.

لا يُضْرَبْنَ – урилмайдилар, кўп аёллар, келаси замонда, сийғаси жамъи муаннас ғоибот, мажхули феъли нафий.

Мухотаб сийғалари

لا تُضْرَبُ – урилмайсан, сен бир эр киши, келаси

замонда, сийғаси воҳиди музаккар, мухотаб, мажҳули феъли нафий.

لا تُضْرَبَانِ – урилмайсизлар, сизлар икки эр киши, келаси замонда, сийғаси таснийаи музаккар, мухотабайн, мажҳули феъли нафий.

لا تُضْرَبُونَ – урилмайсизлар, сизлар кўп эрлар, келаси замонда, сийғаси жамъи музаккари мухотабийн, мажҳули феъли нафий.

لا تُضْرَبِينَ – урилмайсан, сен бир аёл, келаси замонда, сийғаси воҳидах, муаннаси мухотабах, мажҳули феъли нафий.

لا تُضْرَبَانِ – урилмайсизлар, сизлар икки аёл, келаси замонда, сийғаси таснийаи муаннаси мухотабатайн, мажҳули феъли нафий.

لا تُضْرَبِينَ – урилмайсизлар, сизлар кўп аёллар, келаси замонда, сийғаси жамъи муаннаси мухотабот, мажҳули феъли нафий.

Мутакаллим сийғалари

لا أُضْرَبُ – урилмайман мен бир эр киши ёки бир аёл киши, келаси замонда, сийғаси мутакаллим воҳид, мажҳули феъли нафий.

لا تُضْرَبُ – урилмаймиз, бизлар кўп эрлар ёки кўп аёллар, келаси замонда, сийғаси мутакаллими маъал ғайр, мажҳули феъли нафий.

Феъли амр (буйрук феъли)нинг баёни

Амр (буйрук) икки қисмдир:

1) «лом»сиз амр ва 2) «лом»лик амр.

«Лом»сиз амрни феъли музореъи мухотаби маълумнинг олти сийғасидан икки йўл билан олинади.

Биринчи йўл шуки, калиманинг охирига назар ташланади, агар калиманинг охирги ҳарфи саҳиҳ бўлса, сокин (сукунли) қилинади.

Масалан: **عَلِمَ** ва **صِرَبٌ** каби.

Ва агар охиргидан олдинги ҳарф ҳарфи иллат бўлса, уни ташланади.

Масалан: **ع** ва **قُل** га ўхшаш. Ва агар калиманинг охири идғомлик бўлса ўз ҳолига қўйилади. Заммадан фатҳага ўтилади. Ҳаракатлар ичида фатҳа енгилроқ бўлгани учун заммани ташлаб, фатҳага ўтилади. **دُ** ва **فِر** га ўхшаш.

Ва агар сийғаси **يَفْعُلُ** каби «айн»и заммалик бобидан бўлса унинг охирини тўрт хил ўқиш мумкин.

1) замма; 2) фатҳа; 3) касра; 4) сукун, идғомни ечгандан кейин, сукун ўқилади.

Масалан: 1) **شُدُّ** 2) **شُدَّ** 3) **شِدِّ** ва идғомни ечгандан кейин 4) **أَشْدُدُ** ўқилади.

Ва агар сийға **يَفْعُلُ** «айн»и заммалик бобидан бошқа бўлса, унинг охирини уч хил ўқиш дурустдир.

1) фатҳа; 2) касра ва идғомни ечгандан кейин; 3) сукун.

Масалан: **فِرٌّ، فِرٌّ، أَفِرُّ،**

Ва агар калиманинг охири сукунлик ҳарфи иллат бўлса, уни олиб ташланади.

Масалан **اِخْشَ** ва **أَدْغُ** ва **اِزْمُ** каби.

Иккинчи йўл шуки, ҳарфи музораъат бўлган то (ت) ҳарфини олиб ташланади. Ундан кейинги ҳарфи музораъатнинг ёнида бўлган ҳарфга қаралади. Агар ҳарфи музораъатнинг ёнидаги ҳарф ҳаракатли бўлса, амр (буйрук)

тугайди.

Масалан: فُلٌ ва بَغٌ каби. Агар ҳарфи музораъатга яқин турган ҳарф сокин (сукунли бўлса) «айн» бобига қаралади. Агар сийға يَفْعُلٌ «айн» заммалик бобидан бўлса, унинг аввалига заммалик ҳамзаи васлийани келтирилади. Масалан: اُنْضُرُ ва اُقْتُلْ каби. Ва агар «айн»и заммалик бобидан бўлмаса, яъни фатҳалик ва касралик бўлса унинг аввалига ҳамзаи васлийаи максурани келтирилади.

Масалан اِضْرِبْ ва اِعْلَمْ каби. Агар сийға اَفْعَلْ бобидан бўлса, унинг аввалига ҳамзаи мафтӯхаи соқитани келтиради. Ҳарфи музораъатнинг ёнидаги ҳарф хоҳ ҳаракали бўлсин, хоҳ сокин бўлсин, амр (буйруқ) тамом бўлади. Масалан, اَكْرِمْ ва اَمْ каби.

Ломсиз амр олти сийғада келади: 3 таси музаккар ва 3 таси муаннас.

اِضْرِبْ – ургин, сен бир киши, сийғаси воҳид музаккар, амри бе «лом» (яъни «лом»сиз буйруқ феъли).

اِضْرِبَا – уринглар, сизлар икки эр киши сийғаси таснийаи музаккар, амри бе «лом».

اِضْرِبُوا – уринглар сизлар кўп эр кишилар, сийғаси жамъи музаккар, амри бе «лом».

اِضْرِبِي – ургин сен бир аёл, сийғаси воҳидах муаннас, амри бе «лом».

اِضْرِبَا – уринглар, сизлар икки аёл киши, сийғаси таснийаи муаннас, амри бе «лом».

اِضْرِبْنَ – уринглар, сизлар кўп аёллар, сийғаси жамъи муаннас, амри бе «лом».

Амри ғоиб ёки амри бо «лом», яъни III шахсга оид «лом»лик буйруқ феъли.

«Лом»лик амр («лом»лик буйруқ феъли) феъли

музореъи маълумнинг олти ғоиб сийғаларидан ҳамда икки мутакаллим сийғасидан биринчи йўл билан олинади. Феъли музореънинг аввалига касрали «лом»ни келтиргандан кейин амри бо «лом» (ломлик амр) ҳосил бўлади.

Масалан **لَيَضْرِبُ** ва **لَيُعَلِّمُ** каби. Амри бо «лом» 8 сийғада келади: олтитаси ғоиб, иккитаси мутакаллим.

Ғоиб сийғалари

لَيَضْرِبُ – урсин, у бир эр киши, сийғаси воҳид, музаккар, ғоиб, маълуми амри бо «лом».

لَيَضْرِبَا – урсинлар, улар икки эр киши, сийғаси таснийан музаккар, ғоибайн, маълуми амри бо «лом».

لَيَضْرِبُوا – урсинлар улар кўп эр кишилар, сийғаси жамъи музаккар, ғоибийн, маълуми амри бо «лом».

لَتَضْرِبُ – урсин, ул бир аёл, сийғаси воҳидах, муаннаси ғоиббах, маълуми амри бо «лом».

لَتَضْرِبَا – урсинлар, улар икки аёл, сийғаси таснийан муаннаси ғоибатайн, маълуми амри бо «лом»

لَيَضْرِبُنَّ – урсинлар, улар кўп аёллар, сийғаси жамъи муаннаси ғоибот, маълуми амри бо «лом».

Мутакаллим сийғалари

لَاَضْرِبُ – урайин, мен бир эр киши ёки бир аёл киши сийғаси мутакаллими воҳид, маълуми амри бо «лом».

لَتَضْرِبُ – урайлик бизлар кўп эр кишилар ёки кўп аёл кишилар, сийғаси мутакаллими маъал ғойр, маълуми амри бо «лом».

Амри ғоибни ёки амри бо «лом»ни мажхул қилиш йўли

Маълуми амри ғоибни (ёки амри бо «лом»ни) мажҳул қилишни истасанг, охиргидан олдинги ҳарфни фатҳали қил ва ҳарфи музораъатни заммалик қил.

Масалан, لِيضْرِبْ – لِيضْرِبْ бўлади.

Амри ғоиб (ёки амри бо «лом»)нинг мажҳулини 14 сийғаси бор: 6 таси ғоиб, 6 таси мухотаб ва 2 таси мутакаллимдир.

Мухотабнинг 6 сийғасини ғоибнинг 6 сийғасидан олдин амри ғоибнинг мажҳулида айтилади.

Мухотаб сийғалари

لِيضْرِبْ – урилгин, сен бир эр киши, сийғаси воҳид, музаккар, мухотаб, амр ғоиб мажҳули.

لِيضْرِبَا – урилинглар, сизлар икки эр киши, сийғаси таснийай музаккар, мухотабайн, амр ғоиб мажҳули.

لِيضْرِبُوا – урилинглар, сизлар кўп эр кишилар, сийғаси жамъи музаккари мухотабийн, амр ғоиб мажҳули.

لِيضْرِبِيْ – урилгин, сен бир аёл киши, сийғаси воҳидаи муаннас, мухотабах, амр ғоиб мажҳули.

لِيضْرِبَايَا – урилинглар, сизлар икки аёл киши, сийғаси таснийай муаннас, мухотабатайн, амр ғоиб мажҳули.

لِيضْرِبُوْنَ – урилинглар, сизлар кўп аёллар сийғаси жамъи муаннаси мухотабот, амр ғоиб мажҳули.

Ғоиб сийғалари

لِيضْرِبْ – урилсин, у бир эр киши, сийғаси воҳид музаккар, ғоиб, амр ғоиб мажҳули.

لِيضْرِبَا – урилсинлар, улар икки эр киши сийғаси

таснийаи музаккар, ғоибайн амр ғоиб мажҳули.

لِيُضْرَبُوا – урилсинлар, улар кўп эрлар, сийғаси жамъи музаккари ғоибийн, амр ғоиб мажҳули.

لِيُضْرَبَ – урилсин, ул бир аёл киши, сийғаси муаннаси воҳидаи ғоиба, амр ғоиб мажҳули.

لِيُضْرَبَا – урилсинлар, улар икки аёл, сийғаси таснийаи муаннас, ғоибатайн, амр ғоиб мажҳули.

لِيُضْرَبْنَ – урилсинлар, улар кўп аёллар, сийғаси жамъи муаннаси ғоибот, амр ғоиб мажҳули.

لَأُضْرَبَ – урилайн мен бир эркак ё бир аёл сийғаси мутакаллим воҳид амр ғоиб мажҳул.

لِيُضْرَبَ – урилайлик, бизлар кўп эрлар ёки кўп аёллар, сийғаси мутакаллими маъал ғайр, мажҳули амри ғоиб.

Феъли наҳий ҳозир баёни

Феъли наҳий ҳозирнинг ҳам 14 сийғаси бордир:

6 таси мухотаб, 6 таси ғоиб, 2 таси мутакаллим.

Мухотаб сийғалари

لَا تُضْرَبُ – урмагин, сен бир эр киши, сийғаси воҳиди музаккари мухотаб, маълуми феъли наҳий.

لَا تُضْرَبَا – урманглар, сизлар икки эр киши, сийғаси таснийаи музаккар мухотабайн, маълуми феъли наҳий.

لَا تُضْرَبُوا – урмангизлар, сизлар кўп эр кишилар, сийғаси жамъи музаккар, мухотабийн, маълуми феъли наҳий.

لَا تُضْرَبِي – урмагин, сен бир аёл, сийғаси воҳидаи муаннаси мухотаба, маълуми феъли наҳий.

لَا تُضْرَبَا – урмангиз, сизлар икки аёл киши, сийғаси таснийаи муаннас мухотабатайн, маълуми феъли наҳий.

لا تَضْرِبَنَّ – урмангизлар, сизлар кўп аёллар, сийғаси жамъи муаннаси мухотабот. Маълуми феъли наҳий.

Ғоиб сийғлари

لا يَضْرِبُ – урмасин у бир эр киши, сийғаси воҳид, музаккари ғоиб, маълуми феъли наҳий.

لا يَضْرِبَا – урмасинлар, улар икки эр, сийғаси таснийаи музаккар, ғоибайн, маълуми феъли наҳий.

لا يَضْرِبُوا – урмасинлар, улар кўп эр кишилар, сийғаси жамъи музаккари ғоибийн, маълуми феъли наҳий.

لا تَضْرِبُ – урмасин, у бир аёл, сийғаси воҳидах муаннас ғоибх, маълуми феъли наҳий.

لا تَضْرِبَا – урмасинлар, улар икки аёл киши, сийғаси таснийаи муаннас, ғоибатайн, маълуми феъли наҳий.

لا يَضْرِبَنَّ – урмасинлар, улар кўп аёллар, сийғаси жамъи муаннаси ғоибот, маълуми феъли наҳий.

Мутакаллим сийғалари

لا أَضْرِبُ – урмайин мен бир эр ёки бир аёл киши, сийғаси мутакаллими воҳид, маълуми феъли наҳий.

لا نَضْرِبُ – урмайлик, бизлар кўп эр кишилар ёки кўп аёллар, сийғаси мутакаллими маъал ғойр, маълуми феъли наҳий.

Феъли наҳий маълумини мажхул қилиш йўли

Феъли наҳий маълумини мажхул қилишни истасанг, охиридан олдинги харфини фатҳали қил ва харфи музораъатни заммалик қил.

Масалан: لا تُضْرَبُ – маълуми шаклида мажҳул бўлади.

Феъли наҳий мажҳулининг ҳам 14 сийғаси бор:
6 таси мухотаб, 6 таси ғоиб, 2 таси мутакаллим.

Мухотаб сийғалари

لا تُضْرَبُ – урилмагин сен бир киши, сийғаси воҳид музаккар, мухотаб, мажҳули феъли наҳий.

لا تُضْرَبَا – урилмангиз, сизлар икки эр киши, сийғаси таснийаи музаккари мухотабайн, мажҳули феъли наҳий.

لا تُضْرَبُوا – урилманглар, сизлар кўп эрлар, сийғаси жамъи музаккари мухотабийн, мажҳули феъли наҳий.

لا تُضْرَبِي – урилмагин, сен бир аёл, сийғаси воҳидаҳ, муаннаси мухотабаҳ, мажҳули феъли наҳий.

لا تُضْرَبَا – урилманглар, сизлар икки аёл киши, сийғаси таснийаи муаннаси мухотабатайн, мажҳули феъли наҳий.

لا تُضْرَبْنَ – урилмангизлар, сизлар кўп аёллар, сийғаси жамъи муаннаси мухотабот, мажҳули феъли наҳий.

Ғоиб сийғалари

لا يُضْرَبُ – урилмасин, у бир эр киши, сийғаси воҳид, музаккар, ғоиб, мажҳули феъли наҳий.

لا يُضْرَبَا – урилмасинлар, улар икки эр киши, сийғаси таснийаи музаккар, ғоибайн, мажҳули феъли наҳий.

لا يُضْرَبُوا – урилмасинлар, улар кўп эр кишилар, сийғаси жамъи музаккари ғоибийн, мажҳули феъли наҳий.

لا تُضْرَبُ – урилмасин, у бир аёл, сийғаси воҳидаи муаннаси ғоиббах, мажҳули феъли наҳий.

لا تُضْرَبَا – урилмасинлар, улар икки аёл, сийғаси таснийаи муаннаси ғоибатайн, мажхули феъли наҳий.

لا يُضْرَبَنَّ – урилмасинлар, улар кўп аёллар, сийғаси жамъи муаннаси ғоибот, мажхули феъли наҳий.

Мутакаллим сийғалари

لا أُضْرَبُ – урилмайин, мен бир эр ёки бир аёл киши, сийғаси мутакаллим воҳид, мажхули феъли наҳий.

لا تُضْرَبُ – урилмайлик, бизлар кўп эрлар ёки аёллар, сийғаси мутакаллим маъал ғайр, мажхули феъли наҳий.

Исми замон ва макон (ўрин-пайт келишиги) баёни

اسم زمان واسم مكان сулосий мужарраддан (яъни, уч харфлик феълдан) ва يُفْعَلُ «айн»и касралик бўлган феъллардан ҳамда мисол феъли хоҳ «вов»лик бўлсин, хоҳ «йо»лик бўлсин مَفْعَل «айн»и касралик вазнида келади.

Масалан: مَضْرَبٌ ва مَوْعِدٌ ва مَيْسِرٌ каби.

يُفْعَلُ бобидан бошқа бобларда ҳамда ноқис феълидан хоҳ «вов»лик бўлсин хоҳ «йо»лик бўлсин مَفْعَل («ъайн»и фатҳалик) вазнида келади.

Масалан: مَفْتُلٌ ва مَرْمِيٌّ ва مَدْعَىٌ каби.

Сулосий мужарраддан бошқа бобларда исми мафъулнинг вазнида келади.

Масалан: مُكْرِمٌ ва مُدْحَرَجٌ каби. اسم زمان ва اسم مكان уч сийғада келади:

مَضْرِبٌ – урадиган бир ўрин ва урадиган бир пайт;
сийғаси воҳид, исми замон ва макон (ўрин-пайт келишиги).

مَضْرِبَانِ – урадиган икки ўрин ҳамда урадиган икки
пайт (урадиган икки ўрин-пайт), сийғаси таснийя исми
замон ва исми макон.

مَضَارِبٌ – урадиган кўп ўринлар ёки кўп вақтлар,
сийғаси жамъ, исми замон ва исми макон.

«Мим»лик масдар баёни

«Мим»лик масдар сулосий мужарраддан مُفْعَلٌ вазнида
келади, «айн»и фатҳали бўлади.

Масалан, مَنْصَرٌّ ва مَعْلَمٌ ва مَضْرَبٌ каби.

Сулосий мужарраддан бошқа бобларда исми
мафъулнинг вазнида муштарак келади.

Масалан: مُكْرَمٌ ва مُدْخَرَجٌ ва مُتَدَخَرَجٌ каби.

Исми олат баёни

(яъни, иш-ҳаракатни бажариш асбоби)

Исми олат сулосий мужарраддан مُفْعَلٌ ва مِفْعَالٌ ва مِفْعَلَةٌ
вазнида келади.

Масалан: مِسْطَرٌّ ва مِفْتَاخٌ ва مِكْنَسَةٌ каби.

Исми олат уч сийғада келади: مَضْرَابٌ – урадиган бир
асбоб, сийғаси воҳид, исми олат.

مَضْرَابَانِ – урадиган икки асбоб, сийғаси таснийя, исми
олат.

مَضَارِيبٌ – урадиган кўп асбоблар, сийғаси жамъ, исми
олат.

**Исми тафзил баёни
(яъни, ўзгалардан феълани ортиқ бажарувчи
кишининг исми)**

Исми тафзил олти сийғада келади. Учтаси музаккар ва учтаси муаннас.

أَضْرَبُ – урувчирок бир эр киши сийғаси воҳид, музаккар, исми тафзил.

أَضْرَبَانِ – урувчирок икки эр киши, сийғаси таснийаи музаккар, исми тафзил.

أَضْرَبُونَ – урувчирок кўп эр кишилар, сийғаси жамъи музаккар, исми тафзил.

ضَرَبِي – урувчирок бир аёл, сийғаси воҳидах, муаннас, исми тафзил.

ضَرَبِيَانِ – урувчирок икки аёл, сийғаси таснийаи муаннас, исми тафзил.

ضَرَبِيَاتُ – урувчирок кўп аёллар, сийғаси жамъи муаннас, исми тафзил.

Илова: сулосий мужарраддан бошқа феъллардан исми тафзил келган эмас.

(Шукр Тангримаким, бу соврун унвона етди, ўлимдан илгари поёна етди).

**Илми сарф таърифи
Илми сарф қандай илм?**

Сарф илми турли маъноларни англатадиган калималарнинг турларини ўргатадиган илмдир. Чунки араб калималари хилма-хил маъноларни англатиш учун турли-турли бўлиб, турланиб келади.

Бу фанни биринчи ижод қилган Муъоз ибн

Муслиминил-Харродир. Бу илмнинг мавзуси араб тилининг калималаридир. Бу фанда калималарнинг зотига (ўзагига) тушадиган эълол (харфи иллатни бир-бирига алмаштириш), тазъийф (иккилантириш) ва имола (алифни «йо»га мойил қилиб ўқиш) ва нисбат (қаратиш, тегишли қилиш) ва бошқа ҳолатлардан баҳс қилинади. Бу илмни ўқишдан асосий мақсад мубтадиларнинг, яъни ўқишни янги бошлаганларнинг зеҳнига лафзда бўладиган хатолардан сақлашдир. Шунинг учун бу илмни ўқиш мубтадиларга, лозим ва зарур.

Сулосий мужаррад олти бобдир

Биринчи боб: $(\text{يَضْرِبُ} - \text{ضَرَبَ})$ يَفْعَلُ - فَعَلَ тарзида бўлади.

Сийғалари

N	Феъли мазий маълум	Феъли мазий мажҳули	Феъли музореъи маълум	Феъли музореъи мажҳул
1	ضَرَبَ	ضُرِبَ	يَضْرِبُ	يُضْرَبُ
2	ضَرَبَا	ضُرِبَا	يَضْرِبَانِ	يُضْرَبَانِ
3	ضَرَبُوا	ضُرِبُوا	يَضْرِبُونَ	يُضْرَبُونَ
4	ضَرَبْتُمْ	ضُرِبْتُمْ	تَضْرِبُ	تُضْرَبُ
5	ضَرَبْتَا	ضُرِبْتَا	تَضْرِبَانِ	تُضْرَبَانِ
6	ضَرَبْتُمْ	ضُرِبْتُمْ	يَضْرِبِينَ	يُضْرَبِينَ
7	ضَرَبْتِ	ضُرِبْتِ	تَضْرِبُ	تُضْرَبُ
8	ضَرَبْتُمَا	ضُرِبْتُمَا	تَضْرِبَانِ	تُضْرَبَانِ
9	ضَرَبْتُمْ	ضُرِبْتُمْ	تَضْرِبُونَ	تُضْرَبُونَ
10	ضَرَبْتِ	ضُرِبْتِ	تَضْرِبِينَ	تُضْرَبِينَ
11	ضَرَبْتُمَا	ضُرِبْتُمَا	تَضْرِبَانِ	تُضْرَبَانِ

12	ضَرَبْتُمْ	ضَرَبْتُمْ	تَضَرَّبْتُمْ	تَضَرَّبْتُمْ
13	ضَرَبْتُ	ضَرَبْتُ	أَضْرَبْتُ	أَضْرَبْتُ
14	ضَرَبْنَا	ضَرَبْنَا	نَضَرَبْنَا	نَضَرَبْنَا

N	Исми фоил	Исми мафъул	Феъли жаҳднинг маълуми	Феъли жаҳднинг мажхули
1	ضَارِبٌ	مَضْرُوبٌ	لَمْ يَضْرِبْ	لَمْ يَضْرِبْ
2	ضَارِبَانِ	مَضْرُوبَانِ	لَمْ يَضْرِبَا	لَمْ يَضْرِبَا
3	ضَارِبُونَ	مَضْرُوبُونَ	لَمْ يَضْرِبُوا	لَمْ يَضْرِبُوا
4	ضَارِبَةٌ	مَضْرُوبَةٌ	لَمْ تَضْرِبْ	لَمْ تَضْرِبْ
5	ضَارِبَتَانِ	مَضْرُوبَتَانِ	لَمْ تَضْرِبَا	لَمْ تَضْرِبَا
6	ضَارِبَاتٌ	مَضْرُوبَاتٌ	لَمْ يَضْرِبْنَ	لَمْ يَضْرِبْنَ
7			لَمْ تَضْرِبْ	لَمْ تَضْرِبْ
8			لَمْ تَضْرِبَا	لَمْ تَضْرِبَا
9			لَمْ تَضْرِبُوا	لَمْ تَضْرِبُوا
10			لَمْ تَضْرِبِي	لَمْ تَضْرِبِي
11			لَمْ تَضْرِبَا	لَمْ تَضْرِبَا
12			لَمْ تَضْرِبْنَ	لَمْ تَضْرِبْنَ
13			لَمْ أَضْرِبْ	لَمْ أَضْرِبْ
14			لَمْ نَضْرِبْ	لَمْ نَضْرِبْ

N	Маълуми феъли нафийи	Мажхули феъли нафий	Амри ҳозир	Амри ғоиб
1	لَا يَضْرِبُ	لَا يَضْرِبُ	إِضْرِبْ	لِيَضْرِبْ

2	لا يُضْرِبَانِ	لا يُضْرِبَانِ	إِضْرِبَا	لِضْرِبَا
3	لا يُضْرِبُونَ	لا يُضْرِبُونَ	إِضْرِبُوا	لِضْرِبُوا
4	لا تَضْرِبُ	لا تَضْرِبُ	إِضْرِبِي	لِتَضْرِبُ
5	لا تَضْرِبَانِ	لا تَضْرِبَانِ	إِضْرِبَا	لِتَضْرِبَا
6	لا يَضْرِبَنَّ	لا يَضْرِبَنَّ	إِضْرِبِنَّ	لِيَضْرِبِنَّ
7	لا تَضْرِبُ	لا تَضْرِبُ		لَأَضْرِبُ
8	لا تَضْرِبَانِ	لا تَضْرِبَانِ		لِنَضْرِبُ
9	لا تَضْرِبُونَ	لا تَضْرِبُونَ		
10	لا تَضْرِبِينَ	لا تَضْرِبِينَ		
11	لا تَضْرِبَانِ	لا تَضْرِبَانِ		
12	لا تَضْرِبِنَّ	لا تَضْرِبِنَّ		
13	لا أَضْرِبُ	لا أَضْرِبُ		
14	لا نَضْرِبُ	لا نَضْرِبُ		

N	Амри бо «лом»нинг мажхули	Маълуми феъли наҳий	Мажхули феъли наҳий
1	لِتَضْرِبُ	لا تَضْرِبُ	لا تَضْرِبُ
2	لِتَضْرِبَا	لا تَضْرِبَا	لا تَضْرِبَا
3	لِتَضْرِبُوا	لا تَضْرِبُوا	لا تَضْرِبُوا
4	لِتَضْرِبِي	لا تَضْرِبِي	لا تَضْرِبِي
5	لِتَضْرِبَا	لا تَضْرِبَا	لا تَضْرِبَا
6	لِتَضْرِبِنَّ	لا تَضْرِبِنَّ	لا تَضْرِبِنَّ
7	لِيَضْرِبُ	لا يَضْرِبُ	لا يَضْرِبُ

8	لِيُضْرِبَا	لَا يُضْرِبَا	لَا يُضْرِبَا
9	لِيُضْرِبُوا	لَا يُضْرِبُوا	لَا يُضْرِبُوا
10	لِيُضْرَبْ	لَا تُضْرَبْ	لَا تُضْرَبْ
11	لِيُضْرَبَا	لَا تُضْرَبَا	لَا تُضْرَبَا
12	لِيُضْرَبَنَّ	لَا يُضْرَبَنَّ	لَا يُضْرَبَنَّ
13	لَأُضْرَبْ	لَا أُضْرَبْ	لَا أُضْرَبْ
14	لِيُضْرَبْ	لَا تُضْرَبْ	لَا تُضْرَبْ

N	Исми замон ва исми макон	Исми олат	Исми тафзил
1	مَضْرِبٌ	مِضْرَابٌ	أَضْرَبٌ
2	مَضْرِبَانِ	مِضْرَابَانِ	أَضْرَبَانِ
3	مَضَارِبٌ	مِضَارِيبٌ	أَضْرَبُونَ
4			ضُرْبِي
5			ضُرْبِيَانِ
6			ضُرْبِيَاتٌ

Таъкид «нун»лари баёнида

Таъкид «нун»лари мустақбал (келаси замон) феълнинг маъносини таъкидлаш, яъни жумланинг мазмуни ҳақ эканлигини мухотабнинг, яъни II шахснинг зехнида қарор топдириш учун қўлланади.

Таъкид «нун»и икки турли бўлади:

1. «Нун»и таъкиди хафифа.
2. «Нун»и таъкиди сақила.

«Нун»и таъкиди хафифа сокинлик «нун»дир.

«Нун»и таъкиди сақила эса ташдидлик «нун»дир.

«Нун»и таъкиди хафифа воҳид (бирлик) сийғаларнинг ҳамда жамъи музаккар (кўплик) сийғаларининг охирига туташади. Воҳид (бирлик) сийғаларда охирги ҳарфи саҳиҳ бўлган феъллар таъкид «нун»и туташганда фатҳали ўқилади. Охиридан ҳарфи иллат ҳазф қилинган (олиб ташланган) феълларда ҳарфи иллатни қайтариб келтириб, фатҳали қилиб ўқилади.

Масалан: لا تَرْمِيَنَّ – لا تَرْمِمْ каби.

«Нун» таъкиди хафифа сарфи

إِضْرِيَنَّ – إِضْرِيَنَّ – إِضْرِيَنَّ

«Нун»и таъкиди сақила барча сийғаларнинг охирига туташади. Қуйидагидек:

إِضْرِيَنَّ – إِضْرِيَنَّ – إِضْرِيَنَّ – إِضْرِيَنَّ – إِضْرِيَنَّ

Амри ғоиб (III шахс буйруқ феъли) ва нахийларни (инкор феълларини) шуларга қиёс қил:

каби. لا تَضْرِيَنَّ – لا تَضْرِيَنَّ . لِضْرِيَنَّ – لِضْرِيَنَّ

Феъллар баёни

Араб тилида ишлатиладиган феъллар тўрт қисмдир:

1. ثلاثي مُجَرَّد (қўшимчасиз учлик)
2. ثلاثي مَزِيد (қўшимчали учлик)
3. رباعي مُجَرَّد (қўшимчасиз тўртлик)
4. رباعي مَزِيد (қўшимчали тўртлик)

Ушбу тўрт қисм 22 бобда келади.

СУЛОСИЙ МУЖАРРАД

БИРИНЧИ БОБИ

بُوربُ ثلاني مُؤرر

Биринчи боб мозийда (ўтган замонда) «айн»и фатхали, музореъда (келаси замонда) «айн»и касрали бобидир.

Бу бобнинг масдари 11 вазнда келади.

N	Вазнлар	Мисолар	Маънолари
1	فَعْلٌ	صَرَبٌ	урмоқ
2	فُعُولٌ	جُلُوسٌ	ўтирмақ
3	فِعْلٌ	كَيْدٌ	ёлгон айтмоқ
4	فَعَلَةٌ	غَلْبَةٌ	енгмоқ (ғалаба қилмоқ)
5	فِعَالَةٌ	جَمَائَةٌ	сақламоқ (химоя қилмоқ)
6	فُعْلَانٌ	عُقْرَانٌ	кечирмоқ
7	فَعْلٌ	نَيْحٌ	ит хурмоғи
8	فُعْلَانٌ	لَيَانٌ	қарзини бермасдан чўзмоқ
9	فِعَالٌ	صِرَافٌ	урғочи итнинг куюниши
10	فَعَالٌ	قَضَاءٌ	Ҳукм қилмоқ
11	فُعْلٌ	هُدْيٌ	хақ йўлга солмоқ, хидоят қилмоқ

Бу бобнинг саҳихига мисол: صَرَبٌ – يَصْرِبُ, масдари صَرَبًا – урмоқ маъносида.

Барча муштақларининг (масдардан ёриб олинган

сийғалари) сарфи юкорида ўтди.

مُضَاعَفٌ га мисол فَرَّ - يَفِرُّ масдари فراراً бўлиб, қочмоқ маъносидадир. Бундан 12 нарса шу тартибда иштикок қилинади.

1. فَرَّ – феъли мозий
2. يَفِرُّ – феъли музореъ
3. فَرَّ – исми фоъил
4. مَفْرُورٌ – исми мафъул
5. لَمْ يَفِرَّ – феъли жаҳд
6. لَا يَفِرُّ – феъли нафий
7. فَرَّ – феъли амр
8. لِيَفِرَّ – амри ғойиб
9. لَا تَفِرَّ – нахий ҳозир
10. مَفْرَرٌ – исми замон ва исми макон
11. مَفْرَارٌ – исми олат
12. أَفَرَّ – исми тафзил

فَرَّ аслида فَزَرَ эди. Биринчи ر (ро)нинг ҳаракатини қўлга олдик. Моқаблига (биринчи «ро»нинг ўзидан олдинги ҳарфга) қарадик. Ҳаракатталаб эмас экан, яъни ўзи ҳаракатли экан. Ҳаракатини олиб ташладик: فَزَرَ бўлиб шарти идғом пайдо бўлди. Аввалги «ро»ни иккинчи «ро»га идғом қилдик (киритдик): فَزَّرَ бўлди.

Шарти идғом шуки, бир калимада икки ҳарф бир жинсда бўлиб, аввалгиси сокин (сукунли) бўлса, иккинчиси ҳаракатли бўлса аввалгисини иккинчисига киргизилади.

إدغام – бир ҳарфни иккинчи ҳарфга киргизишдир.

Қоида

Бир жинсдан икки ҳарф бир ерда бўлиб, аввалгиси сокин (сукунли), иккинчиси ҳаракатли бўлса аввалги ҳарфни иккинчисига идғом қилинади.

فَرٌّ ни сарф қилиш (турлаш) тариқаси:

فَرٌّ، فَرًّا، فَرُّوا، فَرَّتْ، فَرَّتَا، فَرَرْنَ، فَرَرْتُ، فَرَرْتُمَا، فَرَرْتُمْ، فَرَرْتُ، فَرَرْتُمَا، فَرَرْتُنَّ، فَرَرْتُنَّ، فَرَرْتُ، فَرَرْتُنَا.

Феъли мозийда беш сийғада идғом лозимдир:
ғоиб, ғоибайн, ғоибийн, ғоиба, ғоибатайнларда.

Феъли мозийнинг қолган тўққиз сийғаси ўз аслида қолади. Чунки бу сийғаларга уланиб келган олмош калималари (шахс-сон қўшимчалари) ўзлари ҳаракатли бўлгани учун ўзидан олдинги ҳарфнинг сокин (сукунли) бўлишини истайди.

Бу сийғаларнинг охирига қўшилиб, келган калималар – ن дан тартиб نا гача – замирлар деб аталади.

Қоида

الصَّمَائِرُ لَا تَتَغَيَّرُ وَلَا تَتَبَدَّلُ عَنْ أَحْوَاهَا

Маъноси: Исмнинг (эганинг) ўрнини босадиган бу замирлар, яъни олмошлар ҳеч қачон ўзгармайди ва эъроблари (яъни ҳаракатлари) бошқача бўлмайди.

Феъли мозийнинг мажхул қилиш қоидаси

فَرٌّ ни мажхул қилиш учун идғомни ечиб, уни аслига қайтарамиз: فَرٌّ бўлади. Моқабли охирини (охиридан

олдинги ҳарфини) касрали қиламиз: **فَرِي** бўлади.

Моқабли охиридан олдиндаги ҳарфни (яъни охиридан учинчи ҳарфини) заммали қиламиз: **فُورِي** бўлади.

Биринчи «ر» (ro)нинг ҳаракатини олиб ташладик: **فُرِي** бўлиб, шарти идғом вужудга келди, биринчи «ر» (ro)ни иккинчи «ر» (ro)га идғом қилдик, **فُرُرِي** бўлди.

Феъли мозий мажхулининг сарфи қуйидагича

فُرِي، فُرُوا، فُرْتُ، فُرَتَا، فُرُونَ، فُرِيتَا، فُرِيتُمَا، فُرِيتُ، فُرِيتُمَا، فُرِيتُنَّ، فُرِيتُ، فُرِيتَا.

«فُرِي» нинг асли **فُرِي** дир. Мажхулида худди маълуми каби беш сийғада идғом бор. Қолган тўққиз сийғада идғом йўқ.

Нима учун беш сийғада идғом бор-у, қолган тўққиз сийғада идғом йўқ. Сабаблари феъли мозийнинг маълумида баён қилинди.

Феъли музореъ (келаси ва ҳозирги замон феъли) баёни

يَفِرُّ – феъли музореъи маълумдир. Бу ҳам 14 сийғасида келади. Сарф қилиш (турлаш) ушбу тарикададир:

يَفِرُّ، يَفِرَّانِ، يَفِرُّونَ، يَفِرُّ، يَفِرَّانِ، يَفِرُّونَ، يَفِرُّونَ، يَفِرُّونَ، يَفِرُّونَ، يَفِرُّونَ، يَفِرُّونَ، يَفِرُّونَ، يَفِرُّونَ، يَفِرُّونَ، يَفِرُّونَ.

«يَفِرُّ» ни мажхул қилиш йўли «يَفِرُّ» ни мажхул қилиш учун аслига қайтардик:

يَفِرُّ бўлди. Охиридан олдинги ҳарфини фатҳали қилдик: **يَفِرُّ** бўлди. Ҳарфи музореъни заммалиқ қилдик. **يَفِرُّ** бўлди. **يَفِرُّ** да биринчи «ر» (ro)нинг ҳаракатини (фатҳасини)

қўлга олдик, моқаблига (ундан олдинги ҳарфга) қарадик, ҳаракатталаб экан, яъни сукунли экан. Ҳаракатини моқаблига (ундан олдинги ҳарфга) бердик: يُفْرُ بُўлиб, шарти идғом вужудга келди: биринчи «ر» (ро)ни иккинчи «ر» (ро)га идғом қилдик: يُفْرُ бўлди.

Феъли музореънинг мажҳули ҳам 14 сийғада келади. Ушбу тариқада:

يُفْرُ، يُفْرَانِ، يُفْرُونَ، تُفْرُ، تُفْرَانِ، تُفْرُونَ، تُفْرَيْنِ، تُفْرَانِ، تُفْرُونَ، أُفْرُ، نُفْرُ.

Ўн икки сийғада идғом бор: غَائِبَاتٌ (ғоибот) ва مُحَاطَبَاتٌ (мухотабот)да идғом йўқ. Сабаблари юқорида ўтди.

Исми фоил, яъни феълни бажарувчи кишининг номи (эга)

Исми фоил олти сийғада келади. Сарф қилиниши (тусланиши) куйидагича:

فَارٌّ، فَارَانِ، فَارُونَ، فَارَةٌ، فَارَانِ، فَارَاتٌ (وَفَوَارٌ)

Ана шу олти сийғада биринчи «ر» (ро)нинг ҳаракатни қўлга олдик. Моқабли (ундан олдинги ҳарфга) қарадик. Ҳарфи мад «ا» (алиф) бор экан, яъни ҳаракатталаб эмас экан, шунда биринчи «ر» (ро)нинг ҳаракатини ташладик: فَارٌّ бўлиб, шарти идғом вужудга келди, бас, биринчи «ر» (ро)ни иккинчи «ر» (ро)га идғом қилдик: فَارٌّ бўлди.

فَوَارٌ исми фоилнинг жамъи таксири (бирлигининг шакли ўзгарган ва кўпликка айланган эга ўз аслида туради, унда идғом бўлмайди.

Исми мафъул (бажарилган иш-ҳаракатнинг исми)

Исми мафъул ҳам олти сийғада келади, тусланиши куйидагича:

مَفْرُورٌ، مَفْرُورَانِ، مَفْرُورُونَ، مَفْرُورَةٌ، مَفْرُورَاتِنِ، مَفْرُورَاتٍ

Бу сийғалар ўз аслидадир, чунки бир жинсдаги ҳарфларнинг орасига ёт ҳарф тушиб қолди. مَفْرُورٌ исми мафъулнинг жамъи таксиридир. (Бирлик шакли ўзгартирилиб, кўплика айланган).

Жаҳд маълум феъли

Феъли жаҳднинг (ўтган замон инкор феълининг) маълуми 14 сийғада келади. Тусланиши куйидагича:

لَمْ يَفِرَّ، لَمْ يَفِرَّا، لَمْ يَفِرُوا، لَمْ يَفِرْ، لَمْ يَفِرَا، لَمْ يَفِرُوا، لَمْ تَفِرْ، لَمْ تَفِرَا، لَمْ تَفِرُوا، لَمْ تَفِرِي، لَمْ تَفِرِيَا، لَمْ تَفِرُوا، لَمْ تَفِرُوا، لَمْ أَفِرْ، لَمْ أَفِرْ، لَمْ أَفِرْ.

لَمْ يَفِرْ – аслида يَفِرُ

لَمْ تَفِرْ – تَفِرُ

لَمْ تَفِرِي – تَفِرِي

لَمْ تَفِرُوا – تَفِرُوا

لَمْ أَفِرْ – أَفِرُ бўлган.

Мазкур беш сийғада, яъни ғоиб, ғоиб, мухотаб ва

икки мутакаллим сийғаларида биринчи «ر» (ро)нинг харакатини қўлга олдик, моқаблига (ундан олдинги харфга) қарадик, сукунли бўлиб, харакатталаб экан, моқаблига харакатни бердик: لَمْ يَغْزُرْ (ро) бўлиб, икки «ر» (ро) орасида ижтимоъи сокинайн бўлди. (Яъни, иккита сокин бир жойда жамъ бўлди). Бир калимада, бир ўринда иккита сокин жамъ бўлиб, бу калима билан сўзлаш мумкин эмас. Ижтимоъи сокинайндан, (яъни икки сокин жамлигидан) қутулиш учун бир жинсдан бўлган икки харфнинг биттасини ҳазф қилиш (олиб ташлаш) керак ёки биттасига харакат бериш керак. Бу ўринда эса ҳазф қилиб бўлмайди. Чунки إِحْفَافٍ كَلِمَةٍ (ижҳофи калима), яъни ўзи туруши керак бўлган калиманинг бирор харфини ҳазф қилиб, юбориш лозим келади. Мутажонисайнинг (икки жинсдош харфнинг) биттасига харакат ҳам бериб бўлмайди. Чунки, تَرْجِيحٍ بِلا مُرَجِّحٍ яъни сабабсиз бир нарсани иккинчисидан ортик кўриш лозим келади. Шунингдек, ижтимоъи сокинайн (икки жамланган сокин) билан сўзлашиш мумкин эмас. Иложсиз الْمَخْطُورَاتِ تُبِيحُ الصَّرُورَاتِ (зарурият манъ қилинган нарсаларни мубоҳ қилади) қондаси тақозосига кўра, иккинчи «ر» (ро)га фатҳа берамиз. Чунки фатҳа харакатларнинг орасида енгилроғидир. Энди لَمْ يَغْزُرْ (ро) бўлиб, шарти идғом вужудга келди. Биринчи «ر» (ро)ни иккинчи «ر» (ро)га идғом қиламиз, لَمْ يَغْزُرْ (ро) бўлади.

Истасак, иккинчи «ر» (ро)га касра берамиз.

لَمْ يَغْزُرِ السَّاكِنُ إِذَا حُرِّكَ حُرِّكَ بِالْكَسْرِ бўлди. Ва агар истасак, идғомни ечгандан кейин ўз аслига қайтариб لَمْ يَغْزُرِ деймиз.

Қолган 7 сийғада, яъни 4 таснийа ва икки жамъи

музаккар ва мухотабада биринчи «р» (ро)нинг ҳаракатини моқаблига бердик, чунки ҳаракатталаб эди шарти идғом вужудга келди. Биринчи «р» (ро)ни иккинчи «р» (ро)га идғом қилдик.

لَمْ يَفْرَأْ، لَمْ يُفْرُوا، لَمْ تَفْرَأْ، لَمْ تَفْرُوا، لَمْ تَفْرِي، لَمْ تَفْرَا

бўлдилар.

لَمْ يُفْرَزْ لَمْ يُفْرَزْنَ ўтган қоидага биноан ўз аслидадир.

Мажхул жаҳд феъли

Феъли жаҳдни мажхул қилиш учун аслига қайтардик: бўлди. Моқабли охирини фатҳали қилдик ваҳарфни музороъатни заммали қилдик: لَمْ يُفْرَزْ бўлди. Биринчи «р» (ро)нинг ҳаракатини моқаблига бердик: لَمْ يُفْرَزْ бўлиб, ижтимоъи сокинайн бўлди. Маълумида баён қилинган қоидаларга асосан амал қилсак, қуйидагича уч хил ўқилади.

لَمْ يُفْرَزْ ўз аслида ўқилади, баёни маълумда ўтди.

Феъли жаҳднинг мажхули ҳам 14 сийғада келади.

Тусланиши қуйидагича:

لَمْ يُفْرَأْ، لَمْ يُفْرُوا، لَمْ تُفْرَأْ، لَمْ تُفْرُوا، لَمْ تُفْرِي، لَمْ تُفْرَا،
لَمْ تُفْرَزْ، لَمْ تُفْرَزْنَ، لَمْ أُفْرَأْ، لَمْ أُفْرُوا، لَمْ أُفْرِي، لَمْ أُفْرَا، لَمْ أُفْرَزْ، لَمْ أُفْرَزْنَ.

Нафий феълининг маълуми

Нафий маълум феъли ҳам 14 сийғада келади.

Тусланиши куйидагича:

لا يُعْرُ، لا يُفْرَانِ، لا يُفْرُونَ، لا تُعْرُ، لا تُفْرَانِ، لا تُفْرُونَ، لا تُفْرِينِ، لا تُفْرَانِ، لا تُفْرُونَ، لا أُفْرُ، لا نُفْرُ.

Нафий феълининг мажхули

لا يُعْرُ، لا يُفْرَانِ، لا يُفْرُونَ، لا تُعْرُ، لا تُفْرَانِ، لا تُفْرُونَ، لا تُفْرِينِ، لا تُفْرَانِ، لا تُفْرُونَ، لا أُفْرُ، لا نُفْرُ.

Феъли нафийнинг маълуми ва ҳам мажхули барча қоидаларда музореънинг маълуми ва мажхули кабидир.

Амри ҳозир баёни

Амри ҳозир 6 сийғада келади. Тусланиши куйидагича:

فِرٌّ، فِرًّا، فِرُّوا، فِرِّي، فِرًّا، إِفْرُونَ.

“فِرٌّ”ни феъли музореъи маълуми мухотаб сийғаси бўлмиш **فِرٌّ** дан икки йўл билан олинади. Биринчи йўл шуки, бу мухотаб сийғасининг охирига қарадик. Кўрдикки, охири мудғам (идғомли) экан, уни ўз ҳолига қўйдик. Заммадан фатҳага ўтдик. Чунки фатҳа ахаффи ҳаракот, яъни ҳаракатларнинг енгилроғидир, **فِرٌّ** бўлди.

Иккинчи йўл шуки, ҳарфи музораъатни ташлаймиз, сийғага қарасак, **إِفْعَالٌ** бобидан эмас экан. Ҳарфи музораъатнинг ёнидаги ҳарфга қарадик. У ҳарф ҳаракатли экан. Амр тамом бўлди: **فِرٌّ** бўлиб қолди. «Нун»и эъробияси

бор мухотаб сийғалардан ҳам, яъни, تَفَرَّانِ تَفَرُّونَ تَفَرِّينَ تَفَرَّانِ каби феъллардан ҳам икки амал билан амр олинади.

Биринчи амал шуки, бу тўрт сийғанинг охирига қарадик, эъробия «нун»ларини олиб ташладик:

تَفَرَّانِ تَفَرُّونَ تَفَرِّينَ تَفَرَّانِ бўлди.

Иккинчи амалда ҳарфи музороъат бўлган «ت» (те)ни олиб ташладик. Ушбу сийғаларга қарасак, ифъол اِفْعَالٌ бобидан эмас экан. Ҳарфи музороъатга яқин турган ҳарфга қарасак, мутаҳаррик, яъни ҳаракатли экан, амр тамом бўлди:

تَفَرَّانِ تَفَرُّونَ تَفَرِّينَ تَفَرَّانِ бўлди.

«اِفْرَزَنَّ»ни феъли музореъи мухотаби маълумдан икки амал билан олинади. Биринчи амал шуки, ушбу сийғанинг охирига қарадик, охирида «нун»и жамъи муаннас бўлмиш «нун»и замир бор экан, бу худди «вови» жамъи музаккардек. Уни ўз ҳолига қўйдик.

Чунки бу: الصَّمَانُ لَا تَتَغَيَّرُ وَلَا تَسْبَدُ عَنْ أَحْوَالِهَا

деган қоидага мувофиқ تَفَرَّانِ экан дедик.

Иккинчи амал шуки, ҳарфи музороъат бўлган «ت» (те)ни олиб ташладик. Ҳарфи музороъатнинг мойалисига, яъни ҳарфи музороъатдан кейинги ҳарфга қарадик, сокин (сукунли) экан. Сокин билан (сукунли ҳарф билан) сўз бошлашлик мумкин бўлмагани учун «айн» бобига қарадик, «айн» боби замалик эмас экан. Аввалига ҳамзаи мақсураи васлиййани келтирдик, اِفْرَزَنَّ бўлди.

«اِفْرَزَنَّ» аслида اِفْرَزُ эди. Биринчи «ر» (ро)нинг ҳаракатини моқаблига (ундан олдинги ҳарфга, яъни «ف» (фе)га бердик. Чунки у ҳаракатталаб эди. Энди اِفْرَزُ бўлиб, икки «ر» (ро) орасида ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Илтиқои сокинайндан холос бўлиш, ҳазф қилиш (биттасини олиб

ташлаш) ёки ҳаракат бериш билан бўлади. Бу ўринда бир жинсдан бўлган икки ҳарфнинг бирини ҳазф қилиб (олиб ташлаб) бўлмайди. Чунки **إِجْحَافٍ كَلِمَةً**, яъни ўз меъёрида бўлган калиманинг ҳарфини камайтириш лозим келади. Ҳамжинс бўлган икки ҳарфнинг биттасига ҳаракат ҳам бериб бўлмайди. Чунки **تَرْجِيحٍ بِلَا مُرَجِّحٍ**, яъни сабабсиз ва далилсиз бир нарсани ўзгасидан баҳолаш ва ортиқ кўриш лозим келади. Бунинг устига **إِفْرُزٌ** тарзида ижтимои сокинани билан сўзлаб ҳам бўлмайди. Иложсиз равишда: **الضَّرُورَاتُ تُبِيحُ الْمَحْظُورَاتِ** яъни «Иложсизликлар мумкин бўлмаган ишларни мубоҳ қилади» деган қоида такозосига биноан, иккинчи, «ر» (ро)га фатҳа бериб, идғом қилдик: **إِفْرٌ** бўлди. Идғомдан кейин ҳамзадан мустағний (беҳожат) бўлдик, ҳамзани ҳазф қилдик (олиб ташладик): **فِرٌ** бўлди. Истасак, иккинчи «ر» (ро)га касра берамиз. Бу:

السَّاكِنُ إِذَا حُرِّكَ حُرِّكَ بِالْكَسْرِ

яъни, «Сокинлик ҳарфга қачонки ҳаракат берилса, касра ҳаракати берилади» деган қоидага мувофиқдир. Идғом қилиб, ҳамзадан мустағний бўлиб, **فِرٌ** деймиз. Агар хоҳласак, аслига қайтариб, идғомни ечгандан кейин: **إِفْرٌ** деймиз.

إِفْرًا аслида **إِفْرًا** – **فُرًا** – **فُرِي** **إِفْرِي** – **فُرِي** **إِفْرِي** – **فُرِي** **إِفْرِي** эди. Бу тўрт сийғада биринчи «ر» (ро)нинг ҳаракатини моқаблига берамиз, чунки у ҳаракатталабдир: **الْحِ اِفْرًا** (охиригача) бўлиб шарти идғом вужудга кел-ди. Биринчи «ر»ни иккинчи «ر»га идғом қилдик. Ҳамзадан мустағний бўлиб, ҳамзани ҳазф қилдик (олиб ташладик):

فِرًا бўлди. **فُرًا**, **فُرِي**, **فُرًا**.

اِفْرِيْزًا ўтган қоидаларга биноан ўз аслидадир. «Нун»и таъкиди хафифани охирига қўшиб, فِرْنُ فِرْنُ فِرْنُ деймиз. «Нун» таъкиди сақила билан: فِرَانِ، فِرَانٌ، فِرَانًا، فِرَانًا дейилади.

Амри ғоибнинг маълуми

Амри ғоибнинг маълуми саккиз сийғада келади. Сарфи (тусланиши) куйидагича:

لِيَفْرَ، لِيَفْرَا، لِيَفْرُوا، لَتَفْرَ، لَتَفْرَا، لَتَفْرَا، لِيَفْرُونَ، لَأَفْرَ، لَتَفْرَ

1. «لِيَفْرَ» ни «لِيَفْرُ»дан,
2. «لَتَفْرَ»ни «لَتَفْرُ»дан,
3. «لَأَفْرَ»ни «لَأَفْرُ»дан,
4. «لَتَفْرَ»ни «لَتَفْرُ» мазореъи ғоибни маълум феълларидан олинади.

Биринчи амал билан ушбу тўрт сийғани аввалига ломи жозимаи максурани келтиргандан кейин олинади. Аввалги амалнинг баёни шулки, бу тўрт сийғанинг охирига қараймиз, кўрамизки, охирлари муд-ғам (идғомли) экан. Бас, уни ўз ҳолига қўямиз. Заммадан фатҳага ўтамыз. Зеро, фатҳа ҳаракатлар ичида энгилроғидир.

Натижаси: لِيَفْرَ، لِيَفْرَا، لِيَفْرُوا، لَتَفْرَ، لَتَفْرَا، لَتَفْرَا

«لَتَفْرَانِ» ни «لَتَفْرَانِ» дан, «لِيَفْرُونَ» ни «لِيَفْرُونَ» дан, «لَتَفْرَا» ни «لَتَفْرَانِ» музореъ ғоибни маълум феълларидан, биринчи амал билан олинади.

«Лом»и жозимаи максурани ушбу уч феълнинг аввалига келтиргандан кейин биринчи амал билан олинади.

Биринчи амал изоҳи: охирларидаги эъробий «нун»ни ҳазф қилдик: لَيْفِرًا – لَيْفِرًا – لَيْفِرًا бўлди.

«لَيْفِرًا» ни «يَفِرُّنَ» – феъли музореъи ғоибот маълумдан олдик. Биринчи амал билан, ушбу сийғани аввалига «лом»и жозимаи максурани келтиргандан кейин. Яъни, ушбу сийғанинг охирига қарадик, кўрдикки, охиридаги нун – нуни жамъ муаннас нунни замир экан жамъ музаккардаги «вов»и замирга ўхшаш экан. Уни ўз ҳолига кўямиз:

الضَّمَاثُ لَا تَتَغَيَّرُ وَلَا تَتَبَدَّلُ عَنْ أَحْوَاهَا

«لَيْفِرًا» бўлди. «لَيْفِرًا» аслида «لَيْفِرًا», «لَيْفِرًا» аслида «لَيْفِرًا», «لَيْفِرًا» – «لَيْفِرًا», «لَيْفِرًا» – ушбу тўрт сийғада биринчи «ро»нинг ҳаракатини моқаблига – олдинги ҳарфга бердик, чунки у ҳаракатталаб эди. Икки «ро» ўртасида ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Илтиқои сокинайндан кутулиш учун бир жинсдан бўлган икки ҳарфнинг бирини ҳазф қилиш керак. Бу ўринда ҳазф дуруст эмас. Зеро, اِجْحَافٍ كَلِمَةً лозим келади. Унга ҳаракат ҳам бериб бўлмайди. Зеро تَرْجِيحٍ بِلَا مَرَّحٍ лозим келади. Ижтимоъи сокинайн билан сўзламоқ маҳолдир.

الضَّرُورَاتُ تُبِيحُ الْمُحْظَرَاتِ қоидасига кўра, иккинчи «ро»га фатҳа берамиз, чунки фатҳа ҳаракатлар ичида енгилроғидир.

«لَيْفِرًا» бўлиб, шарти идғом вужудга келди. Биринчи «ро»ни иккинчи «ро»га идғом қилдик. لَيْفِرًا لَيْفِرًا لَيْفِرًا бўлди. Истасак, идғомни ечгандан кейин, ўз ҳолига кўйиб, لَيْفِرًا – لَيْفِرًا – لَيْفِرًا – لَيْفِرًا аслида لَيْفِرًا لَيْفِرًا деймиз. لَيْفِرًا аслида لَيْفِرًا لَيْفِرًا деймиз. لَيْفِرًا ушбу уч сийғада биринчи ҳарфнинг ҳаракатини моқаблига бердик, чунки у ҳаракатталаб эди. Шарти идғом вужудга келди, биринчи «ро»ни иккинчи «ро»га идғом қилдик, лَيْفِرًا, لَيْفِرًا, لَيْفِرًا бўлди.

لِئْفَرُوزُنَّ ўз аслида қолди, ўтган қоидага биноан. «Нун»и таъкиди хафифани (сокинли нунни) охирига келтириб, لَنْفَرَنْ، لَأْفَرَنْ، لَتْفَرَنْ، لِيْفَرَنْ، لِيْفَرَنْ деб айтамиз. «Нун»и таъкиди сақила билан (ташдидли нун билан) ، لِيْفَرُوزَانَنْ، لَتْفَرَانَنْ، لَتْفَرُوزَنْ، لِيْفَرُوزَنْ، لِيْفَرُوزَانَنْ، لِيْفَرُوزَانَنْ деймиз.

Амри ғоибни мажҳул қилиш йўли

Амри ғоибни мажҳул қилмоқчи бўлсак, уни аслига қайтарамиз. لِيْفَرُوزُ бўлади. Охиридан олдинги ҳарфини фатҳали қиламиз لِيْفَرُوزُ бўлди. Ҳарфи музораъатни заммалик қиламиз: لِيْفَرُوزُ бўлади. Биринчи «ро»нинг ҳаракатини моқаблига – ундан олдинги ҳарфга берамиз. Чунки у ҳаракат талаб бўлгани учун шундай қилдик. Шунда икки «ро» орасида ижтимоъи сокинайн ҳосил бўлади. Ижтимоъи сокинайндан халос бўлиш эса ҳазф қилиш ва ҳаракати бериш билан бўлади. Бу иккиси ҳам дуруст эмас, ўтган сабабларга кўра, ноилож бўлиб, иккинчи «ро»га фатҳа берамиз, чунки фатҳа ахаффи ҳаракот – ҳаракатлар ичида энгилроғидир. Энди шарти идғом вужудга келди, биринчи «ро»ни иккинчи «ро»га идғом қилдик: لِيْفَرُوزُ бўлади.

Қоида

Амри ғоибнинг мажҳулида олти мухотаб сийғасини олти ғоиб сийғасидан олдин зикр қилинади.

Сарфи (тусланиши) қуйидагича:

لِيْفَرُوزُ، لَتْفَرُوزُ، لِيْفَرُوزُ، لَتْفَرُوزُ، لِيْفَرُوزُ، لَتْفَرُوزُ، لِيْفَرُوزُ، لَتْفَرُوزُ، لِيْفَرُوزُ، لَتْفَرُوزُ، لِيْفَرُوزُ، لَتْفَرُوزُ، لِيْفَرُوزُ، لَتْفَرُوزُ، لِيْفَرُوزُ، لَتْفَرُوزُ، لِيْفَرُوزُ، لَتْفَرُوزُ، لِيْفَرُوزُ، لَتْفَرُوزُ

«لُفَّرَ»ни «لُفَّرَ»дан, «لُفَّرَ»ни «لُفَّرَ»дан, «لُفَّرَ»ни «لُفَّرَ»дан, «لُفَّرَ»ни «لُفَّرَ»дан, «لُفَّرَ»ни «لُفَّرَ»дан, «لُفَّرَ»ни «لُفَّرَ»дан биринчи амал билан олинади.

Ушбу беш сийғага «лом»и жозимаи максурани феълнинг аввалига келтиргандан кейин биринчи амал билан олинади. Биринчи амалнинг баёни шулки бояги беш сийғанинг охирига қарадик, охирлари мудғам – идғомли экан, уларни ўз ҳолига қўйдик. Заммадан фатҳага удул қилдик, яъни ўтдик, чунки фатҳа аҳаффи ҳаракот – ҳаракатларнинг енгилроғи бўлгани учун.

Натижада: لُفَّرَ، لُفَّرَ، لُفَّرَ، لُفَّرَ، لُفَّرَ бўлди.

لُفَّرَ ни لُفَّرَ дан: لُفَّرُوا ни لُفَّرُوا дан: لُفَّرُوا ни لُفَّرُوا дан: لُفَّرُوا ни لُفَّرُوا дан: لُفَّرُوا ни لُفَّرُوا дан – музореъ мажҳул феълларидан биринчи амал билан олинади. Ушбу етти сийғанинг аввалига «лом»и жозимаи максурани келтиргандан кейин биринчи амал билан булар олинади.

«Лом»и жозима ушбу етти сийғаларнинг авалига келгандан кейин охирларидаги «нун»и эъробияни туширади.

Натижада:

لُفَّرُوا – لُفَّرُوا – لُفَّرُوا – لُفَّرُوا – لُفَّرُوا – لُفَّرُوا – لُفَّرُوا бўлди. لُفَّرُوا ни لُفَّرُوا дан: لُفَّرُوا ни لُفَّرُوا дан.

Музореъи мажҳул феълларидан биринчи амал билан олинади. Ушбу икки сийғанинг аввалига «лом»и жозимаи максурани келтиргандан кейин биринчи амал билан юқоридаги натижа ҳосил бўлади. Ушбу икки сийғанинг охирига қараймиз, охиридаги «нун»лар эъробиййа нунлари эмас экан, яъни «нун» замир экан, уни ўз ҳолига қўямиз: لُفَّرُوا – لُفَّرُوا бўладилар.

«لُفَّرَ» аслида لُفَّرَ «لُفَّرَ» аслида لُفَّرَ

«لُتْفَرُّ» аслида «لَأْفَرُّ» аслида «لُتْفَرُّ»

«لُتْفَرُّ» аслида «لُتْفَرُّ» эди.

Ушбу беш сийғада биринчи «ро»нинг харакатини моқаблига – ундан олдинги харфга бердик. Чунки у харакатталаб бўлгани учун, икки «ро» орасида ижтимоъи сокинайн пайдо бўлди. Ижтимоъи сокинайндан қутулишнинг икки йўли бор: биринчи йўли – хазф қилиш, иккинчиси – харакат бериш. Бу ўринда бу иккиси ҳам дуруст эмас, шунинг учун иложсиз иккинчи «ро»га фатҳа берамиз. Чунки харакатлар ичида фатҳа енгилроқ бўлгани учун. Сўнгра идғом қилиб, қуйидагича баён қиламиз.

لُتْفَرُّ، لَأْفَرُّ، لُتْفَرُّ، لُتْفَرُّ، لُتْفَرُّ

Иккинчи «ро»га касра бериб, идғом қилгандан кейин бундай баён қилинади: لُتْفَرُّ لُتْفَرُّ لُتْفَرُّ لَأْفَرُّ لُتْفَرُّ

Истасак, аслига қайтариб, идғомни ечиб кейин қуйидагича баён қиламиз: لُتْفَرُّ لُتْفَرُّ لُتْفَرُّ لَأْفَرُّ لُتْفَرُّ

«لُتْفَرُّ» аслида – «لُتْفَرُّ» аслида – «لُتْفَرُّ» аслида – «لُتْفَرُّ» аслида – «لُتْفَرُّ» аслида

«لُتْفَرُّ» аслида – «لُتْفَرُّ» аслида – «لُتْفَرُّ» аслида – «لُتْفَرُّ» аслида – «لُتْفَرُّ» аслида

«لُتْفَرُّ» аслида – «لُتْفَرُّ» эдилар.

Ушбу етти сийғада биринчи «ро»нинг харакатини моқаблига бердик, чунки у харакатталаб бўлгани учун. Шарти идғом вужудга келди, биринчи «ро»ни иккинчи «ро»га идғом қилдик.

Қуйидагича бўлдилар: لُتْفَرُّ، لُتْفَرُّ، لُتْفَرُّ، لُتْفَرُّ، لُتْفَرُّ، لُتْفَرُّ، لُتْفَرُّ

Ўтган қоидаларга кўра: لُتْفَرُّ، لُتْفَرُّ ўз аслида қолади. Амри ғоиб мажҳулининг охирига «нун»и таъкиди хафифа қўшилганда қуйидагича зикр қилинади: لُتْفَرُّ، لُتْفَرُّ، لُتْفَرُّ، لُتْفَرُّ، لُتْفَرُّ

«Нун» таъкиди сақила охирига қўшилганда, қуйидагича баён қилинади:

لُثْفَرْنَ، لُثْفَرَانِ، لُثْفَرَانِ، لُثْفَرَانِ، لُثْفَرَانِ، لُثْفَرَانِ، لُثْفَرَانِ، لُثْفَرَانِ،
لُثْفَرَانِ، لُثْفَرَانِ، لُثْفَرَانِ، لُثْفَرَانِ، لُثْفَرَانِ، لُثْفَرَانِ، لُثْفَرَانِ، لُثْفَرَانِ

Феъли наҳий ҳозир баёни

Маълуми феъли наҳий ҳозирнинг ҳам ўн тўрт сийғаси бор. Сарфи (тусланиши) куйидагича:

لا تَفَرَّ، لا تَفَرًّا، لا تَفَرُّوا، لا تَفَرِّي، لا تَفَرًّا، لا تَفَرُّونَ، لا يَفِرُّ، لا يَفِرًّا، لا يَفِرُّوا، لا يَفِرِّي، لا تَفَرَّا،
لا يَفِرُّونَ، لا أَفِرُّ، لا نَفَرَّ

Феъли наҳий ҳозирнинг мажҳули

Феъли наҳий ҳозирнинг мажҳули ҳам ўн тўрт сийғада келади. Сарфи куйидагича:

لا تُفَرَّ، لا تُفَرًّا، لا تُفَرُّوا، لا تُفَرِّي، لا تُفَرًّا، لا تُفَرُّونَ، لا يُفِرُّ، لا يُفِرًّا، لا يُفِرُّوا، لا يُفِرِّي، لا تُفَرَّا،
تُفَرَّا، لا يُفِرُّونَ، لا أَفِرُّ، لا نُفَرَّ

Феъли наҳийнинг маълуми ва мажҳули ҳам феъли жадниқидекдир. Бунинг қоидалари юқорида феъли жадга оид ўтган қоидалар кабидир.

Исми замон ва исми макон (феълнинг замони ва маконининг баёни)

Исми замон ва исми макон уч сийғада келади.

Сарфи (тусланиши) куйидагича: مَفْرًا، مَفْرَانِ، مَفْرًا

«مَفْرًا» аслида – مَفْرَانِ. «مَفْرَانِ» аслида – مَفْرَانِ – қоидаси юқорида

ўтди. «مَفَارُ» аслида – مَفَارُ

Биринчи «ро»нинг ҳаракатини ташлаймиз, مَفَارُ бўлиб, шарти идғом вужудга келади. Биринчи «ро»ни иккинчи «ро»га идғом қиламиз, مَفَارُ бўлади.

Исми олат баёни

Исми олат ҳам уч сийғада келади.

Сарфи қуйидагича: مَفَارًا، مَفَارَانِ، مَفَارِيرُ

Бу уч сийға, бир жинсдан бўлган икки ҳарф орасига ёт ҳарф киргани учун ўз аслида келади.

Исми тафзил баёни

Исми тафзил олти сийғада келади.

Сарфи қуйидагича: أَفْرًا، أَفْرَانِ، أَفْرُونَ، فُرَى، فُرَيَانِ، فُرَيَاتٍ

«فُرَى»ни идғом қилиш қондаси юқорида ўтди. «فُرَى» аслида – فُرَى, бунда ўзи шарти идғом мавжуд экан, идғом қилдик: فُرَى бўлди.

Бу бобнинг мисоли

Бу бобнинг «مثال واوي» сига мисол: يَتَبُّ وَتَبُّ унинг масдари – تَبَّةٌ ва وَتَبًا бўлади.

Маъноси: сакрамоқ ва ўтирмоқдир. Бу бобнинг «мисоли вои»сининг масдарларидан «вов»ни ҳазф қилиб, унинг эвазига охирига то келтириб айтмоқ дурустдир.

Масалан: تَبَّةٌ каби.

Бундан ўн икки нарса иштиқоқ қилинади. Қуйидагича: وَتَبٌ – мозий, يَتَبُّ – музореъ, وَانِبٌ – исми фоил,

مَوْثُوبٌ – исми мафъул, لَمْ يَشِبْ – феъли жаҳд, لَا يَشِبُ – феъли нафий, ثِبٌ – амри ҳозир, لَيْشِبْ – амри ғоиб, لَا تَشِبْ – нахий ҳозир, مَوْثُوبٌ – исми замон ва макон, مِيثَابٌ – исми олат, مَوْثُوبٌ – исми тафзил

Феъли мозийнинг маълуми

وَتَبَّ، وَتَبَا، وَتَبُوا، وَتَبْتُ، وَتَبْتَا، وَتَبْنَ، وَتَبْتَا، وَتَبْتُمَا، وَتَبْتُمْ، وَتَبْتِ، وَتَبْتُمَا، وَتَبْتُنَّ، وَتَبْتُنَّ، وَتَبْتُنَّ.

Феъли мозийнинг мажхули

وُتِبَ، وَتِبَا، وَتَبُوا، وَتَبْتُ، وَتَبْتَا، وَتَبْنَ، وَتَبْتَا، وَتَبْتُمَا، وَتَبْتُمْ، وَتَبْتِ، وَتَبْتُمَا، وَتَبْتُنَّ، وَتَبْتُنَّ، وَتَبْتُنَّ.

Феъли музореънинг маълуми

يَشِبُ، يَشِبَانِ، يَشِبُونَ، تَشِبُ، تَشِبَانِ، يَشِبْنَ، تَشِبُ، تَشِبَانِ، تَشِبُونَ، تَشِبْنَ، تَشِبَانِ، تَشِبْنَ، أَتَشِبُ، تَشِبُ.

Феъли музореънинг мажхули

يُوتِبُ، يُوتِبَانِ، يُوتِبُونَ، تُوتِبُ، تُوتِبَانِ، يُوتِبْنَ، تُوتِبُ، تُوتِبَانِ، تُوتِبُونَ، تُوتِبْنَ، تُوتِبَانِ، تُوتِبْنَ، أُوتِبُ، أُوتِبُ، نُوتِبُ.

Қоида

«يَشِبُ» аслида «يُوتِبُ» эди. Ҳар қачон ҳарфи музораъат билан касраи таҳқиқий орасида «вов» келса, ундай «вов»ни ҳазф қилинади.

«يَسُبُّ» ни мажхул қилиш қондаси

«يَسِبُّ»ни мажхул қилиш учун аслига қайтарамиз.
«يُؤْتِبُ» бўлади. Охиридан олдинги харфини фатҳали қиламиз: يُوْتِبُ бўлади, харфи музораъатни заммалик қиламиз: يُؤْتِبُ бўлади.

Исми фоил баёни

وَأْتَبْتُ، وَأَتَبَانِ، وَأَتَبُونَ، وَأَتَبْتِ، وَأَتَبْنَ، وَأَتَبْتِ، وَأَتَبْنَ

Исми мафъул баёни

مُؤْتَبٌ، مُؤْتَبَانِ، مُؤْتَبُونَ، مُؤْتَبَةٌ، مُؤْتَبَاتٌ، مُؤْتَبَاتٌ

Феъли жаҳднинг маълуми

لَمْ يَسِبْ، لَمْ يَسِبَا، لَمْ يَسِبُوا، لَمْ تَسِبْ، لَمْ تَسِبَا، لَمْ تَسِبِي، لَمْ تَسِبِي، لَمْ تَسِبْنَ، لَمْ تَسِبْنَ، لَمْ تَسِبِي، لَمْ تَسِبِي، لَمْ تَسِبِي، لَمْ تَسِبِي، لَمْ تَسِبِي، لَمْ تَسِبِي

Феъли жаҳднинг мажхули

لَمْ يُؤْتِبْ، لَمْ يُؤْتِبَا، لَمْ يُؤْتِبُوا، لَمْ تُؤْتِبْ، لَمْ تُؤْتِبَا، لَمْ تُؤْتِبِي، لَمْ تُؤْتِبِي، لَمْ تُؤْتِبِي، لَمْ تُؤْتِبِي، لَمْ تُؤْتِبِي، لَمْ تُؤْتِبِي

Феъли нафийнинг маълуми

لَا يَسِبُ، لَا يَسِبَانِ، لَا يَسِبُونَ، لَا تَسِبُ، لَا تَسِبَانِ، لَا تَسِبِينَ، لَا تَسِبِينَ، لَا تَسِبِينَ، لَا تَسِبِينَ، لَا تَسِبِينَ، لَا تَسِبِينَ

Феъли нафийнинг мажхули

لا يُؤْتِبُ، لا يُؤْتِبَانِ، لا يُؤْتِبُونَ، لا تُؤْتِبُ، لا تُؤْتِبَانِ، لا تُؤْتِبُونَ، لا
تُؤْتِبِينَ، لا تُؤْتِبَانِ لا تُؤْتِبِينَ، لا أُؤْتِبُ، لا نُؤْتِبُ

Амри ҳозир

تُبُ، تِبَا، تِبُوا، تِي، تِيَا، تِيُنْ

Амри ғоибнинг маълуми

لِتُبْ، لِتِبَا، لِتِبُوا، لِتِبْ، لِتِبَا، لِتِبِينَ، لِأَتُبْ، لِتِبْ

Амри ғоибнинг мажхули

لِتُؤْتِبْ، لِتُؤْتِبَا، لِتُؤْتِبُوا، لِتُؤْتِبِي، لِتُؤْتِبَا، لِتُؤْتِبِينَ، لِتُؤْتِبْ، لِتُؤْتِبَا، لِتُؤْتِبِينَ،
لِأُؤْتِبْ، لِؤْتِبْ

Феъли наҳийнинг маълуми

لا تَتِبْ، لا تَتِبَا، لا تَتِبُوا، لا تَتِي، لا تَتِبَا، لا تَتِبِينَ، لا يَتِبْ، لا يَتِبَا، لا يَتِبُوا، لا يَتِبْ، لا يَتِبَا، لا
يَتِبِينَ، لا أَتِبْ، لا نَتِبْ

Феъли наҳийнинг мажхули

لا تُؤْتِبْ، لا تُؤْتِبَا، لا تُؤْتِبُوا، لا تُؤْتِبِي، لا تُؤْتِبَا، لا تُؤْتِبِينَ، لا يُؤْتِبْ، لا يُؤْتِبَا، لا يُؤْتِبُونَ، لا تُؤْتِبْ،
لا تُؤْتِبَا، لا يُؤْتِبِينَ، لا أُؤْتِبْ، لا نُؤْتِبْ

Исми замон ва макон

مَوْتَبٌ، مَوْتَبَانِ، مَوَاتِبٌ

Исми олат

مَيْتَابٌ، مَيْتَابَانِ، مَوَاتِبٌ

Қоида: «مَيْتَابٌ» аслида **مَوْتَابٌ** эди. «Вов» сокин бўлиб, моқаблиси – охиридан олдинги ҳарфи касралаи бўлса, «вов»ни «йо»га қалб қилинади (алмаштирилади).

Исми тафзил

أَوْتَبٌ، أَوْتَبَانِ، أَوْتَبُونَ، وَثَبٌ، وَثَبَانِ، وَثَبَاتٌ

Бу бобнинг **ياي** مثال сига мисол: **مَيْسِرَةٌ** ва **يَسْرًا** – **يَيْسِرٌ** – **يَسَرَ** масдаридир.

Маъноси: қимор ўйнамоқ.

يَسَرَ мозий, **يَيْسِرٌ** музореъ, **يَاسِرٌ** исми фозил, **مَيْسُور** исми мафъул, **لَمْ يَيْسِرْ** феъли жаҳд, **لَا يَيْسِرُ** феъли нафий, **إِيْسِرْ** амри ҳозир, **لِيَيْسِرْ** амри ғоиб, **لَا تَيْسِرْ** феъли наҳий, **مَيْسِرٌ** исми замон ва макон, **مَيْسَارٌ** исми олат, **أَيْسِرٌ** исми тафзил, «**يَيْسِرٌ**»нинг мажҳули «**يُوسِرُ**» келади.

Қоида: «йо» сокин бўлиб, олди заммалик бўлса, унда «йо»ни «вов»га қалб қилинади: **يُوسِرُ** бўлади. Аслида **يَيْسِرُ** эди.

Бу бобнинг **أجوف** ига мисол: **وَمَيْعًا، بَيْعًا، يَبِيعُ، بَاعَ**

Маъноси: сотмоқ ва сотиб олмоқ.

بَاعَ мозий, **يَبِيعُ** музореъ, **بَائِعٌ** исми фозил, **مَبِيعٌ** исми

мафъул, **لَمْ يَبْعَ** феъли жаҳд, **لَا يَبِيعُ** феъли нафий, **بِعَ** амри ҳозир, **لَيَبِيعُ** амри ғоиб, **لَا تَبِيعُ** феъли нахий, **مَبِيعُ** исми замон ва макон, **مَبِيعٌ** исми олат, **أَبِيعُ** исми тафзил.

بَاعَ аслида **بِيعَ** эди. «Йо» ҳаракатли, моқабли – мафтух (фатҳали), «йо»ни алифга қалб қилдик, **بَاعَ** бўлди. Сарфи (тусланиши) куйидагича:

بَاعَ، باعا، باعوا، باعَتْ، باعتا، بعنَ، بعْت، بعْتما، بعْتُم، بعْتِ، بعْتما، بعْتُن، بعْتُ، بعنا

Феъли мозийда тўққиз сийғада «айн»и феъли маҳзуфдир: ғоибот ва олти мухотаб ва икки мутакаллимда. Шунингдек, тўққиз сийғада маълуми ва мажҳули муштаракдир. Аслларига қараганда фарқи билинади. **بِعُنَ** мозийи маълум бўлса, асли **يَبِيعُنَ**, агар мозийи мажҳул бўлса, асли **يُبِيعُنَ** бўлади.

Феъли мозийда «бِعُنَ»дан тортиб «**بِعْنَا**»гача ушбу тўққиз сийғада «йо» мутаҳаррик, моқабли – мафтух, «йо»ни алифга қалб қилдик: **بَاعُنَ** бўлиб, алиф билан айн орасида ижтимоъи сокинайн вужудга келди. Алифни ҳазф қилдик: **بِعُنَ** бўлди. Ҳазф қилинган «йо»дан эваз бўлсин деб, «айн»нинг моқаблига касра бердик: **بِعُنْ** бўлди.

Феъли мозийнинг мажҳул қилиш баёни

«**بَاعَ**»ни мажҳул қилиш равиши шуки: «**بَاعَ**»ни аслига қайтарамиз: **بِيعَ** бўлади. Охиридан олдинги ҳарфини касрала қиламиз. **بِيعَ** бўлди. Касра «йо»га оғир, «йо»нинг «касрасини «йо»дан олдиниги ҳарфга берамиз: ҳаракатини

ташлагандан сўнг **بُيِعَ** бўлади. («Сотилди» бўлиб, мажхул бўлади).

Сарфи қуйидагича:

بُيِعَ، يَبِيعُ، يَبِيعُوا، يَبِيعَتُ، يَبِيعَتَا، يَبِيعْنَ، يَبِيعْنَ، يَبِيعْتُمَا، يَبِيعْتُمَا، يَبِيعْتُنَّ، يَبِيعْتُنَّ، يَبِيعْنَا

«**بُيِعَ**» аслида **بُيِعَ** эди. Касра «йо»га оғир, «йо»нинг касрасини моқаблига берамиз, моқаблининг ҳаракатини ташлагандан сўнг, **يَبِيعُ** бўлиб, «йо» билан «айн» орасида ижтимоъи сокинайн вужудга ке-лади. «Йо»ни ҳазф қиламиз, **بُيِعَ** бўлади.

Феъли музореънинг маълуми

يَبِيعُ، يَبِيعَانِ، يَبِيعُونَ، يَبِيعُونَ، يَبِيعَانِ، يَبِيعُ، يَبِيعَانِ، يَبِيعْنَ، يَبِيعْنَ، يَبِيعْتُمَا، يَبِيعْتُمَا، يَبِيعْتُنَّ، يَبِيعْتُنَّ، أَيْبَعُ، نَبِيعُ

«**يَبِيعُ**» аслида «**يَبِيعُ**»дир. «Йо»га касра оғир, касрани «йо»нинг моқаблига берамиз: **يَبِيعُ** бўлади.

Сарф қоидаларидан «нақли ҳаракати фақат» деган қоида бор. Феъли музореънинг икки сийғасида «айн»и феъл маҳзуфдир: ғоибот ва мухотаботда. Аслида **يَبِيعُ، يَبِيعَانِ** эди. «Йо»га касра оғир, касрани «йо»нинг моқаблига берамиз: **يَبِيعُ، يَبِيعَانِ** бўлиб, «йо» билан «айн» орасида ижтимоъи сокинайн вужудга келди; «йо»ни ҳазф қиламиз: **يَبِيعُ، يَبِيعَانِ** бўлади.

Феъли музореъни мажхул қилиш равиши

Феъли музореъни мажхул қилиш учун уни аслига

«йо»ни ҳамзага қалб қиламиз **بائع** бўлади.

Қоида

«Вов» ва «йо» алифи зоидадан кейин келса, «вов» ва «йо»ни ҳамзага қалб қилинади.

Масалан, **قَائِلٌ** – **قَائِلٌ** бўлади, **بائع** – **بائع** бўлади.

Исми мафъул

Сарфи куйидагича:

مَبِيعٌ، مَبِيعَانِ، مَبِيعُونَ، مَبِيعَةٌ، مَبِيعَتَانِ، مَبِيعَاتٌ

Уни жамъи таксири **مَبَائِع** бўлади.

مَبِيعٌ аслида **مَبِيعٌ** эди. Замма “йо”га оғир, ёнинг заммасини ундан олдинги ҳарфга берамиз. **مَبِيعٌ** бўлиб, шу туришига сўзламоқ мумкин эмас, чунки «йо» билан «вов» орасида икки сокин жамъ бўлади, «йо»ни ҳазф қиламиз: **مَبِيعٌ** бўлиб, ажвафи «вов»ининг исми мафъули билан иштибоҳ вужудга келади. Яъни икковининг шакли бир бўлиб қолди. Илтибосдан (иштибоҳдан) кутулиш учун «вов»дан олдинги ҳарфга касра берамиз. **مَبِيعٌ** бўлиб, «вов» сокин олдинги ҳарфи касрали бўлади, «вов»ни «йо»га қалб қиламиз **مَبِيع** бўлади.

Бу Имом Абул Ҳасан Ахфаш наздида шундай.

Имоми Сибавайх «**مَبِيعٌ**»да «вов»ни ҳазф қилади: **مَبِيعٌ** бўлади. «Йо»нинг саломат қолиши учун «йо»дан олдинги ҳарфга касра беради: **مَبِيعٌ** бўлади. Имоми Ахфашнинг далили вов аломати исми мафъул бўлгани учун

العلامة لا تحذف ولا تبتدل عن أحوالها
килинмайди.

Имоми Сибавайхнинг далили вов ҳарфи зойидир,
ҳарфи зойидни ҳазф қилмоқ керак.

Маълуми феъли жаҳд

لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا،
لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا،

Ушбу қуйидаги 7 сийғада айни феъл маҳзурфдир.
Улар: ғойб, ғойбах, ғойбот, мухотаб, мухотабот ва икки мутакаллим.

لَمْ يَبِيعَا аслида لَمْ يَبِيعَا эди. Касра "йо"га оғир бўлгани учун
"йо"ни касрасини олдиндаги ҳарфга бердик. لَمْ يَبِيعَا бўлиб,
икки сокин жамъ бўлди. "Йо" билан ғайн орасида "йо"ни
ҳазф қилдик. لَمْ يَبِيعَا бўлди. Нақли ҳаракат ва ҳазфи ҳарфи
иллат қойдаси бор. لَمْ يَبِيعَا аслида لَمْ يَبِيعَا ёга касра оғир бўлгани
учун моқаблига бердик. لَمْ يَبِيعَا бўлди. Ва фақат нақли ҳаракат
қойдаси бор.

Мажхули феъли жаҳд

لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا،
لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا، لَمْ يَبِيعَا،

لَمْ يَبِيعَا аслида لَمْ يَبِيعَا эди, "йо"ни ҳаракатини моқаблига
бердик. Ҳаракатталаб бўлгани учун ي аслида мутаҳаррик эди.

Ҳозир моқобли мафтүх бўлган. ي ни алифга қалб қилдик. لَمْ يُبَاعَ бўлиб, ижтимоъ сокинайн бўлди. Алиф билан айн орасида алифни ҳазф қилдик. لَمْ يُبَاعَ бўлди. Ғоиб, ғоибба, ғоибот, мухотаб мухотабот ва ҳам икки мутакаллим сийғаларида: накли ҳаракат, қалби ҳарфи иллат юзага келди. Ва ҳазфи ҳарфи иллат қоидаси бор.

لَمْ يُبَاعَ аслида لَمْ يُبَاعَ эди. Бу қолган сийғаларида юқорида баён қилинган қоидага кўра, ҳазфи ҳарфи иллат йўқ. Зеро, ижтимои сокинайн йўқ. Алиф ўз ўрнида.

Феъли нафийнинг маълуми

لَا يُبَاعُ، لَا يُبَاعَانِ، لَا يُبَاعُونَ، لَا تُبَاعُ، لَا تُبَاعَانِ، لَا تُبَاعُونَ، لَا يُبَاعُ، لَا يُبَاعَانِ، لَا يُبَاعُونَ، لَا تُبَاعُ، لَا تُبَاعَانِ، لَا تُبَاعُونَ

Феъли нафийнинг мажхули

لَا يُبَاعُ، لَا يُبَاعَانِ، لَا يُبَاعُونَ، لَا تُبَاعُ، لَا تُبَاعَانِ، لَا تُبَاعُونَ، لَا يُبَاعُ، لَا يُبَاعَانِ، لَا يُبَاعُونَ، لَا تُبَاعُ، لَا تُبَاعَانِ، لَا تُبَاعُونَ

Феъли нафийнинг эълоли феъли музореънинг эълолидек маълум ва мажхулда шундай келади.

Амри ҳозир

بِعْ، بِيْعَا، بِيْعُوا، بِيْعِي، بِيْعَا، بِيْعَنْ

Амр олиш қоидаси

Амр феълини, музореъ феълининг олти маълум мухотаб сийғасидан икки амал билан олинади.

Биринчи амал шуки, **تَبِعُ** музореъ мухотаби маълумни охирига қарадик. Охири ҳарфи саҳиҳ экан, сокин қилдик ва **تَبِعَ** бўлди.

Иккинчи амал ҳарфи музораатни ташладик **بِعَ** бўлиб, ижтимои сокинайн юзага келди. "Йо" билан ʻайн орасида "йо"ни ҳазф қилдик **بِعَ** бўлди.

بِعَ аслида **بِئِعَ** эди. "Йо"га касра оғир бўлгани учун "йо"ни касрасини олдиндаги ҳарфга бердик. **بِئِعَ** бўлиб, ижтимои сокинайн юзага келди. "Йо" билан ʻайн орасида "йо"ни ҳазф қилдик, **بِئِعَ** бўлди. Ҳамза бизга керак бўлмагани учун уни ҳазф қилдик. **بِئِعَ** бўлди. Нуни таъкиди хофифаҳ ёки сақила ёпишган вақтида ҳазф қилинган ʻайни феълга қайтиб келади.

Масалан:

بِئِعَ، بِيْعَ، بِيْعَانِ، بِيْعَانِ، بِيْعَانِ، بِيْعَانِ، بِيْعَانِ، بِيْعَانِ

Феъли жаҳдда бўлса:

بِيْعَانِ، بِيْعَانِ، بِيْعَانِ، بِيْعَانِ، بِيْعَانِ، بِيْعَانِ، بِيْعَانِ، بِيْعَانِ

Амри ғойбнинг маълуми

لِيْعَ، لِيْعَا، لِيْعُوا، لِيْعَ، لِيْعَا، لِيْعَانِ، لِيْعَانِ، لِيْعَانِ

لِيْعَ аслида **لِيْعَ** эди. "Йо"га касра оғир бўлгани учун "йо"ни касрасини моқаблига бердик. **لِيْعَ** бўлиб, ижтимои сокинайн юзага келди. "Йо" билан ʻайн орасида "йо" ни ҳазф қилдик. **لِيْعَ** бўлди. **لِيْعَا** аслида **لِيْعَا** эди. "Йо"га касра

оғир моқаблига бердик, **لَبِيعَا** бўлди.

Мажхули амри ғоиб

لَبِّعْ، لَبَّاعًا، لَبَّاعُوا، لَبَّاعِي، لَبَّاعِ، لَبَّاعًا، لَبَّاعُونَ، لَبَّاعٍ، لَبَّاعًا، لَبَّاعِي، لَبَّاعِي، لَبَّاعًا، لَبَّاعِينَ، لَبَّاعًا، لَبَّاعِي، لَبَّاعِي

لَبَّاعًا да ижтимои сокинайн йўқ. Алиф ўз ўрнида.

Маълуми феъли нахий ҳозир

لا تَبِّعْ، لا تَبَّاعًا، لا تَبَّاعُوا، لا تَبَّاعِي، لا تَبَّاعِ، لا تَبَّاعًا، لا تَبَّاعُونَ، لا تَبَّاعٍ، لا تَبَّاعًا، لا تَبَّاعِي، لا تَبَّاعِي، لا تَبَّاعًا، لا تَبَّاعِينَ، لا تَبَّاعًا، لا تَبَّاعِي، لا تَبَّاعِي، لا تَبَّاعًا، لا تَبَّاعِينَ، لا تَبَّاعًا، لا تَبَّاعِي، لا تَبَّاعِي

لا تَبِّعْ аслида **لا تَبَّاع** эди, га касра оғир бўлгани учун ни касрасини моқаблига бердик. **لا تَبَّاع** бўлиб, ижтимои сокинайн юзага келди. **ي** билан ъайн орасида ни ҳазф қилдик. **لا تَبَّعْ** бўлди. аслида **لا تَبَّاع** эди. га касра оғир бўлгани учун моқаблига бердик. **لا تَبَّاع** бўлди. Сарф қоидасидан нақли ҳаракати фақат қоидаси бор. Ҳазфи харфи иллат йўқ.

Мажхули нахий ҳозир

لا تَبِّعْ، لا تَبَّاعًا، لا تَبَّاعُوا، لا تَبَّاعِي، لا تَبَّاعِ، لا تَبَّاعًا، لا تَبَّاعُونَ، لا تَبَّاعٍ، لا تَبَّاعًا، لا تَبَّاعِي، لا تَبَّاعِي، لا تَبَّاعًا، لا تَبَّاعِينَ، لا تَبَّاعًا، لا تَبَّاعِي، لا تَبَّاعِي

لا تَبِّعْ аслида **لا تَبَّاع** эди. мафтух, моқабли харфи саҳиҳи сокин. ни ҳаракатини моқаблига бериб, асли **ي** фатҳали эди. Ҳозир олди мафтух бўлди. ни алифга қалб

қилдик. لا تُبَاعُ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан байн орасида алифни ҳазф қилдик. لا تُبَعُ бўлди.

لا تُبَاعَا да фақат қалби ҳарфи иллат қоидаси бор. Ижтимои сокинайн йўқ. Алиф ўз ўрнида.

Исми замон ва макон

مَبِيعٌ، مَبِيعَانِ، مَبِيعَاتٌ

مَبِيعٌ аслида مَبِيعٌ эди. Касра ға оғир ғни касрасини моқаблига бердик. مَبِيعٌ бўлди. مَبِيعَانِ ҳам шундай. Фақат накли ҳаракат қоидаси бор. مَبِيعَاتٌ аслида مَبِيعَاتٌ эди. ي келди, алиф зоиддан кейин ғни ҳамзага қалб қилдик. مَبِيعَاتٌ бўлди.

Исми олат

مَبِيعٌ، مَبِيعَانِ، مَبِيعَاتٌ

Исми тафзил

أَبِيعٌ، أَبِيعَانِ، أَبِيعُونَ، بُوعَى، بُوعِيَانِ، بُوعِيَاتٌ

Қоида: Ажвафдан келган исми тафзилларни музаккар сийғаларида "вов" ва "йо" ўз ҳолида собит қолади.

Мисол: أَبِيبٌ ва أَهْوُنٌ.

Қуръони каримда وَهُوَ أَهْوُنٌ عَلَيْهِ ва ҳадиси шарифда أَطِيبٌ أَطِيبٌ келган. بُوعَى аслида بُوعَى эди. "Йо" сокин, моқабли замма бўлгани учун ундай "йо" ни "вов"га қалб қилдик. بُوعَى бўлди.

Бу бобнинг ноқиси

Бу бобнинг ноқисига мисол: **رَمِيًا** ва **رَمِيًا** масдари **رَمَى**, **يَرْمِي** бўлиб – ўқ отмоқ, маъносидадир. **رَمَى** мозий, **يَرْمِي** музороъ, **رَمِيًا** исми мафъул, **رَمِيًا** феъли жамд, **يَرْمِي** феъли нафий, **رَمَى** амри ҳозир, **يَرْمِي** амри ғоиб, **رَمَى** ла нахий ҳозир, **رَمَى** исми замон ва макон, **رَمِيًا** исми олат, **رَمَى** исми тафзил.

Маълум мозий феъли

رَمَى, **رَمِيًا**, **رَمَوْا**, **رَمَتَ**, **رَمَتَا**, **رَمَيْنَ**, **رَمَيْتَ**, **رَمَيْتُمَا**, **رَمَيْتُمْ**, **رَمَيْتِ**, **رَمَيْتُمَا**, **رَمَيْتُنَّ**, **رَمَيْتُ**, **رَمَيْنَا**

رَمَى аслида **رَمَى** эди. **ي** ҳаракатли олди фатҳали бўлгани учун **ي**ни алифга қалб қилдик **رَمَى** бўлди.

3-сийғада, яъни ғоибин, ғоиббах, ғоибатайнда ломи феъл махзуф бўлган. **رَمَوْا** аслида **رَمُوا** эди. **ي** ҳаракатли олди фатҳали бўлгани учун **ي**ни алифга қалб қилдик. **رَمَوْا** бўлиб, ижтимои сокинайн юзага келди. Алиф билан вов орасида алифни ҳазф қилдик **رَمَوْا** бўлди.

رَمَتَا ва **رَمَتَا** аслида **رَمَيْتَا** – **رَمَيْتَا** эди. **ي** ҳаракатли олди фатҳали бўлгани учун **ي**ни алифга қалб қилдик. **رَمَتَا** – **رَمَتَا** бўлиб, икки сокин жамъ бўлди. Алиф билан "то" орасида алифни ҳазф қилдик. **رَمَتَا** – **رَمَتَا** бўлди. **رَمَتَا** да то аслида сокин эди. Ҳозир алиф аломати тасния бўлгани учун унга ёпишиб тургани сабабли фатҳа бўлиб турибди. Биз бу ерда аслини назарда тутамиз.

Феъли мозийнинг мажхули сарфи

رُمِيَا، رُموَا، رُمِيَتْ، رُمِيَتَا، رُمِينْ، رُمِيَتْ، رُمِيْتَمَا، رُمِيْتُمْ، رُمِيْتِ، رُمِيْتَمَا، رُمِيْتُنْ، رُمِيْتُ، رُمِينَا

Мозий мажхулда бир сийғада ломи феъл махзуф бўлган.

رُموَا аслида رُمِيُوا бўлиб, замма ғга оғирлиги учун ғни заммасини олдиндаги ҳарфга бердик. Ҳаракатини ташлагандан сўнг رُمِيُوا бўлиб, икки сокин жамъ бўлди. ғ билан вов орасида ғни ҳазф қилдик, رُموَا бўлди.

Феъли музореъ маълумининг сарфи

يَرْمِي، يَرْمِيَانِ، يَرْمُونَ، تَرْمِي، تَرْمِيَانِ، يَرْمِيْنْ، تَرْمِي، تَرْمِيَانِ، تَرْمُونْ، تَرْمِيْنْ، تَرْمِيَانِ، تَرْمِيْنْ، أَرْمِي، تَرْمِي

يَرْمِي аслида يَرْمِيْ эди. Замма ғга оғир бўлгани учун ғни заммасини ташладик يَرْمِي бўлди.

Уч сийғада ломи феъли махзуфдир. Улар: ғоибин, мухотабин, мухотабах.

يَرْمُونَ аслида تَرْمِيُونْ эди. Замма ғга оғир бўлгани учун ғни заммасини олдинданги ҳарфга бердик. Ҳаракатини ташлагандан сўнг تَرْمِيُونْ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. ғ билан вов орасида ғни ҳазф қилдик. يَرْمُونْ бўлди.

تَرْمِيْنْ аслида تَرْمِيْنْ эди. Касра ғга оғир бўлгани учун ғни касрасини ташладик. تَرْمِيْنْ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Икки ғ ора-сида аввалги ғни ҳазф қилдик. تَرْمِيْنْ

бўлди. Мухотабаҳ ва мухотабот муштаракдир. Лекин мухотаботда ломи феъли маҳзүф эмас.

Музореъ мажҳул феъли

يُزْمِي، يُزْمِيَانِ، يُزْمُونَ، تُزْمِي، تُزْمِيَانِ، يُزْمِينُ، تُزْمُونَ، تُزْمِيَانِ، تُزْمِينُ،
أُزْمِي، نُزْمِي

Ушбу беш сийғада: ғоиб, ғоибах, мухотаб ва икки мутакаллимда **ي** ҳаракатли олди фатҳали бўлган **ي**ни алифга қалб қилдик.

يُزْمِي، يُزْمِيَانِ، تُزْمِي، تُزْمِيَانِ، أُزْمِي، نُزْمِي бўлди.

يُزْمُونَ аслида يُزْمِيُونَ эди. **ي** мутаҳаррик моқабли мафтүх бўлгани учун **ي**ни алифга қалб қилдик. **يُزْمَانُونَ** бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан вов орасида алифни ҳазф қилдик. **يُزْمُونَ** бўлди. **يُزْمُونَ** ҳам шунга ўхшаш.

تُزْمِينُ аслида تُزْمِيَيْنُ эди. **ي** мутаҳаррик моқабли мафтүх бўлгани учун **ي**ни алифга қалб қилдик. **تُزْمَانَيْنُ** бўлиб ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан **ي** орасида алифни ҳазф қилдик **تُزْمِينُ** бўлди.

Исми фоил

رَامَ، رَامِيَانِ، رَامُونَ، رَامِيَّةٌ، رَامِيَتَانِ، رَامِيَاتٌ، (رَوَامٌ).

رَامَ аслида رَامِيٌ эди. Замма **ي**га оғир бўлгани учун **ي**ни заммасини ташладик, **رَامِيْنُ** бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. **ي** билан танвин орасида **ي**ни ҳазф қилдик, **رَامَ** бўлди.

رَامُونَ аслида رَامِيُونَ эди, ғиға замма оғир бўлгани учун ғиға заммасини моқаблига бердик. Ҳаракатини ташлагандан кейин رَامِيُونَ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди, ғиға билан вов орасида ғиға ни ҳазф қилдик. رَامُونَ бўлди.

Исми мафъул

مَرْمِيٌّ، مَرْمِيَانِ، مَرْمِيُونَ، مَرْمِيَّةٌ، مَرْمِيَّاتٍ، مَرْمِيَّاتٌ

مَرْمِيٌّ аслида مَرْمِيُونَ эди. "Вов" билан "йо" бир калимада жамъ бўлди. аввалгиси сокин кейингиси мутаҳаррик. Вов ни ғиға қалб қилдик. مَرْمِيٌّ бўлиб шарти идғом топилди. Аввалги ғиға иккинчи ғиға идғом қилдик. مَرْمِيٌّ бўлди. ғиға ни маҳзуфага далолат қилсин деб моқаблига касра бердик. مَرْمِيٌّ бўлди. Қолган барча сийғалари шу тариқадир.

Қоида

Вов билан ғиға бир калимада жамъ бўлиб, аввалгиси сокин бўлса, вовни ғиға қалб қилинади.

Ушбу қоидани амал қилишида тўрт шарт бор.

Биринчи шарт, икки ҳарф бошқа ҳарфлардан бадал бўлмасин. **كَابِيٌّ** каби. Бу иккиласида вов алифдан йо бўлса, вовдан бадал бўлгандир.

Иккинчи шарт, **كَاغُلٌ** вазнида бўлмасин. **كَايَوْمٌ** каби. – **كَايَوْمٌ** ойнинг охирги куни. Узун ва қаттиқ деган маъно бор.

Учинчи шарт, алам, яъни атоқли от бўлмасин. **كَايَوْمٌ** каби. Бировнинг номи.

Тўртинчи шарт, калимадаги ғиға тасғир ғиға бўлмасин.

كجذئول каби кичкина арик.

سؤير аслида سؤير эди. Алиф вовга қалб қилинган эълоли келади. ذؤوان аслида ذؤوان эди, вовни يга қалб қилингандир.

Жаҳд маълум феъли

لم يرم، لم يرميا، لم يرموا، لم ترم، لم ترميا، لم ترموا، لم ترمي، لم ترميا لم ترمين، لم أرم، لم أرم

ي аслида يرموا эди. га замма оғир бўлгани учун моқаблига бердик. Уни ҳаракатини ташлагандан кейин يرموا бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. ي билан вов орасида يни ҳазф қилдик يرموا бўлди. ترموا ҳам шунга ўхшаш.

ي аслида يرمي эди. га касра оғир бўлгани учун уни ташладик. бўлиб ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. икки ي орасида аввалги يни ҳазф қилдик يرمي бўлди.

Ушбу беш сийғаларда: ғоиб, ғоиба, мухотаб ва икки мутакаллимда лом баробаридаги феъли жаҳдни лами билан кетди. Ва уч сийғада ғоибин, мухотабин, мухотабаларда ломи феъл эълол қоидаси билан кетди. қолган олти сийғаси: тўрт тасния, ғоибот, мухотабот, ўз аслидадир.

Жаҳд мажҳул феъли

لم يرم، لم يرميا، لم يرموا، لم ترم، لم ترميا، لم ترموا، لم ترمي، لم ترميا، لم ترمين، لم أرم، لم أرم

يَ اслиدا لَمْ يُرْمُوا لَمْ يُرْمُوا مутахаррик моқабли мафтух бўлгани учун ىни алифга қалб қилдик. لَمْ يُرْمَاوْ бўлиб, ижтимои сокинайн бўлди. Вов билан алиф орасида алифни ҳазф қилдик, لَمْ يُرْمُوا бўлди. لَمْ تُرْمُوا ҳам шунга ўхшаш.

يَ аслида لَمْ تُرْمِيْ اслида ى мутахаррик моқабли мафтух бўлгани учун ىни алифга қалб қилдик. لَمْ تُرْمَائِ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алифни ҳазф қилдик, لَمْ تُرْمِيْ бўлди. Ломи феъл «лам» билан кетган сийғалар ва эълол билан кетган сийғалар ҳам ўз аслида. Қолган сийғалар маълумда баён қилинди.

Нафий маълум феъли

لا يُرْمِي، لا يُرْمِيَانِ، لا يُرْمَوْنَ، لا تُرْمِي، لا تُرْمِيَانِ، لا تُرْمَوْنَ، لا تُرْمِيْنَ، لا تُرْمِيَانِ، لا تُرْمَوْنَ، لا تُرْمِيْنَ، لا تُرْمِيَانِ، لا تُرْمَوْنَ، لا تُرْمِيْنَ، لا تُرْمِيَانِ، لا تُرْمَوْنَ، لا تُرْمِيْنَ

Беш сийғада таскини фақат коидаси бор. لا يُرْمِي аслида ىга замма оғир бўлгани учун ىни заммасини ташладик. لا يُرْمِي бўлди. Уч сийғада эълол бор.

Нафий мажхул феъли

لا يُرْمِي، لا يُرْمِيَانِ، لا يُرْمَوْنَ، لا تُرْمِي، لا تُرْمِيَانِ، لا تُرْمَوْنَ، لا تُرْمِيْنَ، لا تُرْمِيَانِ، لا تُرْمَوْنَ، لا تُرْمِيْنَ، لا تُرْمِيَانِ، لا تُرْمَوْنَ، لا تُرْمِيْنَ، لا تُرْمِيَانِ، لا تُرْمَوْنَ، لا تُرْمِيْنَ

يَ аслида لَمْ يُرْمِيْ аслида ى мутахаррик моқабли мафтух бўлгани учун ىни алифга қалб қилдик. لَمْ يُرْمِيْ бўлди. Беш сийғада шундай баёни музореъда ўтди. Уч сийғада эълол

бор. Бу ҳам қайси сийғаларда экани айтиб ўтилди. Феъли нафий феъли музореъдек сарфда ҳам ҳазфда ҳам.

Амри ҳозир

اِزْمُ، اِرْمِيَا، اِرْمُوا، اِرْمِي، اِرْمِيَا، اِرْمِيْنَ

اِزْمُ ни تَرْمِي мухотаб сийғасидан олинади. Охирига қарадик. ي Ҳарфи иллат ани туширдик تَرْمُ бўлди. Ҳарфи музораат бўлган "то"ни ташладик. Ундан кейинги ҳарф сокин экан, сукунли ҳарф билан сўз бошлаш мумкин эмас. Айн феълига қарадик. У касрали экан, аввалига касрали ҳамза келтирдик اِزْمُ бўлди. Нунни таъкиди хафифа билан: اِرْمُنُ бўлади.

اِرْمِيَانَّ، اِرْمِيَانَّ، اِرْمِنَّ، اِرْمُنَّ، اِرْمِيَانَّ، اِرْمِيَانَّ، اِرْمِيَانَّ

Амр ғоибнинг маълуми

لِئْرْمُ، لِرْمِيَا، لِرْمُوا، لِرْمُ، لِرْمِيَا، لِرْمِيْنَ، لَأْرْمُ، لِرْمُ

Тўрт сийғада ломи феъл амри ғоибни ломи билан кетди. Бир сийғада эълол билан кетди.

Амр ғоибнинг мажҳули

لِرْمُ، لِرْمِيَا، لِرْمُوا، لِرْمِي، لِرْمِيَا، لِرْمِيْنَ، لِرْمُ، لِرْمِيَا، لِرْمِيَا، لِرْمِيْنَ، لَأْرْمُ، لِرْمُ

Бунда ҳам беш сийғада ломи феълни амри ғоибни ломи кетказди. Уч сийғада ломи феъл эълол билан кетди. Аслида амри ғоибни маълуми ва мажҳули феъли жаҳднинг маълум ва мажҳулига ўхшашдир. Феъли жаҳдни яхши

билиб, кейингиларини шунга таққослаш керак.

Нахий ҳозирнинг маълуми

لا تُرْمِ، لا تُرْمِيَا، لا تُرْمُوا، لا تُرْمِي، لا تُرْمِيَا، لا تُرْمِيَنَّ، لا يُرْمِ، لا يُرْمِيَا، لا يُرْمُوا، لا تُرْمِ، لا تُرْمِيَا، لا يُرْمِيَنَّ، لا أُرْمِ، لا تُرْمِ

Беш сийғада ломи феъл ломи нахий ҳозир билан кетди, уч сийғада эълол билан кетди. Нахий ҳозирнинг маълум ва мажҳули феъли жаҳднинг маълум ва мажҳулига ўхшашдир.

Феъли нахийнинг мажҳули

لا تُرْمِ، لا تُرْمِيَا، لا تُرْمُوا، لا تُرْمِي، لا تُرْمِيَا، لا تُرْمِيَنَّ، لا يُرْمِ، لا يُرْمِيَا، لا يُرْمُوا، لا تُرْمِ، لا تُرْمِيَا، لا يُرْمِيَنَّ، لا أُرْمِ، لا تُرْمِ

Беш сийғада ломи феъл ломи нахий билан кетди. Уч сийғада эълол билан кетди.

Исми замон ва макон

مَرْمِيٍّ، مَرْمِيَانٍ، مَرَامٍ

مَرْمِيٍّ аслида مَرْمِيٍّ эди. ي ҳаракатли олди фатҳали бўлгани учун ي ни алифга қалб қилдик. مَرْمِيَانٍ бўлиб, ижтимои сокинани ҳосил бўлди. Алиф билан танвин орасида алифни ҳазф қилдик, مَرْمِيٍّ бўлди.

Исми олат

مِرْمِي، مِرْمِيَان، مِرَام

مِرَام аслида مِرَامِي эди. Замма ي га оғир бўлгани учун ي ни заммасини ташладик. مِرَامِيْن бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. ي билан танвин орасида ي ни ҳазф қилдик, مِرَام бўлди.

Исми олат яна مِرْمَاء، مِرْمَان، مِرَامِيْ، келур. مِرْمَاء аслида مِرْمَائِي - مِفْعَال вазнида келур. Бу ерда ي келди. Алифи зоидадан кейин ي ни ҳамзага қалб қилдик, مِرْمَاء бўлди.

Исми тафзил

أَرْمِي، أَرْمِيَان، أَرْمُون، رُمِي، رُمِيَان، رُمِيَات

أَرْمِي аслида أَرْمِيْ эди. ي мутаҳаррик моқобли мафтуҳ бўлгани учун ي ни алифга қалб қилдик, أَرْمِي бўлди.

Бу бобнинг лафифига мисол

رَوِي - رَوِيْ ва رَوِيَّة масдарбўлиб, маъноси: сўз нақл қилмоқдир.

رَوِي мазий, رَوِيْ музореъ, رَوِي исми фоил, مَرُوِي исми мафъул, مَرُوِي феъли жажд, لا يَرُوِي феъли нафий, اَرُو амри ҳозир, لِيَرُو амри ғоиб, لا تَرُو феъли нахий, مَرُوِي исми макон ва замон, مَرُوِي исми олат, أَرُوِي исми тафзил.

Феъли мазийнинг маълуми

رَوِي، رَوِيَا، رَوُوَا، رَوْتُ، رَوْتَا، رَوِيْن، رَوِيْت، رَوِيْتُمَا، رَوِيْتُمْ، رَوِيْتِ، رَوِيْتُمَا، رَوِيْتُنْ، رَوِيْتُ، رَوِيْنَا

бор: **يُرْوُونَ** аслида **يُرْوُونَ** эди. **ي** га замма оғир бўлгани учун **ي** ни заммасини моқаблига бердик. Ҳаракатини ташлагандан кейин **يُرْوُونَ** бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. **ي** билан вов орасида **ي** ни ҳазф қилдик, **يُرْوُونَ** бўлди. **يُرْوُونَ** да ҳам шу коида бор. **يُرْوُونَ** аслида **يُرْوُونَ** эди. **ي** га касра оғир бўлгани учун **ي** ни касрасини ташладик. Моқабли ҳаракатталаб бўлмагани учун **يُرْوُونَ** бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Икки **ي** орасида аввалги **ي** ни ҳазф қилдик, **يُرْوُونَ** бўлди.

Феъли музореънинг мажҳули

يُرْوَى، يُرْوَانِ، يُرْوُونَ، تُرْوَى، تُرْوَانِ، تُرْوُونَ، تُرْوَيْنِ، تُرْوَانِ، تُرْوَيْنِ، أُرْوَى، تُرْوَى

يُرْوَى аслида **يُرْوَى** эди. **ي** мутаҳаррик моқабли мафтуҳ бўлгани учун **ي** ни алифга қалб қилдик, **يُرْوَى** бўлди. **يُرْوُونَ** аслида **يُرْوُونَ** эди. **ي** ҳаракатли моқабли фатҳали бўлгани учун **ي** ни алифга қалб қилдик, **يُرْوُونَ** бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан вов орасида алифни ҳазф қилдик, **يُرْوُونَ** бўлди. **يُرْوُونَ** ҳам шундай. **يُرْوَيْنِ** аслида **يُرْوَيْنِ** эди. **ي** мутаҳаррик моқабли мафтуҳ бўлгани учун **ي** ни алифга қалб қилдик. **يُرْوَيْنِ** бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан **ي** орасида алифни ҳазф қилдик, **يُرْوَيْنِ** бўлди.

Исми фоил

رَاوٍ، رَاوِيَانِ، رَاوُونَ، رَاوِيَةً، رَاوِيَاتٍ

رَاوٍ аслида رَاوِيٌ эди. Ға замма оғир бўлгани учун ғни заммасини ташладик. رَاوِيُنْ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. ғ билан танвин орасида ғни ҳазф қилдик, رَاوٍ бўлди. رَاوُونَ аслида رَاوِيُونٌ бўлиб, эълол қоидасидаги رَاوُونَ ға ўхшайди.

Исми мафъул

مَرْوِيٍّ، مَرْوِيَانِ، مَرْوِيُونٌ، مَرْوِيَةً، مَرْوِيَاتٍ

Қоида

Вов билан ғ бир калимада келса, аввалгиси сокин кейингиси ҳаракали бўлса, вов ни ғга қалб қилинади. Масалан, مَرْوِيٍّ аслида مَرْوِيُونٌ эди. Вовни ғга қалб қилдик, مَرْوِيٍّ бўлиб, шарти идғом мавжуд бўлди. Аввалги ғни иккинчи ғга идғом қилдик. مَرْوِيٍّ бўлди. ғ моқаблини касра бўлишини истайди. Шунинг учун вовга касра бердик, مَرْوِيٍّ бўлди.

Жаҳд маълум феъли

لَمْ يَرْوِ، لَمْ يَرْوِيَا، لَمْ يَرْوُوا، لَمْ يَرْوِيَنَّ، لَمْ يَرْوِيْنَ، لَمْ يَرْوِيَا، لَمْ يَرْوِيَنَّ، لَمْ يَرْوِيْنَ، لَمْ يَرْوِيَا، لَمْ يَرْوِيَنَّ، لَمْ يَرْوِيْنَ

لَمْ يَرْوِ хам لَمْ يَرْوِيَنَّ дек барча қоидаларда бир хил келади.

Жаҳд мажҳул феъли

لم يُرْوِ، لم يُرْوِيَا، لم يُرْوُوا، لم تُرْوِ، لم تُرْوِيَا، لم تُرْوُوا، لم تُرْوِي، لم تُرْوِيَا، لم تُرْوُوا، لم تُرْوِيَا، لم تُرْوُوا، لم تُرْوِي، لم تُرْوِيَا، لم تُرْوُوا

Нафий маълум феъли

لا يُرْوِي، لا يُرْوِيَانِ، لا يُرْوُونَ، لا تُرْوِي، لا تُرْوِيَانِ، لا تُرْوِينَ، لا تُرْوِي، لا تُرْوِيَانِ، لا تُرْوُونَ، لا تُرْوِينَ، لا تُرْوِيَانِ، لا تُرْوِينَ، لا تُرْوِي، لا تُرْوِيَانِ، لا تُرْوِينَ

Нафий мажҳул феъли

لا يُرْوِي، لا يُرْوِيَانِ، لا يُرْوُونَ، لا تُرْوِي، لا تُرْوِيَانِ، لا تُرْوِينَ، لا تُرْوِي، لا تُرْوِيَانِ، لا تُرْوُونَ، لا تُرْوِينَ، لا تُرْوِيَانِ، لا تُرْوِينَ، لا تُرْوِي، لا تُرْوِيَانِ، لا تُرْوُونَ

Феъли нафийнинг маълуми ва мажҳули барча қоидаларда феъли музореънинг маълуми ва мажҳули кабидир.

Амри ҳозир

اُرْوِ، اُرْوِيَا، اُرْوُوا، اُرْوِي، اُرْوِيَا، اُرْوِينَ

Амри ғоибнинг маълуми

لِئْرْوِ، لِئْرْوِيَا، لِئْرْوُوا، لِئْرْوِ، لِئْرْوِيَا، لِئْرْوِينَ، لِأْرْوِ، لِأْرْوِ

Амри ҳозир ва амри ғоибни маълуми ва мажҳули: اُرْم

ва ليرمَ ва ليَرمَ сийғалари каби эълолда шундай тусланади.

Амри ғоибнинг мажхули

لِثَرْوِ، لِثَرْوِيَا، لِثَرْوُوا، لِثَرْوِي، لِثَرْوِيَا، لِثَرْوِيْنَ، لِيُرُو، لِيُرُوِيَا، لِيُرُوُوا، لِيُرُوِي، لِيُرُوِيَا، لِيُرُوِيْنَ، لِأُرُو،
لِثَرْوِ

Феъли наҳийнинг маълуми

لا تُرُو، لا تُرُوِيَا، لا تُرُوُوا، لا تُرُوِي، لا تُرُوِيَا، لا تُرُوِيْنَ، لا يُرُو، لا يُرُوِيَا، لا يُرُوُوا، لا يُرُوِي، لا تُرُو، لا تُرُوِيَا، لا يُرُوِيْنَ، لا أُرُو، لا نَرُو

Феъли наҳийнинг мажхули

لا تُرُو، لا تُرُوِيَا، لا تُرُوُوا، لا تُرُوِي، لا تُرُوِيَا، لا تُرُوِيْنَ، لا يُرُو، لا يُرُوِيَا، لا يُرُوُوا، لا يُرُوِي، لا تُرُو، لا تُرُوِيَا، لا يُرُوِيْنَ، لا أُرُو، لا نَرُو

Феъли наҳийнинг маълуми ва мажхули феъли жаҳднинг маълум ва мажхулига ўхшашдир.

Исми замон ва макон

مَرُوِي، مَرُوِيَانِ، مَرَاوِ

مَرُوِي аслида مَرُوِيْن Эди. مَرُوِي мутаҳаррик моқабли мафтух бўлгани учун مَرُوِي алифга қалб қилдик. مَرُوَانِ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан танвин орасида алифни ҳазф қилдик. مَرُوْن مَرُوِي бўлди.

Исми олат

مَرْوَى، مَرْوَيَانِ، مَرَاوِي

Исми тафзил

أَرْوَى، أَرْوَيَانِ، أَرْوُونَ، رَبِي، رَبِيَانِ، رَبِيَاتُ

رَبِي аслида رُوِي бўлиб, вов билан ي бир калимада жамъ бўлди. Аввалгиси сокин, иккинчиси бўлмиш ҳаракатли вовни га қалб қилдик. رَبِي бўлиб, шарти идғом мавжуд бўлди. НИ га идғом қилдик. رَبِي бўлди. ي моқаблини касра бўлишини хоҳлайди, деб моқаблига касра бердик. رَبِي бўлди.

رَبِي нинг фарқи رَبِي – رَبِي дан исми тафзилнинг уч муаннас сийғасида холос.

Бу бобнинг мултавийсига мисол

وَحْيًا – يَحْيَى – وَحَى – яширин сўзламоқ, вахий келтирмак.

وَحْيَى исми мафъул, مَوْحِي исми фоил, وَاح исми музореъ, يَحْيَى мозий, وَحَى феъли жамъ, لا يَحْيَى феъли нафий, ح амри ҳозир, لَيْح амри гоиб, لا تَح феъли нахий, مَوْحَى исми замон ва макон, مِيحَاء исми олат, أَوْحَى исми тафзил.

Феъли мозийнинг маълуми

وَحَى، وَحْيًا، وَحُوا، وَحَتْ، وَحَتًا، وَحَيْنَ، وَحَيْتَ، وَحَيْتُمَا، وَحَيْتُمْ، وَحَيْتِ، وَحَيْتُمَا، وَحَيْتُنَّ،

وَحَيْتُ، وَحَيْتُنَا

وَحْيٌ نِي ЭЪЛОЛИ رَمَى نИНГ ЭЪЛОЛИ КАБИДИР.

Феъли мозийнинг мажхули

وَحْيٌ، وَحْيًا، وَحَاوًا، وَحَيْتٌ، وَحَيْتًا، وَحَيْنٌ، وَحَيْتٌ، وَحَيْثُمَا، وَحَيْثُمْ، وَحَيْثُ، وَحَيْثُكُمَا، وَحَيْثُكُمْ، وَحَيْثُكَ، وَحَيْثُكَمَّ

Феъли музореънинг маълуми

يَحْيَى، يَحْيَانٌ، يَحْوُنٌ، يَحْيَى، يَحْيَانٌ، يَحْيَيْنٌ، يَحْيَى، يَحْيَانٌ، يَحْيَيْنٌ، يَحْيَى، يَحْيَانٌ، يَحْيَيْنٌ، يَحْيَى، يَحْيَانٌ، يَحْيَيْنٌ، يَحْيَى، يَحْيَانٌ، يَحْيَيْنٌ، يَحْيَى، يَحْيَانٌ، يَحْيَيْنٌ

يَحْيَى аслида يَحْيَى эди. Ҳарфи музориъат билан касраи таҳқиқий орасида вовни ҳазф қилдик. يَحْيَى бўлди. ға замма оғир бўлгани учун ғани заммасини ташладик. يَحْيَى бўлди. Ушбу ўн тўрт сийғада феълнинг фо баробаридаги ҳарф махзуфдир. Демак, уч сийғада ломи феъл махзуф, ғоибин, мухотабин, мухотабаларда.

Феъли музореънинг мажхули

يُوحَى، يُوحِيَانٌ، يُوحْوُنٌ، يُوحَى، يُوحِيَانٌ، يُوحَيْنٌ، يُوحَى، يُوحِيَانٌ، يُوحَيْنٌ، يُوحَى، يُوحِيَانٌ، يُوحَيْنٌ، يُوحَى، يُوحِيَانٌ، يُوحَيْنٌ، يُوحَى، يُوحِيَانٌ، يُوحَيْنٌ، يُوحَى، يُوحِيَانٌ، يُوحَيْنٌ، يُوحَى، يُوحِيَانٌ، يُوحَيْنٌ، يُوحَى، يُوحِيَانٌ، يُوحَيْنٌ، يُوحَى، يُوحِيَانٌ، يُوحَيْنٌ

يُوحَى نИНГ ЭЪЛОЛИ يُرْمَى نИНГ ЭЪЛОЛИГА ЎХШАШДИР.

Исми фоил

وَأَحْيَا، وَأَحْيَانٌ، وَأَحْوَنٌ، وَأَحْيَةً، وَأَحْيَتَانِ، وَأَحْيَاتٌ

Исми мафъул

مَوْحِيٌّ، مَوْحِيَانِ، مَوْحِيُونَ، مَوْحِيَةٌ، مَوْحِيَاتٌ، مَوْحِيَاتٌ

Феъли жаҳднинг маълуми

لم يَحِ، لم يَحِيَا، لم يَحُوا، لم تَحِ، لم تَحِيَا، لم تَحُوا، لم تَحِي، لم تَحِيَا، لم تَحِينِ، لم أَحِ،
لم نَحِ

Феъли жаҳднинг мажҳули

لم يُوحِ لم يُوحِيَا لم يُوحُوا لم تَوَحِ لم تَوَحِيَا لم تَوَحِينِ لم تَوَحُوا لم تُوحِ لم تُوحِيَا
لم تُوحِينِ لم أُوحِ لم نُوحِ

Феъли нафийнинг маълуми

لا يَحِي، لا يَحِيَانِ، لا يَحُونَ، لا يَحِي، لا يَحِيَانِ، لا يَحِينِ، لا يَحِي، لا يَحِيَانِ، لا يَحُونِ، لا يَحِينِ، لا يَحِي،
لا يَحِيَانِ، لا يَحِينِ، لا أَحِي، لا نَحِي

Феъли нафийнинг мажҳули

لا يُوحِي، لا يُوحِيَانِ، لا يُوحُونَ، لا تُوحِي، لا تُوحِيَانِ، لا يُوحِينِ، لا تُوحِي، لا تُوحِيَانِ، لا تُوحُونِ، لا تُوحِينِ،
لا أُوحِي، لا نُوحِي

Амри хозир

حِ، حِيَا، حُوا، حِي، حِيَا، حِينِ

Амр олиш қоидаси **حِي** феъли музореънинг мухотаб

сийғасининг охирига қарадик. Ҳарфи иллат уни ташладик.
ح بُلدي.

Ҳарфи музораат бўлган то ни ташладик. Сўнгидаги
харф ҳаракатли экан. ح бўлиб, амр тамом бўлди.

Нуни таъкиди хофифа охирига ёпишгандан кейин حُنُّ،
حِينَانِ، حِيَانٍ، حِنٌّ، حُنٌّ، حِينُ حِنُّ، حِينُ حِيَانٍ، حِيَانٌ
بُلدي.

Амри ғоибнинг маълуми

لِيَحِ، لِيَحِيَا، لِيَحُوا، لِيَحِ، لِيَحِيَا، لِيَحِينِ، لِيَحِ، لِيَحِ

Амри ғоибнинг мажҳули

لِيُوحِ، لِيُوحِيَا، لِيُوحُوا، لِيُوحِ، لِيُوحِيَا، لِيُوحِينِ، لِيُوحِ، لِيُوحِيَا، لِيُوحِينِ،
لِأُوحِ، لِأُوحِ

Нахий ҳозирнинг маълуми

لَا تَحِ، لَا تَحِيَا، لَا تَحُوا، لَا تَحِي، لَا تَحِيَا، لَا تَحِينِ، لَا تَحِ، لَا تَحِيَا، لَا تَحِينِ،
لَا أَحِ، لَا أَحِ

Нахий ҳозирнинг мажҳули

لَا تُوحِ، لَا تُوحِيَا، لَا تُوحُوا، لَا تُوحِي، لَا تُوحِيَا، لَا تُوحِينِ، لَا يُوحِ، لَا يُوحِيَا، لَا يُوحُوا، لَا تُوحِ،
لَا تُوحِيَا، لَا يُوحِينِ، لَا أُوحِ، لَا نُوحِ

Исми замон ва макон

مَوْحِي، مَوْحِيَانِ، مَوَاحٍ

مَوْحِي اسليدا مَوْحِيْ Эди.

Исми олат

مِيحَاءُ، مِيحَانِ، مَوَاحِيْ

مَوَاحِيْ اسليدا مِيحَاءُ Эди.

Исми тафзил

أَوْحَى، أَوْحِيَانِ، أَوْحُونَ، وَحِي، وَحِيَانِ، وَحِيَاتٌ

Машхурроқ эълол қоидалари 25 тадир

Биринчиси: қалб 14 та бўлиб, вовга 9 та, ғга 4 та, алифга 1 тадир.

Иккинчиси нақл: 1 та.

Учинчиси таскин: 4 та

Тўртинчиси ҳазф: 5 та.

Бешинчиси идғом: 1 та.

Биринчи: вовни алифга қалб қилиш қоидаси 3 тадир.

1) Вов мутаҳаррик моқабли мафтүх вовни алифга қалб қилинади. قَوْلُ اسليدا قال.

2) Вов мутаҳаррик моқабли ҳарфи саҳиҳи сокин. Вовни ҳаракатини моқоблига бериб, вов аслида ҳаракатли эди. Ҳозир олди фатҳали бўлди. Вовни алифга қалб қилинади. يُقَوِّلُ اسليدا يُقَوِّلُ Эди.

3) Вов мутаҳаррик моқабли мафтүх. Вовни алифга қалб

қилинади. طَال аслида طُول эди.

Вовни ғи га қалб қилиш қоидаси тўртадир:

1. Вов сокин моқабли максур. Вовни ғи га қалб қилинади. مِثَاب аслида مِثَاب эди.

2. Вов келса, феълни лом баробарида моқабли касра бўлса, вовни ғи га қалб қилинади. قَوَى аслида قَوُو бўлиб فَعَلَ вазнидадир.

3. Вов билан ғи бир калимада келса, аввалгиси сокин, иккинчиси ҳаракатли бўлса, вовни ғи га қалб қилинади. مَرْمِي аслида مَرْمُوي аслида.

4. Вов келса, калиманинг тўртинчи ҳарфи баробарида моқабли ғайри зам бўлса, вовни ғи га қалб қилинади. يُدْعِيَان аслида يُدْعَوَان.

Вовни ҳамзага ва то ҳарфига қалб қилиш қоидаси иккитадир:

1. Вов келса, алифи зоидадан кейин вовни ҳамзага қалб қилинади. قَائِل аслида قَائِل эди.

2. Вов келса, фои ифтаала тўғрисида вовни то ҳарфига қалб қилиб, то ҳарфини тои ифтаалага идғом қилинади. اُتَضَح аслида اُتَضَح эди.

ғи ҳарфини алифга қалб қилиш қоидаси учтадир:

1. ғи мутаҳаррик моқабли мафтуҳ бўлгани учун ғи алифга қалб қилинади. بَاع аслида بَاع эди.

2. ғи мутаҳаррик моқабли ҳарфи саҳиҳи сокинбўлгани учун ғи ҳаракатини моқаблиги бериб, ғи аслида ҳаракатли эди, ҳозир моқабли мафтуҳ бўлди деб ғи алифга қалб қилинади. يُبَاع аслида يُبَاع эди.

3. **ي** мутахаррик моқабли мафтух бўлгани учун **ي**ни алифга қалб қилдик. **نَال** аслида **نَيْل** эди.

يни вовга қалб қилиш қоидаси биттадир:

1. **ي** сокин бўлиб келса, моқабли мазмум бўлса, **ي**ни вовга қалб қилинади. **يُوسِرُ** аслида **يُوسِرُ** эди.

يни ҳамзага ва то ҳарфига қалб қилиш қоидаси иккитадир:

1. **ي** алифи зоидадан кейин келса, **ي**ни ҳамзага қалб қилинади. **بَاعَ** аслида **بَاعَ** эди.

2. **ي** келса, фои ифтаала тўғрисидаги **ي**ни "то" га қалб қилиб, "то"ни "тои ифтаала"га идғом қилинади. **إِتْسَرَ** аслида **إَيْتَسَرَ** эди.

Алифни вовга ақалб қилиш қоидаси биттадир:

1. Алиф келса, моқабли мазмум бўлгани учун алифни вовга қалб қилинади. **ضَارَبَ** аслида **ضَارَبَ** ни мажхули **ضَارَبَ** эди.

Таскин қоидаси

Таскин қоидаси 4 тадир.

1. Таскини фақат. **يُرْمِي** аслида **يُرْمِي** эди.

2. Таскини маъаннақл. **يَبِيعُ** аслида **يَبِيعُ** эди

3. Таскин маъаннақли валҳазфи. **يَبِيعَنَ** аслида **يَبِيعَنَ** эди.

4. Таскин маъаннақли вал қалби. **أَقَامَ** аслида **أَقَامَ** эди.

Ҳазфнинг қоидаси

Ҳазфнинг қоидаси бештадир:

1. Вов келса, касраи таҳқиқи билан ҳамза ва нун орасида **أَنْبُ** ва **نَبُّ** аслида **أَوْنُبُ** ва **نُونُبُ** вовни ҳазф қилинади.

2. Вов келса, касраи тақдири, яъни фарази билан ҳамза ва нун орасида вовни ҳазф қилинади. **نَصَّعُ** ва **أَصَّعُ** аслида **نَوُصَّعُ** ва **أَوُصَّعُ** эди.

3. Вов келса, ҳарфи музораат билан касраи таҳқиқий орасида вовни ҳазф қилинади.

يَشْبُ ва **تَشْبُ** аслида **يَوُشْبُ** ва **تَوُشْبُ** эди.

4. Вов келса, ҳарфи музораат билан касраи тақдирий орасида вовни ҳазф қилинади.

يَضَعُ ва **تَضَعُ** аслида **يَوُضَعُ** ва **تَوُضَعُ** эди.

5. **مُلاقاة المعتل الساكن ساكنًا** қоидаси, яъни ҳарфи иллат ўзи сокин бўлиб, ўзга сокинлик ҳарфга йўлиқиб қолса, шундай ҳарфи иллатни ҳазф қилинади.

Мисол **بِعُ** аслида **بُوعُ** ва **فُلُ** аслида **فُؤُلُ** эди.

ИККИНЧИ БОБ

Сулосий мужарраднинг иккинчи боби

Мозийда айна фатҳали ва музореъда айна заммали **فَعْلٌ – يَفْعُلُ** бобидир. Бу бобнинг масдари 15-вазнда келади.

Вазнлар	Мисоллар	Маънолар
فَعْلٌ	نَصْرٌ	Ёрдам қилмоқ
فَعْلٌ	طَلْبٌ	Истамоқ
فَعَالٌ	نَبَاتٌ	Ўсмоқ

فِعَالَةٌ	حِرَاسَةٌ	Сақламоқ, посбонлик қилмоқ
فَعْلٌ	شُكْرٌ	Неъмат ва яхшиликни қадрини билмоқ
فِعْلَانٌ	كَيْمَانٌ	Яширмоқ
فُعْلَى	بُشْرَى	Севинч хабарини бермоқ
فُعُولٌ	خُرُوجٌ	Чиқмоқ
فَعِلٌ	خَبَقٌ	Тамокни бўғмоқ
فِعَالٌ	كِتَابٌ	Ёзмоқ
فَعَالٌ	صُرَاخٌ	Қичқирмоқ
فِعْلٌ	فِسْقٌ	Ҳақ таолони фармонини тарк қилиш ва ёмон иш қилиш
فِعْلَى	ذِكْرَى	Эслаш ва ёд қилиш
فِعْلَةٌ	نَشْدَةٌ	Изламоқ ва қидирмоқ
فَعْلَةٌ	دَعْوَةٌ	Чақирмоқ

Бу бобнинг саҳиҳига мисол **نَصَرَ** – **يَنْصُرُ** – **نَصْرًا** ва **نَصْرَةً** ёрдам бермоқ.

نَصَرَ мозий, **يَنْصُرُ** музореъ, **نَاصِرٌ** исми фоил, **مَنْصُورٌ** исми мафъул, **يَنْصُرُ** **مَ** феъли жаҳд, **يَنْصُرُ** **لَا** феъли нафий, **أَنْصُرُ** амри ҳозир, **لِيَنْصُرُ** амри ғоиб, **تَنْصُرُ** **لَا** феъли наҳий, **مَنْصُرٌ** исми замон ва макон, **مِنْصَارٌ** исми олат, **أَنْصَرُ** исми тафзил.

نَصَرَ – **يَنْصُرُ** дан амри **أَنْصُرُ** келади. Шу йўл биланки, **تَنْصُرُ** феъли музореъ маълуми мухотаб сийғасини охирига қарадик. Охиридаги ро ҳарфи саҳиҳ экан, сокин қилдик, **يَنْصُرُ** бўлди. Ҳарфи музораат бўлган "то"ни ташладик, унинг сўнгидаги ҳарфи сокин экан. Айни феълига қарадик. Заммалик экан. Аввалига заммалик ҳамза келтирдик **أَنْصُرُ**

бўлди.

Сарфи:

أَنْصُرُ، أَنْصُرَا، أَنْصُرُوا، أَنْصُرِي، أَنْصُرَا، أَنْصُرُونَ

Музоъафига мисол

رَدَّ – مَرَدَّةٌ масдари رَدًّا ва رَدًّا مَرَدَّةً келур. Маъноси: қайтармоқ.

رَدَّ мозий, رَدُّ музореъ, رَادٌ исми фоил, مَرْدُوْدٌ исми мафъул, رَدَّ феъли жаҳд, لَا يَرُدُّ феъли нафий, رَدَّ амр хозир, لَيَرُدُّ амри ғоиб, تَرُدُّ لَا ناҳий хозир, مَرَدٌّ исми замон ва макон, مِرْدَادٌ исми олат, أَرَدُّ исми тафзил.

رَدَّ – يَرُدُّ нинг эълоли فَرَّ – يَفِرُّ нинг маълум ва мажхулдаги эълоли кабидир.

رَدَّ مِمَّا اسлида يَرُدُّ эди. Биринчи долни ҳаракатини моқаблига бердик. Ҳаракат талаб бўлгани учун يَرُدُّ бўлиб ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Икки дол орасида ижтимои сокинайндан қутилишни икки йўли бор. Бири ҳазф қилиш, иккинчиси ҳаракат бериш. Бу жойда мутажонисайннинг бирини ҳазф қилиш дуруст эмас. Зеро, إجحاف كلمة лозим келади. Ҳаракат бериш ҳам дуруст эмас. Зеро تَرْجِيح بلا مُرَجِّح лозим келади. Ижтимои сокинайн билан сўзлаш мумкин эмас. الصَّرْوَرَاتُ تُبِيحُ الْمَحْطُورَاتِ Иложсиз бердик. Айн бобига мувофиқ қилмоқ учун يَرُدُّ бўлиб, шарти идғом мавжуд бўлди. Биринчи долни иккинчи долга идғом қилдик. يَرُدُّ бўлди. Истасак, иккинчи долга касра берамиз.

يَرُدُّ لَمْ يَرُدُّ бўлади. Ёки يَرُدُّ لَمْ يَرُدُّ қондасига кўра إِذَا حُرِّكَ حُرِّكَ بِالْكَسْرِ

аслига қайтариб **لَمْ يَزِدْ** десак ҳам бўлади. Ихтиёр кишининг кўлидадир. Унинг мажҳули маълумидекдир. Аслида ҳам идғомдада ҳам шундайдир. Лекин шунчалик фарқи борки, мажҳулида уч хил ўқиш дурустдир. Фатҳа ва касра ва таскин замма ўқилмайди. Зеро, мажҳулда айна феъл фатҳа бўлади. Феъли нафий феъли музореъдекдир.

Амри хозир

زُدَّ، زَدًا، زُدُّوا، زُدِّي، زَدًا، أُرِدُّن

زُدَّ ни **زُدُّ** феъли музореъ мухотаби маълумдан икки амал билан олинади.

Биринчи амал шуки, ушбу мухотаб сийғасини охирига қарадик. Охири мудғам экан. Ўз ҳолига қўйдик. Заммадан фатҳага ўтдик. Фатҳа аҳаффи ҳаракот бўлгани учун **زُدُّ** эди, **زُدَّ** бўлди.

Иккинчи амал шуки, ҳарфи музореатни олиб ташладик. Сийғасига қарасак, **افعال** бобидан эмас экан. Ҳарфи музораъатни "мояли"си, яъни ёнидаги ҳарфга қарадик. Мутаҳаррик экан **زُدَّ** бўлиб, амр тамом бўлди. **زُدَّ** аслида **أُرِدُّ** эди. Биринчи долни ҳаракатини моқаблига бердик. Ҳаракатталаб бўлгани учун **أُرِدُّ** бўлиб, ижтимои сокинайн бўлди. Икки дол орасида ижтимои сокинайндан ҳалос бўлишнинг йўли ҳазф қилиш билан ёки ҳаракат бериш билан бўлади. Бу ўринда мутожонисайннинг бирини ҳазфи дуруст эмас. Зеро, **اجحاف كلمه** лозим келади. Ҳаракат бериш ҳам дуруст эмас, зеро **تَرْجِيحٌ بِلا مُرَجِحٍ** лозим келади. Ижтимои сокинайн ҳолда **أُرِدُّ** деб талаффуз қилиш моҳолдир. Шунинг учун мажбуран иккинчи долга замма ҳаракат бердик. Айна бобига тобеъ қилиш учун **أُرِدُّ** бўлиб,

шарти идғом мавжуд бўлди. Идғом қилган эдик **أُذُ** бўлди. Идғомдан кейин ҳамза бизга керак бўлмай қолди. Ҳамзани ҳазф қилдик **زُ** бўлди.

Демак, **زُ، زُدْ، زُدْ، زُدْ** десак ҳам жоиздир.

Нуни таъкиди ҳафифа билан: **زُدْنُ، زُدْنُ، زُدْنُ** ва сақиласи билан

أُذُنَانِ، زُدَانِ، زُدْنُ، زُدَانِ، زُدْنُ

Маълуми амри ғоиб

لِيُرَدَّ، لِيُرَدَّ، لِيُرَدُّوا، لِيُرَدَّ، لِيُرَدَّ، لِيُرَدُّنَ، لَأُرَدَّ، لِيُرَدَّ

لِيُرَدَّ ни феъли музореъи маълум **يُرَدُّ** сийғасидан олинади. Биринчи амал ушбу сийғани аввалига ломи жозимани келтиргандан кейин охирига қарадик. Охири мудғом экан. Ўз холига қўйдик. Заммадан фатҳага ўтдик. Зеро, ҳаракатлар орасида фатҳа енгилроқ бўлгани учун **لِيُرَدَّ** бўлди. **لِيُرَدَّ** аслида **لِيُرَدُّ** эди. Биринчи долни ҳаракатини моқаблига бердик. Ҳаракатталаб бўлгани учун **لِيُرَدُّ** бўлиб, ижтимои сокинайн хосил бўлди. Икки дол ораси юқорида ўтган сабабларга кўра ночор бўлиб, иккинчи долга замма бердик. Айни бобига эргашмоқлик учун **لِيُرَدُّ** бўлиб, шарт идғом мавжуд бўлди. Аввалги долни иккинчи долга идғом қилдик. **لِيُرَدُّ** бўлди. Қолган уч хили **لِيُفَرِّغُ** га ўхшашдир.

Амри ғоибнинг мажҳули

لِيُرَدَّ، لِيُرَدَّ، لِيُرَدُّوا، لِيُرَدَّ، لِيُرَدَّ، لِيُرَدُّنَ، لَأُرَدَّ، لِيُرَدَّ، لِيُرَدُّوا، لِيُرَدَّ، لِيُرَدَّ، لِيُرَدُّنَ، لَأُرَدَّ

لِيُرَدَّ

لِيُرَدُّ аслида لِيُرَدُّ эди. Мажхул қилиш учун охирининг олдиндаги ҳарфини фатхали қилдик لِيُرَدُّ бўлди. Ҳарфи музораатни замма қилдик. لِيُرَدُّ бўлди. Биринчи долни ҳаракатини моқаблига бердик. Ҳаракат талаб бўлгани учун لِيُرَدُّ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди.

Феъли наҳий

Феъли наҳийни феъли жаҳдга тасрифда ҳам эълолда, маълум ва мажхулда қиёс қил. Уни шунчалик фарқи борки, феъли жаҳдга кўра феъли наҳийда нуни таъкиди ҳафифа ва сақила кўпроқ ишлайди.

Исми замон ва макон

مَرَدٌ، مَرَدَانِ، مَرَادٌ

Исми олат

مَرْدَادٌ، مَرْدَادَانِ، مَرْدِيدٌ

Исми тафзил

أَرْدٌ، أَرْدَانِ، أَرْدُونِ، رُدِّي، رُدْيَانِ، رُدِّيَاتٌ

Бу бобнинг мисоли вовисига мисол وَصَّ - يُوِّصُّ - وَصَّ хоҳ курилишда бўлсин, хоҳ ўзга ишда бўлсин ишни мустаҳкам қилиш маъносидадир.

وَصَّ мозийй, يُوِّصُّ музореъ, وَاصٌّ исми фоил, مَوْصُوصٌ исми

мафъул, أَمْ يُوْصَّ феъли жаҳд, $\text{لَا يُوْصُّ$ феъли нафий, وَصَّ амри ҳозир, $\text{لَا تُوْصُّ$ нахий ҳозир, مَوْصَّ исми замон ва макон, مِصَّاصٌ исми олат, أَوْصُ исми тафзил.

وَصَّ ни барча ҳолларда رَدَّ га қиёс қил. Лекин исми олатда бироз ўзгариш бор. У ҳам бўлса, مِصَّاصٌ бўлиб, у аслида مُؤْصَّاصٌ бўлган. Вов сокин моқабли мақсур бўлгани учун вовни ي га қалб қилдик. مِصَّاصٌ бўлди. مِصَّاصَانِ ҳам шу хилдадир. مُؤْصَّاصِيْنُ ўз аслидадир.

Барча сарф китобларида бу бобнинг мисоли вовисига وَدَّ - يُوَدُّ ни мисол қилиб келтирадилар. Ҳақиқат шуки, وَدَّ - يُوَدُّ иккинчи бобдан бўлиб келмагандир. Тошкент шахрининг пири бадавлати бўлган қориларидан Абдулазизқори каминаи камтаринни ухровий дўстларидан эдилар. Ҳазрати Соғунийдан илм олишда бир кажовада эдик. Бу зот шарифга бир дона "соврунут толиб" номли сарф китобидан ҳадя қилган эдик. Бир неча кундан кейин уйларида мулоқот қилган чоғда эътироз билдирдиларки, وَدَّ - يُوَدُّ ни мисол қилиб келтирибсиз. Қуръони каримда يُوَدُّ аини заммаси билан келмаган эдику? Ул зоти шарифнинг саволларига жавобан айтдимки: «Магарам, "Гадохули бобайн"дан бўлса, яъни баъзи феъллар икки бобдан ҳам келади. Чунончи $\text{فَضَّلَ - يَفْضُلُ}$ каби نَصَرَ бобидан ва $\text{فَضَّلَ - يَفْضُلُ}$ каби عَلِمَ бобидан келгандир. Ва бунда уч луғат ҳам келмиш. Ўшал икки луғатдан мураккаб бўлган $\text{فَضَّلَ - يَفْضُلُ}$ мозийси عَلِمَ бобидан, музореъси نَصَرَ бобидан, $\text{نَدَاخُلُ بَابِيْنِ}$ дан. Сўнгра луғат китобларини қидирдик. نَصَرَ бобидан келмабдир.

Мана шул وَدَّ - يُوَدُّ дек вов билан келган ҳам мисол ва

хам музоаф бормикан, деб луғат китобларини ахтарсак, وَصَّ وَدُّ – бор экан. Келажак ўқувчиларга ҳақиқат бўлсин деб ўдъ ни ўрнига ушбу وَصَّ ни ёздик.

Яна илм ўрганишда бир кажавада бўлган шеригимиз Абдураззоқ Тошкандий: «Домла, مَاتَ аслида مَيِّتٌ бўлиб, ي харакатли, моқабли мафтўҳ бўлгани сабаб, ي ни алифга қалб қилдик, дебсиз. مَيِّتٌ айнини касраси билан луғатда келганми?» деб сўради.

Ушбу шеригимизнинг саволига жавоб бердик-ки: «Буни луғатлардан ҳақиқатлаб сизга жавоб берамиз». Луғат китобларни текширишда маълум бўлдики, ʻайн касраси билан келмаган. Фатҳа ўрнига касра ёзилибди. Аслида مَيِّتٌ фатҳали экан. يَمِيْتُ – مَاتَ келмишдир. مَاتَ ни асли تَعَبَ экан. مَوْتًا – مَوْتًا – مَوْتًا – مَوْتًا бир маънодадир. Шунга биноан مَاتَ ни ўрнига نَالَ ёздик. Зеро, نَالَ ни асли نَيْلٌ экан. تَعَبَ бобидан бшқиб луғатда келмишдир. Бухорои шарифда сарф ўқитган устозларимиз термин йўли билан китоблардан саралаб машҳурроқ қоида сарфни 25 та деб бизларга ўқитган эдилар. Рухлари шод бўлсин, улўғларимиздан келажак авлодга ёдгор ва эслатма бўлсин деб ушбу соврунга ёзган эдим..

Бу бобнинг أَجُوفٌ га мисол: دَامَ – يَدُومُ – دَوَّامًا ва دَوَّامًا ва دَوَّامًا ва دَوَّامًا хамиша бўлмоқ, маъносидадир.

دَامَ мозий, يَدُومُ музореъ, دَائِمٌ исми фоил, مَدُومٌ исми мафъул, لَمْ يَدُومْ феъли жаҳд, لَا يَدُومُ феъли нафий, دُمْ амри ҳозир, لِيَدُومْ амри ғоиб, لَا تَدُومْ наҳий ҳозир, مَدَامٌ исми замон ва макон, مَدَامٌ исми олат, أَدُوْمٌ исми тафзил.

Маълуми феъли мозий

دَامَ، دَامَا، دَامُوا، دَامَتْ، دَامَتَا، دُمِنَ دُمْتِ دُمْتَا، دُمْتُم دُمْتِ دُمْتُمَا دُمْتُنَّ
دُمْتُ دُمْنَا

دَوَمَ аслида

Вов мутахаррик моқабли мафтух. Вовни алифга қалб қилдик. دَامَ бўлди. Ғоибайн ва ғоибин, ва ғообаҳ ва ғоибатайнда ҳам шундай. 9-сийғада айн феъл маҳзудир. Ғоибот, 6-мухотаб, 2-мутакаллимда.

دُومَن аслида эди. Вов мутахаррик моқабли мафтух бўлгани учун вовни алифга қалб қилдик. دَامُن бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан мим орасида алифни ҳазф қилдик دُومَن бўлди. Сўнгра долни фатҳасини заммага бадал қилдик. Вови маҳзудага далолат қилмоқлиги учун دُومَن бўлди. Баъзилар биринчи галда вовга замма берадилар ва ул заммани долга нақл қиладилар, сўнгра ижтимои сокинайн сабабли вовни ҳазф қиладилар. Бу фикр рақиқ ва заифдир.

Мажхули феъли мозий баёни

دَوَمَ ни мажхул қилиш учун аслига қайтардик. دَوَمَ бўлди. Моқабли охирини касрали қилдик. دَوَمَ бўлди. Моқабли охирининг олдиндаги барча ҳаракатли ҳарфини заммалик қилдик. دَوَمَ бўлди. Касра вовга оғир вовни касрасини моқаблига бердик. Ҳаракатини тушургандан кейин دَوَمَ бўлиб, вов сокин моқабли мақсур вовни يга қалб қилдик دِي бўлди.

Сарфи:

دِيمَ، دِيمَا، دِيمَاوَا، دِيمَعَتْ، دِيمَتَا، دُمْنٌ، دُمْتِ، دُمْتُمَا، دُمْتُمْ، دُمْتِ، دُمْتُمَا، دُمْتُنَّ، دُمْتُ، دُمْنَا

دِيمَ аслида دُوْمَ эди. Касра вовга оғир бўлгани учун вовни касрасини моқаблига бердик. Ҳаракатини ташлагандан кейин دُوْمَ бўлди. Вов сокин моқабли касра вовни Ғга қалб қилдик دِيمَ бўлди, ундан кейинги 4-сийғада ҳам шундай.

دُوْمَن аслида دُوْمِن эди. Касра вовга оғир бўлгани учун вовни касрасини ташладик دُوْمِن бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Вов билан мим орасида вовни ҳазф қилдик دُوْمِن бўлди. То охиригача шундай бўлади.

Ушбу 9-сийғада маълум ва мажхул муштаракдир. Маълумда دُوْمَن нинг асли دُوْمِن бўлади. Мажхулда دُوْمَن нинг асли دُوْمِن дир.

Феъли музоренинг маълуми

يُدُومُ، يُدُوْمَانِ، يُدُوْمُوْنَ، تَدُوْمُ، تَدُوْمَانِ، تَدُوْمِنَ، تَدُوْمُ، تَدُوْمَانِ، تَدُوْمُوْنَ، تَدُوْمِيْنَ، تَدُوْمَانِ، تَدُوْمِنَ،
أُدُوْمُ، نَدُوْمُ

يُدُومُ аслида يُدُوْمُ эди. Замма вовга оғир бўлгани учун вовнинг заммасини олдиндаги ҳарфга бердик يُدُوْمُ бўлди. نَقُلُ دَعَانُ деган коида бор. يُدُوْمِن аслида يُدُوْمِن бўлган. Замма вовга оғир бўлгани учун вовни заммасини олдиндаги ҳарфга бердик يُدُوْمِن бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Вов билан мим орасида вовни ҳазф қилдик. يُدُوْمِن бўлди. تَدُوْمِن хам худди шундай. مَعَ النَّقْلِ دَعَانُ деган коида бор.

Феъли музореъ мажхулининг баёни

يُدَامُ، يُدَامَانِ، يُدَامُونَ، تُدَامُ، تُدَامَانِ، يُدَمِّنُ، تُدَامِنِ، تُدَامُونَ، تُدَامِينِ، تُدَامَانِ،
تُدَمِّنُ، أُدَامُ، نُدَامُ

يُدُومُ нинг мажхул қилиш учун аслига қайтардик يُدُومُ бўлди. Охирининг олдиндаги ҳарфини фатҳали қилдик يُدُومُ бўлди. Ҳарфи музораатни заммалик қилдик يُدُومُ бўлди. Вов мутахаррик моқабли ҳарфи сахиҳи сокин вовни ҳаракатини моқаблига нақл қилиб бердик. Вов аслида мутахаррик эди. Ҳозир олди фатҳали бўлди деб, вовни алифга қалб қилдик يُدَامُ бўлди. النقلُ مع القلبِ деган қоида бор. يُدَمِّنُ аслида يُدَمِّنُ эди. Вовни ҳаракатини моқаблига бердик. Ҳаракат талаб бўлгани учун يُدَمِّنُ бўлиб, мутахаррикул асл моқабли мафтух бўлган вовни алифга қалб қилдик يُدَامِنُ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан мим орасида алифни ҳазф қилдик يُدَمِّنُ бўлди. تُدَمِّنُ ҳам шундай.

النقلُ مع القلبِ والحذف

Исми фоил

دَائِمٌ، دَائِمَانِ، دَائِمُونَ، دَائِمَةٌ، دَائِمَتَانِ، دَائِمَاتٌ

دَائِمٌ аслида دَائِمٌ эди. Вов келгани учун алифи зоидадан кейин вовни ҳамзага қалб қилдик دَائِمٌ бўлди. Қалб қоидаларидан вовни ҳамзага қалб қилиш қоидаси бор.

Исми мафъул

сахихи сокин бўлгани учун вовни ҳаракатини моқаблига бердик. Вов аслида мутаҳаррик эди. Ҳозир олди фатҳали бўлди, деб вовни алифга қалб қилдик **مَ يَدَامَ** бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан мим орасида алифни ҳазф қилдик **مَ يَدَمَ** бўлди. Нафий феъл музореъ кабидир. Барча сарфда ҳам эълолда феъли нахий ва амри ғоиб феъли жаҳдга ўхшашдир. Барча эълолда ва маълум ва мажҳулда ҳам шундайдир.

Амри ҳозир баёни

دَمَ، دُومَا، دُومُوا، دُومِي، دُومَا، دُومَنَ

دَمَ амр феълини **تَدُومُ** феъли музореънинг мухотаби маълум сийғасидан олинади. Охирига қарадик, охириги ҳарфи саҳиҳ экан, сокин қилдик **تَدُومَ** бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Вов билан мим орасида вовни ҳазф қилдик **تَدُمَ** бўлди. Ҳарфи музораатни ташлагандик унинг сўнггидаги ҳарф ҳаракатли экан. Амр тамом бўлиб, **دَمَ** бўлди. **دَمَ** аслида **أَدُومَ** эди. Замма вовга оғир бўлгани учун вовнинг заммасини олдидаги ҳарфга бердик. Ҳаракат талаб бўлгани учун **أَدُومَ** бўлиб, икки сокин жамъ бўлди вов билан мим орасида вовни ҳазф қилдик **أَدُمَ** бўлди. "Мобаъди" мутаҳаррик бўлгандан кейин ҳамза бизга керак бўлмай қолди. Шунинг учун ҳамзани ҳазф қилдик **دَمَ** бўлди. Нуни таъкиди хофифаҳ билан: **دُومِنَ، دُومُنَ، دُومِنَ** ва сақила билан **دُومَانِ، دُومَنَانِ، دُومَيْنَ، دُومَانِ، دُومَنَانِ** бўлди.

Исми замон ва макон

مَدَامٌ، مَدَامَانِ، مَدَائِمٌ

مَدَامٌ аслида مَدَوْمٌ эди. Вов мутахаррик моқабли харфи саҳиҳи бўлгани учун сокин вовни ҳаракатини олдиндаги харфга бердик مَدَوْمٌ бўлди. Вов аслида мутахаррик эди. Ҳозир олди фатҳали бўлди, деб вовни алифга қалб қилдик مَدَامٌ бўлди. مَدَائِمٌ аслида مَدَاوِمٌ эди. Эълоли دائم нинг эълоли кабидир.

Исми олат

مَدَامٌ، مَدَامَانِ، مَدَائِمٌ

Эълоли исми замон ва маконнинг эълоли кабидир.

Исми тафзил

أَدْوَمٌ، أَدْوَمَانِ، أَدْوَمُونَ، دُومِي، دُومِيَانِ، دُومِيَاتٌ

Бу бобнинг ناقص га мисол:

دَعَا – يَدْعُو – دَعْوَةٌ маъноси: ошга чақирмоқ, دَعْوَةٌ насабга чақирмоқ, دَعْوَةٌ ишга чақирмоқ,

دَعَا мозий, يَدْعُو музорей, دَاعِ исми фоил, مَدْعُوٌ исми мафъул, يَدْعُ لَمْ феъли жаҳд, لا يَدْعُو феъли нафий, اُدْعُ амри хозир, لِيَدْعُ амри ғоиб, لا تَدْعُ феъли наҳий, مَدْعَى исми замон ва макон, مَدْعَى ва مَدْعَاةٌ ва مَدْعَاءٌ исми олат, اُدْعَى исми тафзил.

каби. رَبِّي، يَرْبِي

Фъели мозийнинг мажхули

دُعِيَ، دَعِيَ، دُعُوا، دَعُوا، دَعَيْتَ، دَعَيْتَا، دَعَيْنِ، دَعَيْتَ، دَعَيْتُمَا، دَعَيْتُمْ، دَعَيْتِ، دَعَيْتُمَا، دَعَيْتُنَّ،
دَعَيْتُ، دَعَيْتَا

دُعِيَ аслида эди. Калиманинг ломи баробарида касрадан кейин келган вовни га қалб қилдик دُعِيَ бўлди. Гоибин сийғасидан бошқа 13 сийғада أَلْفَلْبُ فَقَطُ қоидаси бор. دُعُوا аслида бўлиб, ушбу бир сийғада вов келди. Тарафи калимада моқобли касра вовни га қалб қилдик. دَعِيؤُا бўлди. Замма га оғир деб, ғни заммасини моқаблига бердик. Ҳаркатини туширгандан кейин دَعِيؤُا бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. ғ билан вов орасида ғни ҳазф қилдик دُعُوا бўлди.

Музореъ маълум фъели

يَدْعُو، يَدْعُوَانِ، يَدْعُونَ، تَدْعُو، تَدْعُوَانِ، تَدْعُونَ، تَدْعُونِ، تَدْعُونِ،
تَدْعُوَانِ، تَدْعُونَ، أَدْعُو، نَدْعُو

يَدْعُو аслида يَدْعُو эди, замма вовга оғир бўлгани учун вовни заммасини ташладик يَدْعُو бўлди.

Бу ерда التَّسْكِينُ فَقَطُ қоидаси бор.

3-сийғада ломи фъел маҳзуф гоибин ва мухотабин, ва мухотабадаги يَدْعُونُ аслида يَدْعُونُ эди. Замма вовга оғир

бўлиб, вовни заммасини ташладик **يَدْعُوَنَّ** бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Икки вов орасида аввалги вовни ҳазф қилдик, **يَدْعُونَ** бўлди. **تَدْعُونَ** ҳам шундай.

تَدْعِينَ аслида **تَدْعُونِ** эди. Касра вовга оғир бўлгани учун вовни касрасини олдиндаги ҳарфга бердик. Уни харакатини туширгандан кейин **تَدْعُونِ** бўлди. Вов сокин олди касралаи бўлгани учун вовни **ي**га қалб қилдик **تَدْعِيَنَّ** бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Икки **ي** орасида авлагги **ي**ни ҳазф қилдик **تَدْعِيَنَّ** бўлди.

Феъли музореънинг мажҳули баёни

يُدْعَى، يُدْعِيَانِ، يُدْعَوْنَ، تُدْعَى، تُدْعِيَانِ، يُدْعَيْنِ، تُدْعَى، تُدْعِيَانِ، تُدْعَوْنَ، تُدْعَيْنِ،
تُدْعِيَانِ، تُدْعَيْنِ، أُدْعَى، تُدْعَى

يَدْعُو ни мажҳул қилиш учун аслига қайтардик **يَدْعُو** бўлди. Охиридан олдинги ҳарфни фатҳали қилдик **يَدْعُو** бўлди. Ҳарфи музораатни заммалик қилдик **يَدْعُو** бўлди. Вов воқеъ бўлди. Калимани 4-ҳарфини баробарида моқабли замма эмас вовни **ي**га қалб қилдик **يُدْعَى** бўлди. **ي** мутаҳаррик моқабли мафтүх бўлгани учун **ي**ни алифга қалб қилдик **يُدْعَى** бўлди. **يَدْعُونَ** ва **تَدْعُونَ** аслида **يَدْعُوَنَّ** ва **تَدْعُوَنَّ** эди. Ушбу 2 сийғада вов воқеъ бўлди. Калиманинг 4-ҳарфини муқобилидаги вовни **ي**га қалб қилдик **يُدْعِيُونِ** бўлди. **ي** мутаҳаррик моқабли мафтүх **ي**ни алифга қалб қилдик **يُدْعَاوَنَّ** бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан вов орасида алифни ҳазф қилдик. **يُدْعَوَنَّ** бўлди.

تَدْعُونَ аслида эди. Ушбу бир сийғада вов вокеъ бўлди. Калиманинг 4-ҳарфини баробарида моқабли замма эмас, вовни ي га қалб қилдик تَدْعِينَ бўлди. ي мутаҳаррик моқабли мафтұх ي ни алифга қалб қилдик. تَدْعَايْنِ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан ي орасида алифни ҳазф қилдик تَدْعَيْنِ бўлди.

Исми фоил

دَاعٍ، دَاعِيَانِ، دَاعُونَ، دَاعِيَةً، دَاعِيَتَانِ، دَاعِيَاتٍ

دَاعٍ аслида эди. Вов касрадан кейин калимани охирида келди. Вовни ي га қалб қилдик دَاعِيٍّ бўлди. Замма ي га оғир бўлгани учун ي ни заммасини ташладик دَاعِيْنِ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. ي билан танвин орасида ي ни ҳазф қилдик دَاعٍ бўлди.

Исми мафъул

مَدْعُوٌّ، مَدْعُوَانِ، مَدْعُوْنٌ، مَدْعُوَّةٌ، مَدْعُوَّتَانِ، مَدْعُوَاتٌ

مَدْعُوٌّ аслида эди. Биринчи вовни иккинчи вовга идғом қилдик مَدْعُوٌّ бўлди. Охиригача ушбу 6-сийғада идғомнинг шарти мавжуд.

Маълуми феъли жаҳд

لَمْ يَدْعُوا، لَمْ يَدْعُوْا، لَمْ تَدْعُ، لَمْ تَدْعُوْا، لَمْ تَدْعُوْا، لَمْ تَدْعِي، لَمْ تَدْعِيْ

تَدْعُوا، لم تَدْعُونَ، لم أَدْعُ، لم نَدْعُ

يَدْعُو сийғасига лами жозима кирди. Охирини жазм қилди. Жазм қилганини белгиси, ҳарфи иллатни тушурмоқлигидир.

يَدْعُوا لم бўлди. يَدْعُوا لم аслида يَدْعُوا لم эди. Замма вовга оғир бўлгани учун вовни заммасини ташладик يَدْعُوا لم бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Икки вов орасида биринчи вовни ҳазф қилдик يَدْعُوا لم бўлди. يَدْعُوا хам шундай.

يَدْعِي لم аслида يَدْعِي لم эди. Касра вовга оғир бўлгани учун вовни касрасини моқаблига бердик. Уни ҳаракатини ташлагандан кейин يَدْعِي لم бўлди. Моқабли мақсур бўлган вовни га қалб қилдик يَدْعِي لم бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Икки ي орасида биринчи ي ни ҳазф қилдик. ي لم бўлди.

Мажхули феъли жаҳд

يَدْعِي، لم يَدْعِيَا، لم يَدْعُوا، لم تَدْعُ، لم تَدْعِيَا، لم يَدْعَيْنِ، لم تَدْعُ، لم تَدْعِيَا، لم تَدْعُوا، لم تَدْعِي، لم تَدْعِيَا، لم تَدْعَيْنِ، لم أَدْعُ، لم نَدْعُ

يَدْعِي сийғасига лами жозима киргандан сўнг, муфрад сийғаларида мўъталли сокинни туширди. 5-сийғада يَدْعُوا لم аслида يَدْعُوا لم бўлиб, вов вокеъ бўлди. Калиманинг 4-ҳарфини баробарида моқабли замма эмас, вовни га қалб қилдик. يَدْعِيَا لم бўлди. ي мутаҳаррик моқабли мафтух ي ни алифга қалб қилдик. يَدْعَاوَا لم бўлиб ижтимои сокинайн ҳосил

бўлди. Алиф билан вов орасида алифни ҳазф қилдик. **لَمْ يُدْعُوا**
бўлди. **لَمْ تُدْعُوا** ҳам шундай. **لَمْ تُدْعِي** аслида **لَمْ تُدْعِي** эди. **ي**
мутаҳаррик моқабли мафтух **ي**ни алифга қалб қилдик. **لَمْ**
бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан **ي**
орасида алифни ҳазф қилдик **لَمْ تُدْعَى** бўлди.

Феъли нафийнинг маълуми

لا يَدْعُو، لا يُدْعَوَانِ، لا يُدْعُونَ، لا تَدْعُو، لا تَدْعُونِ، لا تَدْعُونَ، لا
تَدْعُونَ، لا تَدْعِينَ، لا تَدْعُونِ، لا تُدْعُونَ، لا تُدْعُونَ، لا تُدْعُونَ

Феъли нафийнинг мажҳули

لا يُدْعَى، لا يُدْعَيَانِ، لا يُدْعَوْنَ، لا تُدْعَى، لا تُدْعَيْنِ، لا تُدْعَيْنِ، لا
تُدْعُونَ، لا تُدْعِينَ، لا تُدْعِيَانِ، لا تُدْعِينَ، لا تُدْعِيَانِ، لا تُدْعِيَانِ

Барча эълол қоидаларида феъли нафийни феъли музореъга киёс қил.

Амри ҳозир

أُدْعُ، أَدْعُوا، أَدْعِي، أَدْعُوا، أَدْعُونَ

أُدْعُ ни **تَدْعُو** мухотаби маълум сийғасидан икки амал билан олинади.

Биринчи амал шуки, ушбу мухотаб сийғасини охирига қарадик, мўъталли сокин экан. Уни ташладик **تَدْعُ** бўлди.

Иккинчи амал шуки, ҳарфи музоратни ташладик **دُعُ**

бўлди. Сокин билан ибтидо қилиш мумкин эмас. Ўайн бобига қарадик, мазмумул ўайн экан. Аввалига заммалик ҳамза келтирдик, اذُعْ бўлди.

Нуни таъкиди хофифаҳ билан اذُعْنُ اذُعُنْ бўлади.
Сақила билан اذُعُوْنَ اذُعُوَنَّ، اذُعُوْ، اذُعُوْ، اذُعُوْ، اذُعُوْ، اذُعُوْ бўлади.

Амри ғоибнинг маълуми

لِذُعْ، لِيذُعُوا، لِيذُعُوا، لِيذُعُوا، لِيذُعُونَ، لِأذُعْ، لِيذُعْ

Амри ғоибнинг мажҳули

لِيذُعْ، لِيذُعِيَا، لِيذُعُوا، لِيذُعِي، لِيذُعِيَا، لِيذُعِيْنَ، لِيذُعْ، لِيذُعِيَا، لِيذُعُوا، لِيذُعْ، لِيذُعِيَا،
لِيذُعِيْنَ، لِأذُعْ، لِيذُعْ

Амри ғоибни маълум ва мажҳули феъли жаҳднинг маълум ва мажҳули кабидир.

Феъли наҳийнинг маълуми

لا تَذُعْ، لا تَذُعُوا، لا تَذُعُوا، لا تَذُعِي، لا تَذُعُوا، لا تَذُعُونَ، لا يَذُعْ، لا يَذُعُوا، لا يَذُعُوا،
يَذُعُوا، لا تَذُعْ، لا تَذُعُوا، لا يَذُعُونَ، لا أذُعْ، لا نذُعْ

Феъли наҳийнинг мажҳули

لا تَذُعْ، لا تَذُعِيَا، لا تَذُعُوا، لا تَذُعِي، لا تَذُعِيَا، لا تَذُعِيْنَ، لا يَذُعْ، لا يَذُعِيَا، لا يَذُعُوا،
يَذُعُوا، لا تَذُعْ، لا تَذُعِيَا، لا يَذُعِيْنَ، لا أذُعْ، لا نذُعْ

Наҳийнинг маълум ва мажҳулини эълоли феъли

жаҳднинг маълум ва мажҳулига ўхшашдир.

Исми замон ва макон

مَدْعَى، مَدْعِيَانِ، مَدَاعٍ

مَدْعَى аслида مَدْعَوٌ эди. Вов мутаҳаррик моқабли мафтух вовни алифга қалб қилдик مَدْعَانُ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан танвин орасида алифни ҳазф қилдик مَدْعَى бўлди.

مَدَاعٍ аслида مَدَاعِوُ бўлиб, унда вов воқеъ бўлди. Калиманинг бешинчи ҳарфини баробарида моқабли замма эмас, вовни يга қалб қилдик. مَدَاعِي бўлди. Замма يга оғир бўлгани учун يни заммасини ташладик مَدَاعِيْنُ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди, ي билан танвин орасида يни ҳазф қилдик مَدَاعٍ бўлди.

Исми олат

مَدْعَى، مَدْعِيَانِ، مَدَاعٍ

Исми олатни эъллда исми замон ва маконга қиёс қил.

Исми тафзил

أَدْعَى، أَدْعِيَانِ، أَدْعَوُنْ، دُعِيَانِ، دُعِيَاتٌ

أَدْعَى аслида أَدْعُوٌ эди. Бу ерда вов воқеъ бўлди. Калиманинг 4-ҳарфини баробарида моқабли ғойри зам

вовни ى-га қалб қилдик. أَدْعِي بўлди. ى мутахаррик моқабли мафтух ىни алифга қалб қилдик. أَدْعَى бўлди. أَدْعُونَ аслида أَدْعُوهُمْ эди. Вов калимани тўртинчи ҳарфини баробарида келди. Вовни ىга қалб қилдик أَدْعُونَ бўлди. ى ҳаракатли моқабли мафтух ىни алифга қалб қилдик. أَدْعَاؤُن бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан вов орасида алифни ҳазф қилдик. أَدْعُونَ бўлди. دُعَى аслида، دُعِيَّاتٌ، دُعَوَاتٌ، دُعِيَّانٌ، دُعَوِيَّانٌ:

Ушбу 3-сийғада вовни ىга қалб қилдик. Музаққарига эргашмоқлиги учун دُعِيَّانٌ – دُعِيَّانٌ – دُعِيَّاتٌ бўлади.

Бу иккинчи бобда أَجْوَفٌ يَأِي ва أَجْوَفٌ يَأِي ва ناقص يَأِي ва لفيف ва ملتوي келмагандир.

УЧИНЧИ БОБ

Учинчи боб баёни

Сулосий мужарраднинг учинчи боби мозийда ва ҳам музореъда айни фатҳали бўлиб فَعَلَ – يَفْعَلُ кўринишида келади. Бу бобнинг масдари ўн вазнда келгандир.

Вазнлар	Мисоллар	Маънолар
فَعَلَ	مَنَعٌ	манъ қилмоқ, қайтармоқ
فَعُولٌ	سُنُوخٌ	зоҳир бўлмоқ
فَعَالَةٌ	مَهَارَةٌ	моҳир бўлмоқ
فَعَالَةٌ	دُعَابَةٌ	ҳазил ёки мазах қилмоқ

فِعَالَةٌ	رِعَايَةٌ	сақламоқ
فِعَالٌ	ذَهَابٌ	кетмоқ
فُعَالٌ	سُؤَالٌ	сўрамоқ
فُعْلَانٌ	طُعْيَانٌ	ҳаддан ошмоқ
فُعْلَةٌ	رُؤْيَةٌ	кўрмоқ
فِعْلٌ	بِسْحَرٌ	сеҳр қилмоқ

Бу бобнинг музореъсининг айнидаги фатҳа касрадан нақл қилинган. Бу бобда келган феъллар ҳар вақтда айни ёки ломи феъли баробарида حُرُوفُ الْحَلْقِ дан бир ҳарф бўлгани учун музореъда касрадан ҳарфи ҳалқга чиқмоқ оғир. Шунинг учун музореъда касрани фатҳага нақл қилингандир: ҳуруфи ҳалқ олтидир, خَا، غَيْنٌ، حَا، عَيْنٌ، هَا، هَمْزٌ، дир.

Бу бобнинг саҳиҳига мисол: مَنَعًا - يَمْنَعُ - مَنَعٌ.

Бир нарсанинг беришдан ман қилмоқ.

مَنَعٌ мозий, يَمْنَعُ музореъ, مَانِعٌ исми фоил, مَمْنُوعٌ исми мафъул, لَمْ يَمْنَعْ феъли жаҳд, لَا يَمْنَعُ феъли нафий, اِمْنَعُ амри ҳозир, اِمْنَعُ амри ғоиб, لَا تَمْنَعُ феъли наҳий, مَمْنَعٌ исми замон ва макон, اَمْنَعُ исми олат, اَمْنَعُ исми тафзил.

Бу феъли صَرَبَ феълига ўхшашдир. Тасриф ва амр олмоқда.

Бу бобнинг феъли مَنَالٌ га мисол - يَضَعُ - وَضَعًا - يَضَعُ.

يَضَعُ мозий, يَضَعُ музореъ, وَاضِعٌ исми фоил, مَوْضُوعٌ исми мафъул, لَمْ يَضَعُ феъли жаҳд, لَا يَضَعُ феъли нафий, صَعُ амри ҳозир, لِيَضَعُ амри ғоиб, لَا تَضَعُ феъли наҳий, مَوْضِعٌ исми замон ва макон, مِيضَاعٌ исми олат, اَوْضَعُ исми тафзил.

Қоида

يَضَعُ аслида يَوْضَعُ эди. Вов ҳарфи музораат билан касраи тақдирининг-фаразининг орасида келса, шундай вовни ҳазф қилинади. مِيضَاعٌ аслида مَوْضَاعٌ вов сокин бўлиб, моқабли касра бўлса, ундай вовни ﻻ га қалб қилинади.

Бу бобни ناقص га мисол: رَعَى - يَرْعَى - رَعَايَةٌ Бировнинг ҳурматини сақламоқ.

رَعَى мозий, يَرْعَى музореъ, رَاعٍ исми фоил, مُرْعِيٌّ исми мафъул, لَمْ يَرْعَ феъли жаҳд, لَا يَرْعَى феъли нафий, أَنْعَ амри хозир, لِيَرْعَ амри ғоиб, لَا تَرْعَ феъли нахий, مُرْعَى исми замон ва макон, مَرْعَى исми олат, أَرْعَى исми тафзил. رَعَى - يَرْعَى аслида رَعَى - يَرْعَى эди. ﻻ мутаҳаррик моқабли мафтуҳ ﻻ ни алифга қалб қилдик رَعَى - يَرْعَى бўлди.

رَعَى сарфи: رَمَى қаби.

Феъли музореъ баёни

يَرْعَى، يَرْعِيَانِ، يَرْعُونَ، تَرْعَى، تَرْعِيَانِ، تَرْعُونَ، تَرْعِيَانِ، يَرْعِيَنَّ، يَرْعِيَانِ، يَرْعِيَانِ، تَرْعِيَانِ، تَرْعِيَانِ، تَرْعِيَانِ، تَرْعِيَانِ، تَرْعِيَانِ، تَرْعِيَانِ، تَرْعِيَانِ

Ғоибин, мухотабин, мухотабах, сийғаларида лами феъл махзуф. Барча муштаққотини мисоли айтилди.

Учинчи бобда مضاعف، أحواف، لفيف، ملتوي феъллари келмаган.

ТҮРТИНЧИ БОБ

Бу боб мозийда айни касрали, музореъда фатҳали **يَفْعَلُ** – кўринишида келади.

Бу бобнинг масдари ўн вазнда келган.

Вазнлар	Мисоллар	Маънолар
فَعَلٌ	تَعَبٌ	Чарчамок
فُعْلٌ	نُضِجٌ	Пишмоқ
فِعْلَانٌ	نَسِيَانٌ	Унутмоқ
فَعْلٌ	سَعِنٌ	семиз бўлмоқ
فَعَالٌ	حَيَاءٌ: حَيِيٌّ، يَحْيِي، حَيَاةٌ	уялмоқ; тирик бўлмоқ
فَعْلٌ	لَعَبٌ	ўйнамоқ
فَعَالَةٌ	كِرَاهَةٌ	ёмон кўрмоқ
فُعُولٌ	صُعُودٌ	юқорига чиқмоқ
فُعْلَةٌ	قُوَّةٌ	кучли бўлмоқ
فُعْلَةٌ	رَحْمَةٌ	меҳрибончилик қилмоқ

Бу бобнинг саҳиҳига мисол: **حَمِدٌ - يَحْمَدُ - حَمِدًا** мақтамоқ. **حَمِدٌ** мозий **يَحْمَدُ** музореъ, **حَامِدٌ** исми фоил, **مَحْمُودٌ** исми мафъул, **مَحْمُودٌ** феъли жаҳд, **يَحْمَدُ** لا феъли нафий, **اِحْمَدُ** амри ҳозир, **لِيَحْمَدَ** амри ғоиб, **يَحْمَدُ** لا феъли наҳий, **مَحْمَدٌ** исми замон ва макон, **مَحْمَدًا** исми олат, **أَحْمَدُ** исми тафзил.

Барча тасрифда **ضَرَبَ - يَضْرِبُ** га ўхшашдир.

Бу бобнинг **مَضَاعِفٌ** га мисол: **عَضَّ - يَعْضُ - عَضًّا** тишламоқ.

عَضُّ мозий, يَعْضُ музореъ, عَاضٌ исми фоил, مَعْضُوتٌ исми мафъул, لَمْ يَعْضْ феъли жаҳд, لَا يَعْضُ феъли нафий, عَضَّ амри хозир, لِيَعْضَّ амри ғоиб, تَعَضَّ феъли наҳий, مَعْضٌ исми замон ва макон, مِعْضَاضٌ исми олат, أَعْضُ исми тафзил.

عَضُّ аслида عَضِضٌ эди. Аввалги зодни ҳаракатини қўлга олдик. Моқаблига қарадик. Ҳаракат талаб эмас экан, ташладик عَضَضٌ бўлиб, шарти идғом мавжуд бўлди. Биринчи зодни иккинчисига идғом қилдик عَضَّ бўлди.

عَضُّ аслида يَعْضُ аввалги зодни ҳаракатини олдиндаги ҳарфга бердик. Ҳаракатталаб бўлгани учун аввалги зодни иккинчи зодга идғом қилдик يَعْضُ бўлди. Қолган барча ҳукмда ва сарфда فَرَّ - يَفِرُّ даги ҳукмлар кабидир.

Бу бобнинг مثال واوي сига мисол: وَضِرَ - يُوَضِرُ - وَضِرًا кир бўлмоқ. Ва ҳам идишда бирор нарсани юки қолмоқ.

لَمْ يُوَضِرْ феъли жаҳд, لَا يُوَضِرُ феъли нафий, اِضْرَ амри хозир, لِيُوَضِرْ амри ғоиб, تُوَضِرُ феъли наҳий, مَوْضِرٌ исми замон ва макон, مِضَارٌ исми олат, أَوْضِرُ исми тафзил. Бу бобни музореъининг айни ёки лами баробаринда ҳуруфи халқдан бирор ҳарфи бўлса, вови ҳазф қилинади. يُوَضِرُ га ўхшашдир.

يَسَعُ ҳам мисоли вови бўлмоқда. Лекин يَسَعُ да вовни ҳазф қилинди. Ҳарфи музораат билан касраи тақдирий орасида келгани учун, سَعَةً бўлди. Маъноси: кенгайиш ва сиғиш ва сиғдирмоқ.

مَوْسِعٌ исми фоил, وَسِعَ музореъ, يَسَعُ мозий, لَمْ يَسَعْ феъли жаҳд, لَا يَسَعُ феъли нафий, سَعَّ амри хозир, لِيَسَعَّ амри ғоиб, تَسَعَّ феъли наҳий, مَوْسِعٌ исми замон

ва макон, وَسَاعُ исми олат, أَوْسَعُ исми тафзил.

Ҳукм ва сарфда وَضَعُ – بَضْعُ кабидир. Бу бобни мисоли: ياي сига мисол: يَيْسُنُ – يَيْسُنُ – يَيْسُنُ ва يَأْسًا ва يَأْسَةً бўлиб, маъноси: умиди кесилмоқдир.

يَسْرَ мозий, يَيْسُنُ музореъ, يَيْسُنُ исми фоил, يَيْسُنُ сифати мушаббаҳа. يَيْسُنُ исми мафъул, يَيْسُنُ ۛ феъли жаҳд, يَيْسُنُ ۛ феъли нафий, يَيْسُنُ ۛ амри ҳозир, يَيْسُنُ ۛ амри ғоиб, يَيْسُنُ ۛ феъли наҳий, يَيْسُنُ ۛ исми замон ва макон, يَيْسُنُ ۛ исми олат, يَيْسُنُ ۛ исми тафзил. Тасрифда يَيْسُرُ يَسْرَ га ўхшашдир.

Бу бобнинг وَوَيِ جُوفِ ваوِي сига мисол: خَافَ، يَخَافُ، خَوْفًا ва خَيْفَةً ва خَيْفَةً қўрқмоқ.

خَافَ мозий, يَخَافُ музореъ, خَائِفٌ исми фоил, خَوْفٌ исми мафъул, يَخَافُ ۛ феъли жаҳд, يَخَافُ ۛ феъли нафий, خَافَ ۛ амри ҳозир, يَخَافُ ۛ амри ғоиб, يَخَافُ ۛ феъли наҳий, يَخَافُ ۛ исми замон ва макон, يَخَافُ ۛ исми олат, أَخَوْفٌ исми тафзил.

خَافَ аслида خَوْفٌ эди. Вов ҳаракатли моқабли мафтуҳ вовни алифга қалб қилдик خَافَ бўлди. خَافُنْ، خَافَتَا، خَافَتْ، خَافُوا، خَافَ аслида خَوْفُنْ эди. Вовга касра оғир бўлгани учун вовни касрасини олдиндаги ҳарфга бердик. Ҳаракатини ташлагандан кейин خَوْفُنْ бўлди. Вов сокин моқабли максур вовни ғи га қалб қилдик خَيْفُنْ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. ي билан фо орасида يни ҳазф қилдик. خَيْفُنْ бўлди. Қолган сийғаларини ушбуга солиштиринг.

خَافَ ни мажҳули خَيْفٌ дир. خَيْفٌ аслида خَوْفٌ эди. Касра вовга оғир вовни касрасини олдиндаги ҳарфга бердик. Уни ҳаракатини туширгандан кейин خَوْفٌ бўлди. Вов сокин олди.

махзуф бўлади. لَيْخَفُ амри ғойиб, لَا تُخَفُ феъли нахий феъли жаҳд кабидир. Қолган муштакқотларини эълоллари музореъни эълоли кабидир.

Бу бобнинг يَا أُجُوفُ сига мисол: هَابٌ – يَهَابٌ – هَيْبَةٌ ва مَهَابَةٌ. Маъноси: кўркмоқ, улуғ ва ҳайбатли бўлмоқ.

هَابٌ мозий, يَهَابٌ музореъ, هَائِبٌ исми фоил, مَهَيْبٌ исми мафъул, لَمْ يَهَبْ феъли жаҳд, لَا يَهَابُ феъли нафий, هَبَّ амр хозир, لِيَهَبْ амри ғойиб, لَا تَهَبُ феъли нахий, مَهَابٌ исми замон ва макон, مَهَابٌ исми олат, أَهَيْبٌ исми тафзил.

هَابٌ аслида هَيْبٌ эди. يَ мутаҳаррик моқабли мафтух бўлгани учун ي ни алифга қалб қилдик هَابٌ бўлди.

يَهَابٌ аслида يَهَيْبٌ эди. ي ни ҳаракатини моқаблига бердик يَهَيْبُ бўл-ди. ي аслида ҳаракатли эди. Ҳозир моқабли фатҳали бўлди. ي ни алифга қалб қилдик يَهَابٌ бўлди. Қолган сийғаларини эълолини ушбуларга қиёс қилинади.

مَهَيْبٌ нинг эълоли مَيْبٌ нинг эълоли кабидир.

Бу бобни ناقص га мисол: يَخْشَى – يَخْشَى – خَشِيَةٌ кўркмоқ.

يَخْشَى мозий, يَخْشَى музореъ, خَاشٌ исми фоил, مَخْشِيٌ исми мафъул, لَمْ يَخْشَ феъли жаҳд, لَا يَخْشَى феъли нафий, اِخْشَ амри хозир, لِيَخْشَ амри ғойиб, لَا تُخْشَ феъли нахий, مَخْشَى исми замон ва макон, مَخْشَى исми олат, أَحْشَى исми тафзил.

Феъли мозийда маълум ва мажхул бўлсин, бир ерда ғойибин сийғасида ломи феъл махзуфдир худди رُمُوا нинг эълоли каби.

Феъли музореънинг маълум ва мажхули يَزَعِي нинг маълум ва мажхулига ўхшашдир.

Бобнинг وَاَوِي لِفَيْفٍ сига мисол: قَوِيٌّ – يَقْوَى – قُوَّةٌ кучли

бўлмок. Аслида **فُوُوَة** шарти идғом мавжуд вовни вовга идғом қилинган.

مَقْوِي, **مَقْوِي** сифати мушаббаҳа, **مَقْوِي** музореъ, **يَقْوَى** мозий, **قَوِي** исми мафъул, **لَمْ يَقْوُ** феъли жаҳд, **يَقْوَى** ла феъли нафий, **اِقْوُ** амри хозир, **لِيَقْوُ** амри ғоиб, **لَمْ يَقْوُ** ла феъли нахий, **مَقْوَى** исми замон ва макон, **مَقْوَى** исми олат, **أَقْوَى** исми тафзил.

قَوِي аслида **قُوُو** эди. Бу ерда вов вокеъ бўлди. Феълни ломи баробарида касрадан кейин вовни **ي**га қалб қилдик **قَوِي** бўлди. Ушбу ўн уч сийғада феъли мозийда **فَقَطُ** қоидаси бор.

قُوُوَا аслида **قُوُوُوا** эди. Ушбу бир сийғада қалб қоидасига кўра, вовни **ي**га қалб қилдик **قُوُوُوا** бўлди. Замма **ي**га оғир бўлгани учун **ي**ни заммасини моқаблига бердик. Ҳаракатини ташлагандан сўнг **قُوُوُوا** бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. **ي** билан вов орасида **ي**ни ҳазф қилдик **قُوُوا** бўлди. Бу ерда **مَعَ الحَذْفِ** қоидаси бор.

وَأَمَّا لَمْ تُدْعَمْ قَوِي وَأَدْعَمَتْ حَيَّ وَأَصْلُهُ حَيٌّ، لِأَنَّهُمَا مِثْلَانِ لِاخْتِلَافِ الحُرُوفَيْنِ صُورَةً وَهُمَا أَيُّ الوَاوِ وَالْيَاءِ فِي قَوِي مَتَحْرِكَانِ وَشَرَطُ قَلْبِ الوَاوِ يَاءٌ وَأَدْعَامُهَا فِيهَا أَنْ تَكُونَ سَاكِنَةً بَعْدَ اجْتِمَاعِهَا فِي كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ وَأَدْعَمَتْ فِي قَوْلِكَ لَوَيْتُ لَيًّا وَأَصْلُهُ لَوَيْتًا مَعَ اخْتِلَافِهَا لِأَنَّ الأَوَّلَى مِنْهُمَا سَاكِنَةٌ قَلْبَتَهَا يَاءٌ وَأَدْعَمَتْ.

قَوِي ни мажхул қилиш учун аслига қайтардик. **قُوُو** бўлди. Моқабли охири максур экан, ўз ҳолига қўйдик. Охирини олдиндаги ҳар бир ҳаракатли ҳарфини заммалик қилдик **قُوُو** бўлди. Бу ерда вов вокеъ бўлди. Калиманинг ломи баробарида касрадан кейин вовни **ي**га қалб қилдик **قَوِي**

бўлди. Мажхулини эълолини маълумига қиёс қил.

يَقْوَى аслида يَقْوُؤُ эди. Бу ерда вов вокеъ бўлди. Калиманинг тўртинчи ҳарфининг баробарида моқабли ғайри замма вовни يَга қалб қилдик يَقْوَى бўлди. ي мутаҳаррик моқабли мафтухбўлгани учун يни алифга қалб қилдик يَقْوَى бўлди.

يَقْوُؤُ аслида يَقْوُؤُؤُ эди. Бу ерда вов вокеъ бўлди. Калиманинг тўртинчи ҳарфи қаршисидаги моқабли ғайри замма вовни يَга қалб қилдик يَقْوُؤُؤُ бўлди. ي мутаҳаррик моқабли мафтух يни алифга қалб қилдик يَقْوُؤُؤُ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан вов орасида алифни ҳазф қилдик يَقْوُؤُؤُ бўлди. تَقْوُؤُ хам шундай.

تَقْوُؤُ аслида تَقْوُؤُؤُ эди. Бу ерда хам вов вокеъ бўлди. Калиманинг тўртинчи ҳарфи бўлиб, моқабли ғайризамма вовни يَга қалб қилдик تَقْوُؤُؤُ бўлди. ي мутаҳаррик моқабли мафтух يни алифга қалб қилдик. تَقْوُؤُؤُ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Алиф билан ي орасида алифни ҳазф қилдик تَقْوُؤُؤُ бўлди. يَقْوَى ни мажхул қилиш учун аслига кайтардик يَقْوُ бўлди. Моқабли охири мафтух экан, ўз холига кўйдик. Ҳарфи музораатни заммалик қилдик يَقْوُ бўлди. Вов вокеъ бўлди, калиманинг тўртинчи ҳарфи бўлиб моқабли ғайри зам вовни يَга қалб қилдик يَقْوَى бўлди. ي мутаҳаррик моқабли мафтух يни алифга қалб қилдик يَقْوَى бўлди. Мажхули эълолини маълумига қиёс қил.

قَوِيٌّ аслида قَوِيُّؤُ эди. Вов билан ي бир калима жамъ келди. Аввалгиси сокин вовни يَга қалб қилдик قَوِيُّؤُ бўлиб, шарти идғом мавжуд бўлди. Биринчи يни иккинчи يَга

идғом қилдик **قَوِيٌّ** бўлди.

مَقْوِيٌّ аслида **مَقْوُوءٌ** эди. Вов вокеъ бўлгани учун калиманинг тўртинчи ҳарфидан ҳам зиёда бўлиб, вовни **ي**га қалб қилдик **مَقْوُويٌّ** бўлди. **ي** билан вов бир калимада жамъ бўлди. Аввалгиси сокин вовни **ي**га қалб қилдик **مَقْوُويٌّ** бўлиб, шарти идғом мавжуд бўлди. Аввалги **ي**ни иккинчи **ي**га идғом қилдик **مَقْوُويٌّ** бўлди. **ي**ни саломат қолиши учун моқаблига касра бердик **مَقْوُويٌّ** бўлди.

Қолган муштакқотларини эълолини музореънинг эълолига қиёс қилинг.

(**مَحِيًّا** ва **حَيوةٌ** – **يَحْيَى** – **حَيٍّ**: сига мисол: **لَفِيْفٍ يَابِي** ўхшаш га **قَوِيٍّ**)
тирик бўлмоқ.)

حَيٍّ бу бобнинг **يَابِي** **مَضَاعِفٍ** га мисол эмас. Зеро, бу бобнинг музоъафига **عَضُّ** – **يَعَضُّ** ни мисол қилиб кўрсатган эдик. Ва масдари **حَيَاءٌ** ҳам келади. Маъноси: уялмоқ. Масдарига қараб маъносини ажратилади.

مَحْيِيٍّ мазий, **يَحْيَى** музрореъ, **حَيٌّ** сифати мушаббаҳа, **مَحْيِيٍّ** феъли жакд, **يَحْيَى** ла феъли нафий, **إِحْيَى** амри хозир, **لِحْيَى** амри гоиб, **يَحْيَى** ла феъли нахий, **مَحْيَى** исми замон ва макон, **مَحْيَاءٌ** исми олат, **أَحْيَى** исми тафзил.

حَيٍّ аслида **حَيُّو** эди. Бу ерда вов вокеъ бўлди. Калиманинг ломи баробарида вовни **ي**га қалб қилдик **حَيِّي** бўлди. **يَحْيَى** аслида **يَحْيُوءٌ** эди. Эълоли **يُدْعَى** нинг эълоли кабидир. **يَحْيَى** аслида **حَيُّو** бўлиб, вов билан **ي** бир калимада жамъ бўлди. Аввалгиси сокин вовни **ي**га қалб қилдик. **حَيِّي** бўлиб, шарти идғом мавжуд бўлди. Идғом қилдик **حَيِّي** бўлди.

Бу бобнинг ملتوي сига мисол: وَجِي - يُوْجِي - وُجِيًا маъноси, отнинг оёғи қавармоқ.

لَمْ يُوْجِ مозий, وَجِي музореъ, وَجٍ сифати мушаббаҳа, يُوْجِ феъли жаҳд, لا يُوْجِي феъли нафий, اِيْجِ амри ҳозир, لِيُوْجِ амри роиб, تُوْجِ феъли наҳий, مَوْجِي исми замон ва макон, مِيْجَاءُ исми олат, اُوْجِي исми тафзил.

وَجِي нинг эълоли رُوِي нинг эълоли кабидир. يُوْجِي аслида بُوْلِيБ бўлиб, нинг эълоли кабидир. وَجٍ аслида وَجِي бўлиб, эълоли رَام нинг эълолига ўхшашдир. اِيْجِ аслида اُوْجِ бўлиб, вов сокин олди касралаи, вовни يِ га қалб қилдик اِيْجِ бўлди.

مِيْجَاءُ аслида مَوْجَائِي эди. Бу ерда يِ вокеъ бўлди. Алифи зоидадан кейин يِ ни ҳамзага қалб қилдик مَوْجَاءُ бўлди. Вов сокин моқабли максур вовни يِ га қалб қилдик مِيْجَاءُ бўлди.

БЕШИНЧИ БОБ

Бешинчи боб мозийда ва музореъда айни касралаи бўлиб فَعِلٌ - فَعِلٌ - كُورинишида келади.

Бу бобни масдари беш вазнда келгандир:

Вазнлар	Мисоллар	Маънолари
عَلَّةٌ	ثَقَّةٌ	Ишонмоқ, суянмоқ
وِ	مِقَّةٌ	дўст тутмоқ, севмоқ
وِ	رِثَّةٌ	мерос қолдирмоқ, олмоқ
فَعَلَّةٌ	وَرَعَّةٌ	ёмонликлардан пок бўлмоқ
فَعِلٌ	وَرِعٌ	ёмон ишлардан сақламоқ

فَعَلٌ	وَلِيٌّ	яқин бўлмоқ ва эга бўлмоқ
فَعَالَةٌ، فِعَالَةٌ	وَلَايَةٌ، وَلَايَةٌ	ёрдам бериш, садоқат бировни ишига мутасадди бўлиш

Бу бобнинг صحيح га мисол: نَعِمًا - نِعْمَةٌ - نِعْمٌ - نِعْمَةٌ ва نِعْمَةٌ ва نِعْمَةٌ ва نِعْمَةٌ ва نِعْمَةٌ
 бўлиб, маъноси: неъматли бўлмоқ.

نِعْمٌ мозий, نِعْمٌ музрореъ, نِعْمٌ сифати мушаббаҳа, لَمْ نِعْمٌ феъли жаҳд, لا نِعْمٌ феъли нафий, انْعَمٌ амри ҳозир, لِنِعْمٌ амри
 ғоиб, تَنْعَمٌ ла феъли наҳий, مَنَعَمٌ исми замон ва макон, مَنَعَمٌ исми олат, اُنْعَمُ исми тафзил.

Бу бобни مثال га мисол: وَرِثٌ - يَرِثُ - وَرَاثَةٌ ва ارِثًا ва ارِثًا бўлиб,
 мерос олмоқ.

مُورِثٌ мозий, يَرِثُ музрореъ, وَارِثٌ исми фоил, مَوْرُوثٌ исми мафъул, لَمْ يَرِثُ феъли жаҳд, لا يَرِثُ феъли нафий, ارِثٌ амри ҳозир, لِيَرِثُ амри ғоиб, لا تَرِثُ феъли наҳий, مَوْرُوثٌ исми замон ва макон, مِيرَاثٌ исми олати, اُوْرِثُ исми тафзил.

Феъли мозийда эълол йўқдир. Қолганларнинг эълоли وَثَبٌ - وَثَبٌ да баёни ўтди. Бу бобнинг ملئو сиға мисол: يَلِيٌّ - يَلِيٌّ - يَلِيٌّ - يَلِيٌّ
 - аввалги нарсадан кўра иккинчи нарсани узлуксиз бажармоқ. وَلَايَةٌ эга бўлмоқ ва ҳоким бўлмоқ ва ёрдам бермоқ. وَلَايَةٌ яқин бўлмоқ ва ёрдам бермоқ ва дўст тутмоқ.
 وَيُّ الرِّجُلِ أَحَبُّ.

مَوْلِيٌّ сифати мушаббаҳа, وَالٌ исми фоил, مَوْلِيٌّ исми мафъул, لَمْ يَلِيَّ феъли жаҳд, لا يَلِيَّ феъли нафий, لِيَّ амри ҳозир, لِيَّ амри ғойиб, لا تَلِيَّ феъли наҳий, مَوْلِيٌّ исми замон ва макон, مَوْلِيٌّ исми олат, اُوْلَى исми тафзил.

وَيْ نى сарфи ва эълоли خَشِيَ га ўхшашдир.

Қолганларини сарфи ва эълоли وَحَى - وَحِي да ўтди.

وَيْ аслида وَلُوِي эди. Вов билан ي бир калимада жамъ бўлди. Аввалгиси сокин, иккинчиси мутахаррик бўлгани учун вовни ي га қалб қилдик. وَئِي бўлиб, шарти идғом мавжуд бўлди. ي ни ي га идғом қилдик. وَيُّ бўлди. ي ни саломат қолиши учун моқаблига касра бердик. وَيُّ бўлди.

ОЛТИНЧИ БОБ

Олтинчи боб мозийда ва ҳам музореъда айни заммали бўлиб فَعْلٌ - يَفْعُلٌ кўринишида келади.

Бу бобнинг масдари 8 вазнда келмишдир.

Вазнлар	Мисоллар	Маънолар
فَعَالَةٌ	كَفَالَةٌ	баробар бўлмоқ, тенглик
فُعُولَةٌ	رُطُوبَةٌ	сувли бўлмоқ, бадан намлиги
فَعَلٌ	شَرَفٌ	улуғлик ва хурматли бўлмоқ
فُعَلٌ	قُرْبٌ	якин бўлмоқ
فُعْلَةٌ	جُرْأَةٌ	баҳодирлик қилмоқ, довюраклик
فِعْلٌ	صِعْرٌ	кичкина бўлмоқ ва ёшлик
فِعْلٌ	حِلْمٌ	юмшоқлик ва чидамлилик
فَعْلٌ	صَنْكٌ	тор бўлмоқ

Юқорида ўтган феъллар мутаъаддий ва лозимда

келган. Аммо бу бобда фақат лозим келгандир.

Мутаъаддий деб, ўтимли феълни айтилади.

صَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا каби. Зарба Зайддан содир бўлиб, Амрни устига воқеъ бўлди. Мутаъаддий феълда ҳам фоилга ва мафъулум бихга мухтож бўлинади.

Лозим деб, ўтимсиз феълни айтилади. قَامَ زَيْدٌ каби. Туриш Зайддан воқеъ бўлди. Феъли лозимдан исми мафъул жар ҳарфи ила келади.

حَرَفَ مَزِيدٌ عَلَيْهِ
بَيْتَ مَدْحُولٍ فِيهِ
زَيْدٌ مَمْرُورٌ بِهِ

Бу бобни صحيح га мисол: شَرَفٌ - يَشْرَفُ - شَرَفًا ва شَرَافَةٌ улуғ бўлмок.

لَمْ يَشْرَفْ мозий, يَشْرَفُ музрореъ, شَرِيفٌ сифати мушаббаха, لَمْ يَشْرَفْ феъли жаҳд, لا يَشْرَفُ феъли нафий, اَشْرَفُ амри ҳозир, لِيَشْرَفْ амри ғоиб, لا تَشْرَفُ феъли наҳий, مَشْرَفٌ исми замон ва макон, مَشْرَافٌ исми олат, اَشْرَفُ исми тафзил.

Бу бобнинг مضاعف га мисол: حَبٌّ - يَحْبُّ - حَبًّا дўст бўлмок.

لَمْ يَحْبُّ мозий, يَحْبُّ музореъ, حَبِيْبٌ сифати мушаббаха, لَمْ يَحْبُّ феъли жаҳд, لا يَحْبُّ феъли нафий, حَبٌّ амри ҳозир, لِيَحْبُّ амри ғоиб, لا تَحْبُّ феъли наҳий, حَبٌّ исми замон ва макон, مَحْبَابٌ исми олати, اَحْبُّ исми тафзил.

حَبٌّ аслида حَبُّ биринчи "бо"ни ҳаракатини ташладик. Шарти идғом мавжуд бўлди. حَبٌّ бўлиб, биринчи "бо" ни иккинчи "бо"га идғом қилдик حَبٌّ бўлди. Қолган муштақотларини барча ҳукмда زَدٌ - يَزُدُّ га қиёс қил.

Бу бобни مثال واوي سига мисол: وَقَحَ - يَوْفُحُ - وَفَاحَةٌ ва وَفُوحَةٌ ва وَفُوحَةٌ ҳаёсизлик ва сурбетлик.

لَمْ يَوْفُحْ мозий, يَوْفُحُ музореъ, وَقَاحٌ сифати мушаббаҳа, يَوْفُحُ феъли жаҳд, لا يَوْفُحُ феъли нафий, أَوْفَحَ амри ҳозир, لِيَوْفُحْ амри ғоиб, لا تَوْفُحُ феъли наҳий, مَوْفُحٌ исми замон ва макон, مِيفَاحٌ исми олати, أَوْفَحُ исми тафзил.

مِيفَاحٌ аслида مَوْفَاحٌ бўлди.

Бу бобни مثال ياي سига мисол: يَسُرُّ - يَيْسُرُ - يَسْرٌ осон бўлмақ ва кулайлик.

لَمْ يَيْسُرْ мозий, يَيْسُرُ музореъ, يَيْسُرٌ сифат мушаббаҳа, يَيْسُرُ феъли жаҳд, لا يَيْسُرُ феъли нафий, أَوْسُرَ амри ҳозир, لِيَيْسُرَ амри ғоиб, لا تَيْسُرُ феъли наҳий, مَيْسِرٌ исми замон ва макон, مَيْسَارٌ исми олат, أَيَسُرُ исми тафзил.

أَيَسُرُ аслида أَيَسُرُ бўлган. ي сокин бўлиб, моқабли мазмум бўлса ундай ي ни вовга қалб қилинади.

Бу бобни أجوف га мисол: طَالَ - يَطُولُ - طَوْلًا узун бўлмақ.

Мозийда вов мутаҳаррик моқабли мафтуҳ вовни алифга қалб қилдик طَالَ бўлди. Музореъда замма вовга оғир бўлгани учун вовни заммасини моқаблига бердик. Ҳаракат талаб бўлгани учун يَطُولُ бўлди. Сарфда ва эъллда دَامَ - يَدُومُ - декдир. Шунчалик айирмаси борки, бунда طَلْنٌ да заммаси аслийдир. دُمْنٌ да заммаси аслий эмасдир.

لَمْ يَطُلْ мозий, يَطُولُ музореъ, طَوِيلٌ сифати мушаббаҳа, يَطُلُ феъли жаҳд, لا يَطُولُ феъли нафий, طُلَّ амри ҳозир, لِيَطُلْ амри ғоиб, لا تَطُلْ феъли наҳий, مَطَّالٌ исми замон ва макон, مِطَّالٌ исми олат, أَطُولُ исми тафзил.

طُن аслида أُطُولُ бўлиб, замма вовга оғирлиги сабаб вовни заммасини моқаблига бердик أُطُولُ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Вов билан лом орасида вовни ҳазф қилдик. أُطُن бўлди. Ҳамза бизга керак бўлмай қолгани учун ҳамзани ҳазф қилдик طُن бўлди.

Сарфи: طُل، طُولًا، طُولُوا، طُولِي، طُولًا، طُلْن

Исми замон ва макон сарфи: مَطَالًا، مَطَالًا، مَطَالًا

مَطَالٌ аслида مَطُولٌ эди. Вов мутаҳаррик моқабли ҳарфи саҳиҳи сокинлиги учун вовни ҳаракатини моқаблига бердик مَطُولٌ бўлди. Вов асли ҳаракатли эди. Ҳозир моқабли мафтүх бўлди деб вовни алифга қалб қилдик مَطَالٌ бўлди.

مِطَالٌ аслида مِطْوَالٌ эди. Вовни ҳаракатини моқаблига бердик مِطْوَالٌ бўлиб, ижтимои сокинайн ҳосил бўлди. Вов билан алиф орасида вовни ҳазф қилдик مِطَالٌ бўлди.

Бу бобни ناقص сига мисол: رَحْوَةٌ - يَرْحُو - رَحْوٌ юмшоқ бўлмок.

لَمْ يَرْحُ مозий, يَرْحُو музореъ, رَحْوٌ сифат мушаббаҳа, لَمْ يَرْحُ феъли жаҳд, يَرْحُو ла феъли нафий, اَرْحُ амри ҳозир, لِيَرْحُ амри ғоиб, تَرْحُ ла феъли нахий, مَرْحَى исми замон ва макон, مِرْحَى исми олат, اَرْحَى исми тафзил.

Сарфи ва эълоли دَعَا - يَدْعُو кабидир. Магарам мозий маълумни ғоибин сиғасида айирма бор.

ناقص аслида دَعْوًا эди. رَحْوًا аслида رَحْوًا эди. Бу бобдан ناقص ياي ва لفييف ва ملتوي келмагандир. استسقىرا وتتبع яъни, ахтариб ва излаб топа олмаганлари сабабидан келмаган.

ثلاثي مزید

СУЛОСИЙ МАЗИД

Сулосий мазид 12 бобдир. Мазид феъларга ҳарфни зиёда қилмоқ икки турлидир.

Биринчи тури: калимадаги ҳарфи аслийдан бирини такрор қилмоқ билан бўлур. **فَرِحَ** даги "ро" каби. Аслида бу **فَرِحَ** эди. Ва **قَطَعَ** ва **احْمَرَّ** феъллари ҳам шулар кабидир. Аслида **قَطَعَ** ва **حَمَرَّ** эди.

Иккинчи тури: ҳарфи зоидани айнаи ўша калимадан эмас, балки ташқаридан зиёда қилиб олиб келинади. **اَكْرَمَ** даги алиф каби. Аслида **كْرَمَ** эди. Зиёда қилинадиган ҳарфлар **سَأَلْتُمُونِيهَا** деган сўздаги 10 ҳарфдир.

ثلاثي مزید уч қисмдир. Аввалги қисмда бир ҳарф зиёда қилинган феъллар келур. Бу қисмда уч боб мавжуд. Иккинчи қисмда икки ҳарф зиёда қилинган феъллар келур. Бу қисмда беш боб мавжуд. Учинчи қисмда уч ҳарф зиёда қилинган феъллар келур. Бу қисмда тўрт боб мавжуддир.

БИРИНЧИ БОБ

Аввалги боб **يُفْعَلُ** – **أَفْعَلُ** бобидир. Масдари икки вазнда келгандир.

1. **إِكْرَامًا** вазнида **إِفْعَالًا** каби.

2. **فَعَالَةً** вазнида **كَرَامَةً** каби. Маъноси: хурмат қилмоқ.

أُفْعِلُ аслида **يَأْفَعِلُ** бўлиб, мутакаллим воҳид сийғаси бўлади. Икки ҳамза бир ерда жамъ бўлмоқни араблар ёқтирмаганликларидан **يَأْفَعِلُ** ни ҳамзасини ҳазф қилиб, **يُفْعِلُ** деганлар. Музореъга тобеъ қилиб мозийдан ва бошқа мисолларини барчасидан ушбу ҳамзани ҳазф қилганлар.

Сулосий мазидларда бу феъл қайси бобдан деб савол қилинганда масдарларини кўзда тутилади. **إِفْعَال** ва **تَفْعِيل** бобидан деб жавоб берилади. Лекин сулосий мужаррадда мозий ва музореъсини зикр қилинади.

Масалан: **يَنْصُرُ** – **نَصَرَ** ва **يَضْرِبُ** – **ضَرَبَ** бобидан деб жавоб берилади.

إِفْعَال бобида зиёда қилинган ҳамзани "қатъийя ҳамзаси", дейилади.

Ҳамза икки қисмдир:

Биринчиси, каломнинг ўртасида келганда ўқилмайдиган ҳамзаки, унга "васлийя ҳамза", дейилади.

Иккинчиси, каломни ўртасида келганда ҳамзани билдириб ўқи-ладиган ҳамзаки, бунга қатъийя ҳамза" дерлар.

الرَّجُلُ امْتَحَنَنِي ثُمَّ أَكْرَمَنِي дегандаги ҳамзалар каби.

إِفْعَال бобидаги феълларнинг хусусиятлари баёни хақида

Бу бобда ҳамзани зиёда қилмоқ кўп вақтда феъли лозимни мутаъаддий қилмоқ учун келур. **زَيْدًا أَذْهَبْتُ** Зайдни

кетказдим. فَذَهَبَ бас у кетди, وَأَجْلَسْتُهُ мен Зайдни ўтирғиздим, فَجَلَسَ бас у ўтирди. Оз сийғаларда буни акси ўларок мутағаддий феълни лозим қилмоқ учун бу бобда келгандир.

كَبَيْتُ عَمْرًا لَوَجْهِهِ أَوْ عَلَى وَجْهِهِ Амрни юз тубан йикитдим.

بَاسَ يَوْمَ كَيْفِ الْمَتَاعِ бас юз тубан йикилди. كَيْفِ الْمَتَاعِ кийимни харидорларга намоийш қилдим. فَاعْرَضَ бас юз ўгирди. فَشَعْتُ الْقَوْمَ қавмдаги одамларни таркатдим فَافْشَعُ الْقَوْمَ бас қавмдагилар тарқалдилар.

– Фоил феълни вақтига кирмоғини билдириш учун келади. زَيْدٌ أَصْبَحَ تَوْنًا Зайд кирди. زَيْدٌ وَأَمْسَى زَيْدٌ Зайд кеч вақтда кирди.

– Асли феълнинг ўз вақтига етганлигини билдириш учун келади. زَيْدٌ أَخْصَدَ الزُّنْجَ экин ўриш вақтига етиб келди.

Асли феъл деб масдари сулосийга айтилади.

Масалан, бу жойда حِصَادٌ ўриш маъносидадир.

أَجْرَمَ التَّمْرُ хурмо кесмоқ вақтига етиб келди.

– Феълни кўплигини билдиради. أَهْرَ السَّفْرَجَالِ беҳи дарахти кўп мевалик бўлди.

– Яна бир нарсани бир сифат узра топмоқни билдиради.

Агар асли феъл лозим бўлса, у сифат ҳақиқатда фоил бўлади. زَيْدٌ أَخْلَتْ زَيْدًا Зайдни бахил топдим. زَيْدٌ أَخْلَتْ زَيْدًا феъли бахил маъносидадир. Агар аслий феъл мутағаддий бўлса, у сифат ҳақиқатда мафъул бўлади. زَيْدٌ أَحْمَدْتُ زَيْدًا Зайдни макталган топдим.

Фоилнинг изола қилмоқлиги мафъулдан аслий феълни изола қилмоқ билан бўлади.

زَيْدٌ أَشْكَيْتُ زَيْدًا Зайддан шикоятини олиб ташладим.

وَأَعْجَمْتُ الْكِتَابَ Китобни мужмаллигини йўқотдим.

– Маънода зиёдани ифодаси учун келади. أَشْعَلْتُ زَيْدًا
каби. Зайдни кўп шуғуллантирдим. Яъни кўп ишлатдим.

– Мафъулни асли феълга арзини ифодаси учун келади.
أَبْعَثُ الْجَارِيَةَ чўрини сотмоққа арз қилдим. Яъни, ушбу чўрини
сотамаман деб ҳаммага кўрсатдим.

Ушбу бобнинг саҳиҳи

Бу бобни صحيح сига мисол: أَكْرَمُ - يُكْرِمُ - إِكْرَامًا ва كِرَامَةٌ
келади.

أَكْرَمُ мозий, يُكْرِمُ музореъ, مُكْرِمٌ исми фоил, مُكْرِمٌ исми
мафъул, لَمْ يَكْرَمْ феъли жаҳд, لَا يَكْرِمُ феъли нафий, أَكْرَمُ амри
хозир, لِيَكْرِمَ амри ғоиб, لَا تَكْرِمُ феъли наҳий, مُكْرِمٌ калимаси
исми мафъул ва исми замон макон ҳамда мимлик масдар
ораларида муштаракдир.

Қоида

Сулосий мужаррадан бошка феълларни барчасида
исми мафъул ва исми замон макон ва масдари мимийлар
муштарак келади.

Бу бобнинг مضاعف га мисол: أَحَبُّ - يُحِبُّ - إِحْبَابًا дўст
тутмоқ ва ортиқ кўрмоқ.

أَحَبُّ мозий, يُحِبُّ музореъ, مُحِبٌّ исми фоил, مُحِبٌّ исми
мафъул, لَمْ يُحِبَّ феъли жаҳд, لَا يُحِبُّ феъли нафий, أَحَبُّ амри
хозир, لِيُحِبَّ амри ғоиб, لَا تُحِبُّ феъли наҳий, مُحِبٌّ муштарак.

Буларнинг эълоллари يَفْرُ - فَرٌّ кабидир.

Бу бобни مثال واوي сига мисол: أَوْحَبُّ - يُوْحِبُّ - إِوْحَابًا вожиб ва
шарт қилмоқ. Бу аслида إَوْحَابٌ эди. Вов сокин моқабли

максурни ғи қалб қилдик بُؤلْدِي بِئِجَابٌ бўлди.

مُوْجِبٌ исми фоил, مَوْجِبٌ исми музореъ, مَوْجِبٌ мозий, اَوْجِبُ мафъул, اَوْجِبُ амри ҳозир, لا يُوجِبُ феъли жаҳд, لا يُوجِبُ феъли нафий, لا يُوجِبُ амри ғойиб, لا تُوجِبُ феъли наҳий, لا تُوجِبُ муштарак.

Бу бобни مَثَالٌ يَأْتِي سِغَا مِيسَلٌ - اَيْسَرٌ - يُوسِرُ - اَيْسَرٌ бой бўлмоқ.

مُوْسِرٌ исми фоил, مَوْسِرٌ исми музореъ, مَوْسِرٌ мозий, اَوْسِرُ мафъул, اَوْسِرُ амри ҳозир, لا يُوسِرُ феъли жаҳд, لا يُوسِرُ феъли нафий, لا يُوسِرُ амри ғойиб, لا تُوسِرُ феъли наҳий, لا تُوسِرُ муштарак.

Феъли мозий маълумдан ҳамда амри ҳозирдан бошқадаги вовларнинг барчаси ғи қалб қилингандир.

Масалан:

لِيُسِرَ - مُبْسِرٌ - مُبْسِرٌ - مُبْسِرٌ - مُبْسِرٌ аслида - اَوْسِرُ - اَوْسِرُ - اَوْسِرُ - اَوْسِرُ Эди.

Бу бобни اَوْ اَوْجُوفٌ сига мисол: اِقَامٌ - يُقِمُّ - اِقَامٌ муқим бўлмоқ ва оёқ узра тургизмоқ, муаззин иқомат айтмоқ. اِقَامَةٌ аслида اِقْوَامٌ эди. Вовни ҳаракатини олдиндаги ҳарфга бердик اِقْوَامٌ бўлди. Вов аслида ҳаракатли эди. Ҳозир олди фатҳали бўлди. Вовни алифга қалб қилдик. اِقَامٌ бўлиб икки сокин жамъ бўлди. Икки алиф орсида бирини ҳазф қилдик. اِقَامٌ бўлди. Ҳазф қилинган алифдан тойи масдарини эваз келтирдик اِقَامَةٌ бўлди.

مُقِمٌ исми фоил, مَوْقِمٌ исми музореъ, مَوْقِمٌ мозий, اُقِمُ мафъул, اُقِمُ амри ҳозир, لا يُقِمُ феъли жаҳд, لا يُقِمُ феъли нафий, لا يُقِمُ амри ғойиб, لا تُقِمُ феъли наҳий, لا تُقِمُ муштарак.

Феъли мозийнинг маълуми

أَقَامَ، أَقَامَا، أَقَامُوا، أَقَامْتُ، أَقَامْتَا، أَقَامْنَا، أَقَمْتُ، أَقَمْتَا، أَقَمْنَا، أَقَمْتُ، أَقَمْتَا، أَقَمْنَا

9-сийғада айна феъл махзуфдир.

يُقِيمُ аслида ақом бўлиб, أَقَامِنِГ эълоли кабидир. يُقِيمُ аслида бўлиб, қасра вовга оғир бўлгани учун вовни қасрасини олдиндаги ҳарфга бердик يَقُومُ бўлди. Вов сокин, олди қасралаи бўлгани учун ي га қалб қилдик يَقِيْمُ бўлди.

Сарфи:

يُقِيمُ، يُقِيمَانِ، يُقِيمُونَ، يُقِيمُ، يُقِيمَانِ، يُقِيمَنَ، تُقِيمُ، تُقِيمَانِ، تُقِيمُونَ، تُقِيمِينَ، تُقِيمَانِ، تُقِيمَنَّ، أُقِيمُ، أُقِيمُ

Икки жамъ сийғасида айна феъл махзуфдир. يُقِيمُ аслида مُقِيمٌ эди. У феъли музореънинг эълоли кабидир. مُقَامٌ аслида مُقَوِّمٌ эди. У феъли мозийнинг эълолидекдир.

Бу бобни إِرَابَةٌ – يُرِيْبُ – أَرَابُ сига мисол: اِرَابَةُ يَابِي Аюбни шакка солмоқдир.

أُرَابُ исми фоил, مُرَابُ исми мафъул, أُرِبُ феъли жаҳд, لَا يُرِيْبُ феъли нафий, أُمُّ يُرِبُ хозир, مُرَابُ асра нойиб, لَا تُرِبُ феъли нахий, أُرَابُ эса муштарақдир.

Сарфи ва эълоли أَقَامَ – يَقِيمُ кабидир.

Бу бобни اِهْدَاءٌ – يُهْدِي – أَهْدَى га мисол: اِهْدَاءٌ بُولِيْبُ, ҳадя бермоқ ва Маккаи муқаррамага қурбонлик қилинадиган ҳайвонни юбормоқ маъносидадир.

إهداء аслида إهدائي бўлиб, бу ерда ي вокеъ бўлди. Алифи зоиддан кейин ي ни хамзага қалб қилдик إهداء бўлди.

أهدى мозий, يُهدي музореъ, مُهدِ исми фоил, مُهدى исми мафъул, أهدِ амри ҳозир, أهدى амри ғоиб, لا يُهدى феъли жаҳд, لا يُهدى феъли нафий, أهدِ амри ҳозир, أهدى амри ғоиб, لا تُهدِ феъли нахий, مُهدئ муштарак.

أهدى аслида أهدى эди. يُهدى аслида يُهدى эди. مُهدِ аслида مُهدى эди. Буларнинг эълоллари رام - يرمى - رمى нинг эълоллари кабидир.

أهدى аслида مُهدى бўлиб, эълоли مرّمى нинг эълоли кабидир.

Бу бобнинг إزواء га мисол: أروى - يزوي - إزواء сувга қондирмоқ.

أروى мозий, يُروى музореъ, رُو исми фоил, روى исми мафъул, أرو феъли жаҳд, لا يُرو феъли нафий, أرو амри ҳозир, أرو амри ғоиб, لا تُرو феъли нахий, روى муштарак. Булар барча ҳукмда أهدى - يُهدى кабидир.

Бу бобни إحياء - يُحيى - أحياء сига мисол: إحياء тирилтирмоқ.

أحيى мозий, يُحيى музореъ, مُحى исми фоил, مُحى исми мафъул, أحيى феъли жаҳд, لا يُحيى феъли нафий, أحيى амри ҳозир, أحيى амри ғоиб, لا تُحيى феъли нахий, مُحى муштарак. Бунинг эълоллари أهدى - يُهدى кабидир.

Бу бобни إيصاء - يُوصى - أوصى сига мисол: إيصاء буюрмоқ ва васий қилмоқ ва васият қилмоқ.

أوصى мозий, يُوصى музореъ, موصٍ исми фоил, موصى исми мафъул, أوصى феъли жаҳд, لا يُوصى феъли нафий, أوصى амри

ҳозир, **موصى** муштарак, **لا توص** ағиб, **امري لئوص** ҳозир,

ابنصاء аслида **ابنصاء** бўлиб, **مبحاء** кабидир.

Бу бобни **ياي ملتوي ياي** сига мисол: **أيدى** – **يودي** – **إنداء** ёрдам қилмоқ, неъмат бермоқ ва миннат қилмоқ.

أيدى мозий, **يودي** музореъ, **مؤد** исми фоил, **مؤدى** исми мафъул, **لا يود** феъли жаҳд, **يودي** феъли нафий, **أيد** амри ҳозир, **لئود** амри ағиб, **لا ئود** феъли наҳий, **مؤدى** муштарак.

يؤدي аслида **يؤدي** эди. **ي** сокин олди заммали **ي** ни вовга қалб қилдик **يؤدي** бўлди. **ي** га замма оғир бўлгани учун **ي** ни заммасини ҳазф қилдик **يؤدي** бўлди. **أيدى** ни мажҳули **أودي** келади. Ушбу равишда **أيدى** ни аслига қайтардик **أيدي** бўлди. Охиридан олдиндаги ҳарфни касралади қилдик **أيدي** бўлди. Унинг олдиндаги ҳар бир ҳаракатли ҳарфни заммали қилдик **أيدي** бўлди. **ي** сокин моқабли заммали **ي** ни вовга қалб қилдик. **أودي** бўлди.

Сарфи:

أودي، أوديا، أودوا، أوديت، أوديتا، أودين، أوديت، أوديتما، أوديتم، أوديت، أوديتما، أوديتن، أوديت، أودينا

ИККИНЧИ БОБ

Иккинчи боб айна ташдидли **فَعَلَ** – **يَفْعَلُ** бобидир. Масдари беш вазнда келган.

تَفَعَّلَ мисоли **تَفَرَّجَ** шодлантирмоқ. **تَفَعَّلَ** вазнида ҳар қачон феълнинг лом баробарида ҳарфи иллат бўлса, унга мисол **تَسْوِيَةٌ** баробар қилмоқдир.

طَوَى الرَّجُلُ جَاعًا وَتَطْوِيَّةٌ оч қолмоқ. Агар феълни ломи ҳарфи иллат бўлмаса ҳам баъзи вақтда تَفْعَلَةٌ вазнида ҳам келади. تَنْصِرَةٌ изоҳ қилиш ва билдириш ва кўнгиш кўзини очиқлиги. تَذَكْرَةٌ насиҳат қилиш. تَفْرِقَةٌ бўлиш кабилар.

تَعَالٌ вазнида تَكْرَارٌ ва تَعْدَادٌ каби. Ушбу вазнда айни ва ломи бир жинсдан бўлган феъллар келади. فِعَالٌ вазнида كِدَابٌ каби ёлғонга нисбат бермоқ. مُفَعَّلَةٌ вазнида مُزَقَّةٌ каби йиртмоқ келади.

Бу бобнинг хусусиятлари ҳақида

Бу боб таксир (кўпни англиш) учун келади. Ушбу таксир феълда бўлади.

طَوَفْتُ الْبَيْتَ - Байтуллоҳни кўп тавоф қилдим.

– Ёки фоилда бўлади مَوَّتِ الْإِبِلُ туялар кўп ўлди. Туяларга киргин келди.

– Ёки мафъулда бўлади. غَلَّقْتُ الْأَبْوَابَ кўп эшикларни беркитдим.

– Мафъулни асли феълга нисбат бермоқ учун келади.

فَسَقْتُ زَيْدًا Зайдни фосиклик ва бузуклигига нисбат бердим.

– Лозим феълни мутаъаддий қилмоқ учун келади.

فَرَحْتُ زَيْدًا Зайдни хурсанд қилдим.

– Салб учун, яъни мафъулдан асл феълни олиб ташлаш учун ҳам келади. مَسَلْتُ الْعَبْرَةَ туяни терисини ажратиб, шилиб олдим.

– Фоил муштаққун минху соҳиби бўлмоқ учун келади.

وَرَقَّتِ الشَّجَرَةُ дарахт япроқлик бўлди.

– Фоилнинг муштаққун минхуга ўхшамоғи учун

келади.

فَقْوَسَ الرَّجُلُ кишини қомати ёй каби бўлди.

– Муболаға учун, яъни бир сифатда ўзгалардан зиёда бўлмоқ учун келади. صَرَخَ зоҳир бўлди. صَرَخَ кўп зоҳир, яъни маълум ва машхур бўлди.

Бу бобни صحيح сига мисол: صَرَخَ - يُصْرِحُ - تَصْرِيحًا ошкор этмоқ ва ҳаммага билдирмоқ.

صَرَخَ мозий, يُصْرِحُ музореъ, مُصْرِحٌ исми фоил, مُصْرَحٌ исми мафъул, مُصْرِحٌ фъели жаҳд, لا يُصْرِحُ фъели нафий, صَرَخَ амри ҳозир, لا يُصْرِحُ амри ғоиб, تُصْرِحُ фъели нахий, مُصْرِحٌ муштарак.

Бу бобни مصاغف га мисол: جَدَّدَ - يُجَدِّدُ янгиламоқ.

جَدَّدَ, لا يُجَدِّدُ, لِيُجَدِّدَ, جَدَّدَ, لا يُجَدِّدُ, لَمْ يُجَدِّدْ, مُجَدِّدٌ, يُجَدِّدُ муштарак.

Бу бобни مثال واوي сига мисол: وَحَدَّ - يُوَحِّدُ - تَوْحِيدًا Аллоҳ таолони бир дейиш, яккаю ягона деб, эътиқод қилмоқ ва ибодатга лойиқ биргина улуғ тангримиз бор деб, чин кўнгилдан тасдиқ қилмоқ.

مُوَحِّدٌ, لا تُوَحِّدُ, لِيُوَحِّدَ, وَحَدَّ, لا يُوَحِّدُ, لَمْ يُوَحِّدْ, مُوَحِّدٌ, مُوَحِّدٌ, يُوَحِّدُ, وَحَدَّ муштарак.

Бу бобни يايي مثال сига мисол: يَسَّرَ - يُيسِّرُ - تَيْسِيرًا осон қилмоқ ва ишни бажаришга шароит яратмоқ.

مَيْسَّرٌ, لا تَيْسِّرُ, لِيَيْسِّرَ, يَسَّرَ, لا يُيسِّرُ, لَمْ يُيسِّرْ, مُيسِّرٌ, مُيسِّرٌ, يُيسِّرُ, يَسَّرَ муштарак.

Бу бобни اجوف واوي сига мисол: صَوَّبَ - يُصَوِّبُ - تَصْوِيبًا тўғриламоқ ва бировни фикрини тўғри топмоқ.

مُصَوِّبٌ, لا تُصَوِّبُ, لِيُصَوِّبَ, صَوَّبَ, لا يُصَوِّبُ, لَمْ يُصَوِّبْ, مُصَوِّبٌ, مُصَوِّبٌ, يُصَوِّبُ, صَوَّبَ муштарак.

Бу бобни ياي سига мисол: طَيْبٌ - يُطَيَّبُ - تُطَيَّبُ хушбўй қилмоқ.

طَيْبٌ، لا تُطَيَّبُ، لِيُطَيَّبَ، طَيْبٌ، لا يُطَيَّبُ، مَمْ يُطَيَّبُ، مُطَيَّبٌ، مُطَيَّبٌ، يُطَيَّبُ، طَيْبٌ муштарак.

Бу бобни ناقص سига мисол: رَبِّيَ - يُرَبِّي - تَرْبِيَةٌ тарбия қилмоқ.

رَبِّيَ، لا تُرَبِّ، لِيُرَبِّ، رَبٌّ، لا يُرَبِّي، مَمْ يُرَبِّ، مُرَبِّ، مُرَبِّ، يُرَبِّي، رَبِّيَ муштарак.

Бу бобни لفيف سига мисол: سَوَى - يُسَوِي - تُسَوِيَةٌ баробар қилмоқ.

سَوَى، لا تُسَوِي، لِيُسَوِي، سَوٍ، لا يُسَوِي، مَمْ يُسَوِي، مُسَوِي، مُسَوِي، يُسَوِي، سَوَى муштарак.

Бу бобни ياي سига мисол: حَيٌّ - يُحْيِي - يُحْيِيَةٌ салом бермоқ ва хурсанд қилмоқ.

حَيٌّ، لا تُحْيِي، لِيُحْيِي، حَيٌّ، لا يُحْيِي، مَمْ يُحْيِي، مُحْيِي، مُحْيِي، يُحْيِي، حَيٌّ муштарак.

Бу бобни ملتيو سига мисол: وَفَى - يُؤْفِي - تَوْفِيَةٌ тамом қилмоқ ва айтган сўзига тўла вафо қилмоқ.

وَفَى، لا تُؤْفِي، لِيُؤْفِي، وَفٍ، لا يُؤْفِي، مَمْ يُؤْفِي، مُؤْفِي، مُؤْفِي، يُؤْفِي، وَفَى муштарак.

Бу бобда ҳарфи зоида такрор қилинган икки ʻайннинг бирисидир. Баъзилар наздида аввалги ʻайндир, буларни далили аввалги ʻайн сокинли ва унинг зиёда эканлигига ҳукм қилиш аълодир.

Баъзилар фикрича иккинчи ʻайндир. Буларни далили такрор иккинчи ила бўлади. Бунинг зиёдасига ҳукм қилиш аълодир. Бу бобдан кейин келган ҳар бир такрор ҳарфли феълларда хилоф ушбу равишдадир.

УЧИНЧИ БОБ

Учинчи боб "фо"дан сўнг алиф ила келадиган فَاعِلٌ - يُفَاعِلُ

бобидир.

Масдари: уч вазнда келади. **فِعَالٌ** – **مُفَاعَلَةٌ** кабики, унга ўхшашлари: **فَاتَلَهُ** – **مُفَاتَلَهُ** ва **قَاتَلَا** ва **فَيْتَالًا** бўлиб, икки киши бир-бири билан урушдилар, бир-бирларини душман кўрдилар.

Бу бобнинг асли икки киши ва кўп кишилар ораларида воқеъ бўлади. Ўша икки кишининг бири бажарганини ўзгаси ҳам бажаради. Лекин бири лафзда фоил бўлади ва ўзгаси мафъул бўлади. Фақат улар оз келади. **قَاتَلَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى** уларга Аллоҳ таолонинг лаънати бўлсин.

وَعَافَاكَ اللَّهُ Дардингга Аллоҳ таоло шифои комил берсин. Зеро, бу икки феълда феълнинг ҳосил бўлиши бир томондандир.

زَيْدٌ عَمْرًا икковлари урушдилар. Зайд Амрни урди. Амр Зайдни урди. Феълни бажарилиши икки томондандир.

فَعَلَّ маъносида ҳам келади. Яъни, таксири (кўпайтириш) феъл учун келади: **صَاعَفَ اللَّهُ أَجْرَهُ** каби.

صَعَفَ اللَّهُ أَجْرَهُ маъносида Аллоҳ таоло у бандани ажру савобини кўп зиёда қилсин.

فَعَلَّ маъносида келади. Яъни, феълни нисбатини фоилга бермоқ учун келади. **زَيْدٌ سَافَرَ** яъни, **سَفَرَ** маъносида бўлиб, Зайд сафарга чикди.

Бу бобни **صَحِيح** сига мисол: **سَافَرَ** – **يُسَافِرُ** – **مُسَافِرَةٌ** сафар қилмоқ.

مُسَافِرٌ، **لَا تُسَافِرُ**، **لِيُسَافِرَ**، **سَافِرٌ**، **لَا يُسَافِرُ**، **لَمْ يُسَافِرْ**، **مُسَافِرٌ**، **مُسَافِرٍ**، **يُسَافِرُ**، **سَافَرَ** муштарак.

سَافَرَ ни мажҳули **سُوفِرَ** келади. Ушбу равишда: **سَافَرَ**нинг охирининг олдиндаги ҳарфини касралади қилдик **سَافِرَ** бўлди.

Моқабли охирининг олдиндаги ҳар бир ҳаракатли ҳарфини заммалик қилдик **سُفِرَ** бўлди. Алиф сокин бўлиб олди заммалик бўлса, ундай алифни вовга қалб қилинади, мазкур қоидага биноан **سُوْفِرَ** бўлди.

Бу бобни **مضاعف** га мисол: **حَابٌ - يُحَابٌ - مُحَابَةٌ** дўст тутмок.

حَابٌ - يُحَابٌ - مُحَابَةٌ исми фоил ва исми мафъул муштарак келади. Исми фоилми ёки исми мафъулми уни идғомни ечганда билинади. **مُحَابَةٌ** бўлса исми фоил, **يُحَابٌ** бўлса исми мафъулдир.

حَابٌ муштарак, **لَا تُحَابٌ، لِيُحَابٌ، حَابٌ، لَا يُحَابٌ، أَمْ يُحَابٌ**

مُحَابَةٌ аслида **مُحَابِيَةٌ** эди. Аввалги "бе"ни ҳаракатини ташладик **مُحَابِيَةٌ** бўлиб, шарти идғом мавжуд бўлди. Аввалги "бе"ни иккинчи "бе"га идғом қилдик **مُحَابِيَةٌ** бўлди. Ҳамма муштакқотларида қоида ушбу ра-вишдадир.

حَابٌ ни мажхули **حُوبٌ** келади. Ушбу равишда **حَابٌ** ни аслига қайтардик **حَابَبٌ** бўлди. Охирини олдиндаги ҳарфини касралади қилдик **حَابَبٌ** бўлди. Моқабли охирини олдиндаги ҳар бир ҳаракатли ҳарфини заммалик қилдик **حَابَبٌ** бўлди. Алиф сокин олди заммалик алифни вовга қалб қилдик **حُوبَبٌ** бўлди. Аввалги "бе"ни ҳаракатини ташладик **حُوبَبٌ** бўлиб, шарти идғом мавжуд бўлди. Аввалги "бе"ни иккинчи "бе"га идғом қилдик, **حُوبٌ** бўлди. Музореъни маълум ва мажхулида идғомлик сийғаларининг ҳаммаси муштарак келади. Идғомни ечиб айтганда маълум ва мажхулиги билинади.

Масалан: **يُحَابَبٌ** бўлса, маълум сийғаси дейилади. **يُحَابَبٌ** бўлса мажхул сийғаси дейилади.

Феъли музореънинг 12 сийғасида идғом лозимдир. Икки сийғасида идғом дуруст эмас. Улар **يُحَابِيْنٌ - يُحَابِيْنٌ**

маълумидадир. Зеро, олмош калималари ўзидан илгари ҳарфни сокин бўлишини истайди. مُجَابِبْنَ - مُجَابِبْنَ мажхулида шундай келади.

Бу бобни *واوي* مثال сига мисол: *وَاطَبٌ - يُوَاطِبُ* - бир ишда бардавом бўлмоқ.

مُوَاطَبٌ، لا تُوَاطِبُ، لِيُوَاطِبُ، وَاطِبٌ، لا يُوَاطِبُ، لَمْ يُوَاطِبُ، مُوَاطَبٌ، مُوَاطِبٌ،
مُوَاطِبٌ муштарак.

Бу бобни *يايي* مثال сига мисол: *يُيَاسِرُ - يَاسِرٌ* бир кишига юмшоқ муомалада бўлмоқ ва бир кишини чап томонга элтиш.

مُيَاسِرٌ، لا تُيَاسِرُ، لِيُيَاسِرُ، يَاسِرٌ، لَمْ يُيَاسِرُ، لَأُيَاسِرُ، مُيَاسِرٌ، مُيَاسِرٌ، يُيَاسِرُ، يَاسِرٌ
муштарак.

Бу бобни *واوي* *أجوف* сига мисол: *جَاوَبٌ - يُجَابِبُ* - бир кишига жавоб бермоқ:

مُجَابِبٌ، لا تُجَابِبُ، لِيُجَابِبُ، جَاوَبٌ، لا يُجَابِبُ، لَمْ يُجَابِبُ، مُجَابِبٌ، مُجَابِبٌ، يُجَابِبُ،
جَاوَبٌ муштарак.

Бу бобни *يايي* *أجوف* сига мисол: *طَابِبٌ - يُطَاطِبُ* - кишига хуштабиатлик қилмоқ.

مُطَاطِبٌ، لا تُطَاطِبُ، لِيُطَاطِبُ، طَابِبٌ، لا يُطَاطِبُ، لَمْ يُطَاطِبُ، مُطَاطِبٌ، مُطَاطِبٌ، يُطَاطِبُ،
طَابِبٌ муштарак.

Бу бобни *ناقص* га мисол: *حَائِبٌ - يُحَاطِبُ* - кечирмоқ ва аямоқ. Бунинг асли *مُحَابَوَةٌ* эди.

مُحَاطِبٌ، لا تُحَاطِبُ، لِيُحَاطِبُ، حَائِبٌ، لا يُحَاطِبُ، لَمْ يُحَاطِبُ، مُحَاطِبٌ، مُحَاطِبٌ، يُحَاطِبُ،
حَائِبٌ муштарак.

Бу бобни *لفيف* га мисол. *يُدَاوِي - دَاوِي* - даволаш.

مُدَاوِيٌ لا تُدَاوِي، لِيُدَاوِي، دَاوِي، لا يُدَاوِي، لَمْ يُدَاوِي، مُدَاوِيٌ، مُدَاوِيٌ، يُدَاوِي، دَاوِي
муштарак.

Бу бобни *ملتوي* сига мисол: *يُؤَالِي - وَآلِي* - бир ишни

кетма-кет қилмоқ ва биров билан дўстлашиш.

مُوَالِي، لا تُوَالِ، لِيُوَالِ، وَالِ، لا يُوَالِي، مُمُّ يُوَالِ، مُوَالِي، مُوَالٍ، يُوَالِي، وَآلِي
муштарак.

ТҮРТИНЧИ БОБ

Тўртинчи боб ҳамзаи васлия билан бошланиб, "фо"дан кейин "то" келадиган феълдир:

يَأْفَعَلُ аслида يَنْفَعَلُ бўлиб, إِفْعَالًا масдардир.

يَأْفَعَلُ аслида يَأْفَعَلُ эди. Ҳамзаси васлия бўлгани учун олдиндаги ҳарфи музораъат доимо ҳаракатли бўлгани сабабли ҳамза ўртада соқит бўлган ва ҳеч бир вақтда ўқилмаганлигидан китобатда ҳам ҳазф қилиб, "фо"сини ҳарфи музораъатга боғлаб ёзилгандир. Мозийдан бошқа муштаққаларнинг ҳаммасида ҳамза васлия бўлгани учун каломнинг ўртасидан ҳам ҳазф қилинган.

– Бу боб мутоваат учун келади. Мутоваатнинг маъноси аввалги феълни асарини қабул қилмоқдир.

Масалан: جَمَعْتُ الدَّرَاهِمَ فَاجْتَمَعْتُ тангаларни йиғган эдим, бас у йиғилди.

– Асли феълни вужудга келтирмоқ учун келади: اخْتَبَرْتُ الحَبِيْبَ каби.

Унни нон қилдим, яъни خُبِرًا الدَّقِيْقَ дейилиб, у муболага учун келади. اِكْتَسَبَ الإِثْمَ гуноҳни касб қилишда кўп машаққат чекди. Зеро, хато ишни қилишга кишининг нафси қизиқувчандир.

– Баъзи вақтда فَعَّلَ маъносида келади. Яъни, ўзи сулосий мазид бўлса ҳам, сулосий мужаррад маъносида

келади.

اجْتَذَبَ кабики, аслида бу маъносидадир. Маъноси: ўзига тортиш.

– تَفَاعَلَ маъносида ҳам келади. اِخْتَصَمَ кабики, аслида бу تَخَاصَمَ маъносидадир.

بِرِّبْرِبِ اِخْتَصَمَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا: تَخَاصَمَ الْقَوْمُ килдилар.

Бу бобни صحيح га мисол: اِحْتَسَبَ - يَحْتَسِبُ - اِحْتِسَابًا ҳисоб қилмоқ ва савоб талабида бўлмоқ.

يَحْتَسِبُ، لَا يَحْتَسِبُ، لِيَحْتَسِبَ، اِحْتَسِبَ، لَا يَحْتَسِبُ، لَمْ يَحْتَسِبْ، مُحْتَسِبًا، مُحْتَسِبٌ، اِحْتَسَبَ

муштарак.

Бу бобни مُضَاعَفَ ига мисол: اِحْتَجَّ - يَحْتَجُّ - اِحْتِجَاجًا ҳужжат келтирмоқ.

يَحْتَجُّ، لَا يَحْتَجُّ، لِيَحْتَجَّ، اِحْتَجَّ، لَا يَحْتَجُّ، لَمْ يَحْتَجَّ، مُحْتَجًّا، يَحْتَجُّ، اِحْتَجَّ

Бу бобни اَوَّيَ га мисол: اِنْتَضَحَ - يَنْتَضِحُ - اِنْتِضَاحًا равшан бўлмоқ.

يَنْتَضِحُ، لَا تَنْتَضِحُ، لِيَنْتَضِحَ، اِنْتَضَحَ، لَا يَنْتَضِحُ، لَمْ يَنْتَضِحْ، مُنْتَضِحًا، يَنْتَضِحُ، اِنْتَضَحَ

اِنْتِضَاحًا аслида اَوْتِضَاحًا эди. Вов اِنْتِضَاحُнинг "фо"си баробарида воқеъ бўлди. Вовни "то"га қалб қилдик اِنْتِضَاحًا бўлди. Идғом шарти топилди. Аввалги "то"ни иккинчи "то"га идғом қилдик اِنْتِضَاحًا бўлди. Қолган барча муштаккаларда ҳукм шу тариқадир.

Қоида

اِنْتِضَاحُнинг "фо"си баробарида "то"га қалб қилинади. اِنْتِضَاحُ - اِنْتِضَاحًا аслида - اِنْتِضَاحًا - اِنْتِضَاحًا қалб қилинади.

каби. اِئْتَسَرَ - اِوتَّصَحَ

ёш болани тиши чикди ёки чикқан тиши тушди.

ёш боланинг тушган тиши чикди. فَهُوَ مُتَّعِرٌ

(وَإِنْ شِئْتَ قُلْتَ ائْتَعَرَ تَجْعَلُ الْحَرْفَ الْأَصْلِيَّ هُوَ الظَّاهِرِ)

Ушбу қоидага биноан "вов" ҳам "йо"нинг "то"га қалб қилмоқда: "вов" ва "йо"нинг ўзи бирор ҳарфдан қалб топмаслиги шартдир. Ушбу шарт топилмагани учун - اِتَّكَلْ اِتَّكَلْ бўлмади. Зеро, аслида اِتَّكَلْ эди.

баъзиси баъзисини еб қўйди. اِتَّكَلَتِ الشَّيْءُ

اِتَّكَلَتِ النَّارُ اِشْتَدَّ هَيْبُهَا كَأَنَّهَا يَأْكُلُ بَعْضُهَا بَعْضًا.

اِتَّكَلَنِي مِنَ الْعُصْبِ: احترق

Яна бу афъал бобида келган қоидалардан бири шуки афъалнинг "фо"си баробарида د، ذ، ز ҳарфларидан бирортаси бўлса, афъал нинг "то"сини шу ҳарфларнинг жинсига қалб қилиниб, бирисини иккинчисига идғом қилинади. اِدَّنَعَ: اِدَّنَعَ اِدَّنَعَ совут кийди.

афъалнинг "фо"си баробарида اِدَّنَعَ эслатди, اِدَّنَعَ манъ қилди ва жирканди кабидир. афъалнинг "фо"си баробарида اِدَّنَعَ - اِدَّنَعَ - اِدَّنَعَ эди. Яна афъал нинг "фо"си баробарида

афъалнинг "фо"си баробарида ط، ظ، ض، ص ҳарфларидан бири воқеъ бўлса, "те"ни "то"га қалб қилинур. اِصْطَلَحَ بِمعنى اتفق، اِصْطَلَحَ бекарор бўлди.

وَاطْطَلَمَ حَمَلَ الظُّلْمِ.

اطْطَلَمَ، اِطْطَرَدَ، اِصْطَرَبَ، اِطْطَرَدَ буларнинг афъаллари: اِطْطَرَدَ الْأُمْرُ: تَبِعَ بَعْضُهُ بَعْضًا اِصْطَلَحَ эди.

Ва яна اِفْتَعَالَ нинг ѓайни баробарида:

ظ، ط، ض، ص، س، ز، ذ، د، ت اِفْتَعَالَ нинг "то"сини шу ҳарфларининг жинсига қалб қилиб, бирини ўзгасига идғом қилмоқ дуруст. Бу ҳукми жоиз экани музореъда иттифоқ қилингандир. Фъели мозийда баъзиларни ихтилофи бор.

каби. يَنْظُرُ، يَلْطُمُ، يَخْضِبُ، يَخْصِمُ، يَيْتَسِمُ، يَنْتَرِعُ، يَعْدِرُ، يَبْدُلُ، يَقْتُلُ

Асллари: يَنْتَرِعُ، يَلْطُمُ، يَخْضِبُ، يَخْصِمُ، يَيْتَسِمُ، يَنْتَرِعُ، يَعْدِرُ، يَبْدُلُ، يَقْتُلُ эди.

Ушбу музореъларда "фо"ни касраси билан يَبْدُلُ деб айтмоқ дурустдир. Қуръони каримда يَخْصِمُونَ келган. Фъели мозийда ҳам "то"ни яъни, "тои ифтаъала"ни ѓайнини баробаридаги ҳамжинс бўлган ҳарфга қалб қилиб, идғом қилган кишилар قَتَلَ، بَدَّلَ، خَصِمَ деб айтганлар.

اِفْتَعَلَ аслида اِفْتَعَلَ яъни اِفْتَعَالَ нинг ѓайни баробарида "то" вокеъ бўлди. Бу "то" тои اِفْتَعَلَ га ҳам жинсдир. Аввалги "то"нинг ҳаракатини олдиндаги ҳарфга бердик اِفْتَعَلَ бўлиб, идғом шарти топилди. Аввалги "то"ни иккинчи "то"га идғом қилдик اِفْتَعَلَ бўлди. Ҳамзадан ҳожатсиз бўлиб, уни хазф қилдик قَتَلَ бўлди. бобининг мозийсига иштибоҳ бўлди. Яъни, бу قَتَلَ икикинчи боб فَعَلَ данми? Ёки اِفْتَعَلَ бўлган тўртинчи бобданми, билинмади. Иштибоҳдан сақланиш учун фатҳани касрага алмаштирдик. قَتَلَ бўлди.

بَدَّلَ аслида اِفْتَعَلَ яъни اِبْتَدَلَ нинг ѓайни баробарида дол вокеъ бўлди. (Бу дол "то"ни жинси бўлмагани учун) "То"сини долга қалб қилдик. اِبْتَدَلَ бўлди. Аввалги долни ҳаракатини моқаблига бердик اِبْتَدَلَ бўлиб, шарти идғом мавжуд бўлди. Аввалги долни икинчи долга идғом қилдик

بَدَلٌ бўлди. Ҳамзадан ҳожатсиз бўлиб, уни ҳазф қилдик بَدَلٌ бўлиб, تَفْعِيل бобини мозийсига илтибос (чалкашлик) бўлди. Илтибосдан сақланиш учун фатҳани касрага табдил қилдик بَدَلٌ бўлди. Қолган сийғалари ҳам шу тариқа бўлади.

Бу бобнинг مثال يايига сига мисол: اَسْرَ – يَتَسِرُ – اِسَارًا осон бўлмоқ ва қимор ўйнамоқ.

муштарак. اَسْرَ، لِيَتَسِرَ، اِتَسِرَ، لا يَتَسِرُ، لَمْ يَتَسِرْ، مُتَسِرًا، مُتَسِرٌ، يُتَسِرُ، اَسْرًا

اِسَارٌ аслида اِسَارٌ эди. Бу ерда "йо" нинг "фо"си баробарида вокеъ бўлди. "Йо"ни "то"га қалб қилдик اِسَارًا бўлиб, идғом шарти мавжуд бўлди. Аввалги "то"ни иккинчи "то"га идғом қилдик اِسَارٌ бўлди. Барча муштаққаларини қоидаси шу равишдадир.

Бу бобнинг واويига сига мисол: اِقَاتَ – يَقَاتُ – اِقِيَاتًا қут ва ризқ олмоқ. اِقَاتَ الطَّعَامَ اِحْتَدَهُ قُوْتًا

муштарак. اِقَاتَ، لِيُقَاتَ، اِقَاتَ، لا يَقَاتُ، لَمْ يَقَاتْ، لا يَقَاتُ، مُقَاتًا، مُقَاتٌ، يَقَاتُ

اِقِيَاتًا аслида اِقِيَاتًا – يَقَاتُ – اِقِيَاتًا аслида اِقَاتُ аслида يَقَاتُ бўлиб, вов ҳаракатли олди фатҳали вовни алифга қалб қилинади. Қолган муштаққаларда ҳам ҳукм шундай.

اِقِيَاتٌнинг мажҳули اِقِيَاتٌ келади. Равиши шуки: اِقَاتًا аслига қайтардик اِقَاتُ бўлди. Моқаблини касрали қилдик اِقَاتُ бўлди. Моқобли охирининг олдиндаги ҳар бир ҳаракатли ҳарфини заммали қилдик اِقَاتُ бўлди. Касра вовга оғир деб вовни касрасини олдиндаги ҳарфга бердик. Унинг ҳаракатини ташлагандан сўнг اِقَاتُ бўлди. Вов сокин олди касрали вовни "йо"га қалб қилдик اِقَاتُ бўлди.

Бу бобни يايига сига мисол: اِكْتَالَ – يَكْتَالُ – اِكْتَالًا ўлчамоқ.

مُكْتَالٌ، لَا تَكْتَالُ، لِيَكْتَالَ، اِكْتَالَ، لَمْ يَكْتَالَ، لَا يَكْتَالُ، مُكْتَالٌ، يَكْتَالُ،
муштарак.

Бу бобнинг ناقص га мисол: اِحْتَفَى - يُحْتَفَى -
яширинмоқ.

مُحْتَفَى، لَا تَحْتَفِ، لِيَحْتَفِ، اِحْتَفِ، لَا يُحْتَفَى، لَمْ يَحْتَفِ، مُحْتَفَى، مُحْتَفٍ، يَحْتَفِي، اِحْتَفَى
муштарак.

Эълоллари: رَمَى - رَمَى نинг эълоли каби. Бу бобни ليف
га мисол:

اِحْتَوَى - اِحْتَوَى - اِحْتَوَى - жам қилмоқ.

مُحْتَوَى، لَا تَحْتَوِ، لِيَحْتَوِ، اِحْتَوِ، لَا يُحْتَوَى، لَمْ يَحْتَوِ، مُحْتَوَى، مُحْتَوٍ، يَحْتَوِي، اِحْتَوَى
муштарак.

Барча ҳукмда اِحْتَفَى - يُحْتَفَى кабидир. Бу бобни ملوَى сига
мисол:

اِتَّقَى - اِتَّقَى - اِتَّقَى - бўлиб, маъноси сақланмоқдир. Бунинг
асли اوتقاي эди.

مُتَّقَى، لَا تَتَّقِ، لِيَتَّقِ، اِتَّقِ، لَا يَتَّقِي، لَمْ يَتَّقِ، مُتَّقَى، مُتَّقٍ، يَتَّقِي، اِتَّقَى
муштарак.

اِتَّقَى аслида اوتقاي эди. Вов افتعال ни "фо"си баробарида
вокеъ бўлди. Вовни "то"га қалб қилдик اِتَّقَى бўлди. "То"ни
افتعال тосига идғом қилдик. اِتَّقَى бўлди. "Йо мутахаррик
моқабли мафтух бўлган "йо"ни алифга қалб қилдик اِتَّقَى
бўлди. اِتَّقَى аслида يوتقي эди. Вовни "то"га қалб ва "то"ни
"то"га идғом қилдик. يَتَّقِي бўлди. Замма "йо"га оғир деб "йо"
ни заммасини ҳазф қилдик يَتَّقِي бўлди. Қолган сийғалари
хам шу ҳукмдадир.

БЕШИНЧИ БОБ

Бу бобда ҳамзаи васлия ва нун келади: **يَنْفَعِلُ** – **انْفَعَلَ** каби.

اَنْفَعَلَ كَذَا اَنْفَعَالًا اَوْ اَنْبَاعًا تَأْتِرُ بِهِ :انْفَعَلَ بِكَذَا اَنْفَعَالًا

Бу ерда **فَعَلَ** нинг мутоваати учун келади.

المُطَاوَعَةُ قَبُولُ اَثَرِ الْفِعْلِ الْاَوَّلِ

Мисоли: **قَطَعْتُ الْحَشِيشَ فَاَنْقَطَعَ** бўлиб, маъноси: пичанни ўрдим, бас, у ўрилди.

– Баъзи вақтда у **أَفْعَلَ** га мутобеъ бўлиб кам учрайди.

اِرْعَجْتُ الْبَابَ فَاَنْرَعَجَ каби. Мен эшикни ўрнидан кўпорган эдим бас, у кўпорилди.

وَأَسْفَقْتُ الْبَابَ فَاَنْسَفَقَ Эшикни ёпгандим, бас, у ёпилди.

– Бу боб тана-аъзо билан бажарадиган феълларга хосдир. Шу-нинг учун **فَاعَدَمْتُه فَاَنْعَدَمَ** ни хато деганлар. Зеро **عَدَمْتُهُ** да феълни тана-аъзо билан вужудга келтириш йўқдир.

Бу бобни **صَحِيح** га мисол: **يَنْسَحِبُ** – **اِنْسَحَبَ** тортилмоқ.

لَمْ يَنْسَحِبْ، مَنْسَحِبٌ، مَنْسَحِبٌ، يَنْسَحِبُ، اِنْسَحَبَ

مَنْسَحِبٌ لَا تَنْسَحِبُ، لَيْنَسَحِبُ، اِنْسَحَبَ، لَا يَنْسَحِبُ،

Бу бобни **مُضَاعَف** га мисол: **يَنْقُضُ** – **اِنْقَضَ** синмоқ ёки осмондан ерга куш кўнмоқ. **اِنْقَضَ الطَّيْرُ** қуш ерга кўнди.

اِنْقَضَ جُنَاحُ الطَّيْرِ : اِنْكَسَرَ

مُنْقَضٌ، لَا تَنْقُضُ، لَيْنَقُضُ، اِنْقَضَ، لَمْ يَنْقُضْ، لَا يَنْقُضُ، مُنْقَضٌ، يَنْقُضُ، اِنْقَضَ

муштарак.

Бу бобни **اَوْي** ва **اَوْي** сига мисол: **يُنْقَادُ** – **اِنْقَادًا** итоат

қилмоқ.

مُنْقَادٌ اسлида اِنْقَادٌ эди.

مُنْقَادٌ، لَا تَنْقَدُ، لِيَنْقَدَ، اِنْقَدَ، لَا يَنْقَادُ، مُمْ يَنْقَدُ муштарак مُنْقَادٌ، يَنْقَادُ، اِنْقَادٌ муштарак.

Бу барча ҳукмда اِفْتَاتٌ – اِقْتَاتٌ кабидир.

Бу бобни اِنْقِياسًا – يَنْقَاسُ – اِنْقَاسٌ бир нарсани бир нарсага қиёс қилиш ва солиштириш.

مُنْقَاسٌ، لَا تَنْقَسُ، لِيَنْقَسَ، اِنْقَسَ، لَا يَنْقَاسُ، مُمْ يَنْقَاسُ муштарак مُنْقَاسٌ، يَنْقَاسُ، اِنْقَاسٌ муштарак.

Бу бобни ناقص га мисол: اِنْجَلَى – يَنْجَلِي – اِنْجَلَى очилмоқ ёки қайғуси кетмоқ.

مُنْجَلَى، لَا تَنْجَلِ، لِيَنْجَلِ، اِنْجَلِ، لَا يَنْجَلِي، مُمْ يَنْجَلِ، مُنْجَلَى، مُنْجَلِ، يَنْجَلِي، اِنْجَلَى муштарак.

اِنْجَلَى – يَنْجَلِي – اِنْجَلَى аслида аслида اِنْجَلَى – اِنْجَلَى эди. Вов тарафи калимада келди. Олди заммасиз "вов"ни "йо"га қалб қилдик. – يَنْجَلِي муштарак. Мозийда "йо"ни алифга қалб қилдик ва музореъда замма "йо"га оғирдир, шунинг учун "йо"ни заммасини ҳазф қилдик يَنْجَلِي бўлди.

Бу бобни لَفِيفٌ га мисол اِنزَوَى – يَنْزُوِي – اِنزَوَاءٌ терини тортилиши.

اِنزَوَاتِ الْجِلْدَةِ فِي النَّارِ: اِجْتَمَعَتْ وَتَقَبَّضَتْ

مُنزَوَى، لَا تَنْزُو، لِيَنْزُو، اِنزَوِ، لَا يَنْزُوِي، مُمْ يَنْزُو، مُنزَوَى، مُنزُو، يَنْزُوِي، اِنزَوَى муштарак.

Бу бобда ملتوي келмаган.

ОЛТИНЧИ БОБ

Бу боб ҳам ҳамзаи васлия ила ʻайндан сўнгра бир ломни зиёда қилиб **يَفْعَلُ** – **يَفْعَلُونَ** – **يَفْعَلُونَ** келади.

Бу боб феъли лозимнинг муболағаси учун келади.

Агар озгина қизарган бўлса: **حَمْرٌ زَيْدٌ إِذَا كَانَ لَهُ حُمْرَةٌ فِي الْجُمْلَةِ** деб айтилади.

Агар кўпроқ қизарган бўлса: **أَحْمَرٌ زَيْدٌ إِذَا كَانَ لَهُ حُمْرَةٌ مُبَالِغَةً** деб айтилади.

Агар ҳаддан зиёд қизарган бўлса: **أَحْمَرٌ زَيْدٌ إِذَا كَانَ لَهُ حُمْرَةٌ زِيَادَةً** деб айтилади.

Бу боб ҳар вақт алвон ранглар ва айб-нуқсонга махсусдир ва доимо лозим келади.

Рангнинг мисоли **أَحْمَرٌ زَيْدٌ** каби.

Айб-нуқсоннинг мисоли **أَعْوَرٌ زَيْدٌ** каби. Зайднинг бир кўзи кўрмайди.

أَمْرٌ حَوْلٌ عَمْرٌ Амр ғилай кўзли бўлди. У биттани иккита кўради.

يَفْعَلُ эди. Аввалги ломни ҳаракатини ташлаб иккинчи ломга идғом қилинган.

Бу бобни **صحيح** сига мисол: **يَحْمَرُ** – **أَحْمَرٌ** қизармоқ.

муштарак. **يَحْمَرُ**, **أَحْمَرٌ**, **لِيَحْمَرُ**, **أَحْمَرٌ**, **لَمْ يَحْمَرْ**, **لَا يَحْمَرُ**, **يَحْمَرُ**, **يَحْمَرُ**, **أَحْمَرٌ**

Ҳар бирида аввалги "ро"ни ҳаракатини ташлаб иккинчи "ро"га идғом қилингандир. Сарфи юқорида ўтган идғомли фелларни сарфи кабидир.

Бу бобни **أجوف** га мисол **يَسْوَدُ** – **أَسْوَدًا** қоп-қора

бўлмок.

مُسَوَّدٌ، لَا تَسَوَّدُ، لَيْسَوَّدٌ، اسْوَدَّ، لَا يَسْوَدُّ، لَمْ يَسْوَدَّ муштарак مُسَوَّدٌ يَسْوَدُّ، اسْوَدَّ муштарак.

Бу бобни **يايي** **أجوف** **сига** мисол: **إِبْيَضٌ - يَبْيِضُ - اِبْيَضًا** ок бўлмок.

مُبْيِضٌ، لَا تَبْيِضُ، لَيْبِضُ، اِبْيَضٌ، لَا يَبْيِضُ، لَمْ يَبْيِضُ муштарак مُبْيِضٌ يَبْيِضُ، اِبْيَضٌ муштарак.

Бу бобни **ناقص** **сига** мисол: **ارْعَوَى - يَرْعَوِي - ارْعَوَاءً** ўзини сақламок ва ёмон ишлардан тийилмок.

مُرْعَوَى لَا تَرْعَوِي لَيْرْعَوِي، ارْعَوِي، لَمْ يَرْعَوِي، مُرْعَوَى، مُرْعَوِي، يَرْعَوِي، ارْعَوَى муштарак.

Аслида икки вов ила **ارْعَوَى - يَرْعَوِي** эди. Иккинчи вов тарафи калимада вокеъ бўлди. Олди заммасиз вовни "йо"га қалб қилиб **يَرْعَوِي ارْعَوِي** дейилди. Мозийда алифга қалб қилиб **ارْعَوَى** ва музореъда заммасини ҳазф қилиб **يَرْعَوِي** дейилди. Бу **يَرْعَوِي** **ارْعَوِي**да икки вовни бирисини ўзгасига идғом қилиб **يَرْعَوِي** **ارْعَوِي** – демаганлар. Зеро, вовни "йо"га қалб қилиб **ارْعَوَى** – **يَرْعَوِي** деб айтиш **ارْعَوَى** – **يَرْعَوِي** деб идғом ила айтгандан енгилроқдир. **مُكْتَاذَسِيحَا كُورَا** шундай.

ЕТТИНЧИ БОБ

Бу боб ҳамзаи васлийя ила ғайдан сўнг алиф ва бир лом зиёдаси билан **يَفْعَالٌ - اِفْعَالٌ** келади.

Бу бобни **صحیح** **сига** мисол: **إِحْمَارٌ - يَحْمَرُ - إِحْمَارًا** кўп қизармок.

مُحْمَارٌ، لَا تَحْمَارٌ، لِيَحْمَارَ، إِحْمَارٌ، لَا يَحْمَارُ، مُمْ مُحْمَارًا، إِحْمَارًا، مُحْمَارًا
муштарак مُمْ مُحْمَارًا.

Бу бобни ваوي أجوف сига мисол: إسْوَادٌ - يَسْوَدُ - إسْوَدًا қоп-
қора бўлмоқ.

مُسْوَادٌ، لَا تَسْوَادُ، لِيَسْوَادَ، إِسْوَادٌ، لَا يَسْوَادُ، مُمْ مُسْوَادًا، يَسْوَدُ، يَسْوَدُ، إِسْوَادًا
муштарак مُمْ يَسْوَادًا.

Бу бобни ياي أجوف сига мисол: إِبْيَاضٌ - يَبْيِضُ - إِبْيَاضًا қўп
оқ бўлмоқ.

مُبْيِضٌ، لَا تَبْيِضُ، لِيَبْيِضَ، إِبْيَاضٌ، لَا مَبْيِضًا، يَبْيِضُ، يَبْيِضُ، إِبْيَاضًا
муштарак مَبْيِضًا، يَبْيِضُ، يَبْيِضُ، إِبْيَاضًا.

САККИЗИНЧИ БОБ

Бу боб "то" ва "байн" зиёдаси ила تَفَعَّلَ - يَتَفَعَّلُ - تَفَعَّلًا
келади.

– Бу боб فَعَّلَ ни мутоваати учун келади. عَلَّمْتُ زَيْدًا الْفِقْهَ فَتَعَلَّمَهُ
Зайдга фикҳ ўргатдим, бас у уни ўрганди.

– Такаллуф учун келади. زَيْدٌ تَشَجَّعَ زَيْدٌ зўрлаб ўзини
шижоатли кўрсатди. Аслида у қуён юракдир.

– Фоил асли феълни иттиҳоз қилиши учун келади.

أَيُّ الْخَجَرِ وَسَادَةٌ تَوَسَّدْتُ الْحَجَرَ

Асли феъл وَسَادٌ дир. Ва масдари сулосий муроддир.

– Феълни фоили асли феълдан бир томонда бўлиши
учун келди.

تَأْتَمُّ زَيْدٌ أَيُّ اجْتَبَ زَيْدٌ الْإِثْمَ гуноҳдан бир томонда бўлди,

яъни сақланди. وَتَهَجَّدَ عَنْرُو Амр уйқудан бир тарафда бўлди.

Яъни, батамом уйқуни тарк қилди.

– Асли феълни муҳлат билан оз-оз ҳосил бўлиши учун келади.

جَرَعُ الْمَاءِ сувни култум-култум ичдим. Асли феъл جَرَعُ дир.

تَفَهَّمْتُ الْمَسْئَلَةَ туриб-туриб фаҳмладим.

– Талаб учун келади. تَكَبَّرَ زَيْدٌ Зайд улуғ бўлмоқни истади.

وَتَعَطَّمَ ўзини буюк чоғлади. Бу бобда ва келажак бобларда мозийсини аввалида "то" бўлган феълларда музореъларининг икки "то" келган сийғаларида бир "то"ни ҳазф қилиб, айтмоқ дурустдир. Бу каби ҳолат Қуръони каримда ҳам келган:

كَابِي. تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ، وَنَارًا تَلْقَى، فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى

Эди. تَنْزَلُ، تَلْقَى، تَصَدَّى

Бу бобни صحیح ига мисол. تَفْصَحُ - يَتَفَصَّحُ - تَفْصَحُ текширмоқ.

لَا يَتَفَصَّحُ، لَمْ يَتَفَصَّحْ، مُتَفَصِّحٌ، مُتَفَصِّحٌ، يَتَفَصَّحُ، تَفْصَحُ

لَا تَتَفَصَّحُ، لَيْتَفَصَّحُ، تَفْصَحُ، مُتَفَصِّحٌ

Бу бобнинг مضاعف га мисол: تَجَدَّدُ - يَتَجَدَّدُ - تَجَدَّدًا янги бўлмоқ.

مُتَجَدِّدٌ، لَا تَتَجَدَّدُ، لَيْتَجَدَّدُ، تَجَدَّدُ، لَا يَتَجَدَّدُ، لَمْ يَتَجَدَّدْ، مُتَجَدِّدٌ، مُتَجَدِّدٌ، يَتَجَدَّدُ، تَجَدَّدُ муштарак.

Бу бобни مواضع га мисол. تَوَرَّدُ - يَتَوَرَّدُ - تَوَرَّدًا Сувга тушмоқ. Сувни талаб қилмоқ ва гулдек очилмоқ.

مُتَوَرِّدٌ، لَا تَتَوَرَّدُ، لَيْتَوَرَّدُ، تَوَرَّدُ، لَا يَتَوَرَّدُ، لَمْ يَتَوَرَّدْ، مُتَوَرِّدٌ، مُتَوَرِّدٌ، يَتَوَرَّدُ، تَوَرَّدُ

муштарак.

Бу бобнинг **يَاي** مثال сига мисол. **تَيْسَر** – **يَتَيْسَر** – **تَيْسُرًا** осон бўлмоқ ва ҳозир бўлмоқ. **تَيْسَرُ الطَعَامُ** – овқат тайёр бўлди. **مُتَيْسَرٌ**, **لَا تَتَيْسَرُ**, **لَيْتَيْسَرُ**, **تَيْسَرُ**, **لَا يَتَيْسَرُ**, **أَمْ يَتَيْسَرُ**, **مُتَيْسَرٌ**, **مُتَيْسِرٌ**, **يَتَيْسِرُ**, **تَيْسِرُ**

Бу бобни **اِجَوَف** واوي сига мисол **تَصَوَّر** – **يَتَصَوَّرُ** – **تَصَوُّرًا** бир нарсани суратини зеҳнга келтириш. **مُتَصَوِّرٌ**, **لَا تَتَصَوَّرُ**, **لَيْتَصَوَّرُ تَصَوَّرُ**, **لَا يَتَصَوَّرُ**, **أَمْ يَتَصَوَّرُ**, **مُتَصَوِّرٌ**, **مُتَصَوَّرٌ**, **يَتَصَوَّرُ**, **تَصَوَّرُ** муштарак.

Бу бобни **اِجَوَف** ياي сига мисол: **تَحَيَّر** – **يَتَحَيَّرُ** – **تَحَيَّرًا** хайрон бўлмоқ.

مُتَحَيِّرٌ, **لَا تَتَحَيَّرُ**, **لَيْتَحَيَّرُ**, **تَحَيَّرُ**, **لَا يَتَحَيَّرُ**, **أَمْ يَتَحَيَّرُ**, **مُتَحَيِّرٌ**, **مُتَحَيَّرٌ**, **يَتَحَيَّرُ**, **تَحَيَّرُ**

Бу бобни **ناقص** га мисол: **تَقْصَى** – **يَتَقَصَّى** – **تَقْصًى** тамом бўлмоқ ва ерга қўнмоқ. **مُتَقَصِّى**, **لَا تَتَقَصِّى**, **لَيْتَقَصِّى**, **تَقَصِّى**, **لَا يَتَقَصِّى**, **أَمْ يَتَقَصِّى**, **مُتَقَصِّى**, **مُتَقَصِّى**, **يَتَقَصِّى**, **تَقَصِّى** муштарак.

Бу бобни **لفيف** га мисол: **تَرْوَى** – **يَتَرْوَى** – **تَرْوًىا** сувга конмоқ. **مُتَرْوًى**, **لَا تَتَرْوًى**, **لَيْتَرْوًى**, **تَرْوًى**, **لَا يَتَرْوًى**, **أَمْ يَتَرْوًى**, **مُتَرْوًى**, **مُتَرْوًى**, **يَتَرْوًى**, **تَرْوًى** муштарак.

Бу бобни **ياي** لفيف сига мисол: **تَرْيًى** – **يَتَرْيًى** – **تَرْيًىا** зийнат бермоқ.

مُتَرْيًى, **لَا تَتَرْيًى**, **لَيْتَرْيًى**, **تَرْيًى**, **لَا يَتَرْيًى**, **أَمْ يَتَرْيًى**, **مُتَرْيًى**, **مُتَرْيًى**, **يَتَرْيًى**, **تَرْيًى** муштарак.

Бу бобни **ملنوي** га мисол: **تَوْفًى** – **يَتَوْفًى** – **تَوْفًىا** ўлдирмоқ ва ўлмоқ.

مُتَوْفًى, **لَا تَتَوْفًى**, **لَيْتَوْفًى**, **تَوْفًى**, **لَا يَتَوْفًى**, **أَمْ يَتَوْفًى**, **مُتَوْفًى**, **مُتَوْفًى**, **يَتَوْفًى**, **تَوْفًى** муштарак.

ТЎККИЗИНЧИ БОБ

Бу боб "то" ва "фо"дан сўнг алиф ила келган – تَفَاعُلًا – تَفَاعَلُ – تَفَاعَلُوا бобидир. Бу бобда икки ёки кўп кишилар орасида ҳосил бўлган феъллар келади.

– Бу боб فاعل нинг мутоваати учун келади.

بَاعَدْتُهُ فِتْبَاعَدَ – уни йироқ қилдим, бас, у йироқ бўлди.

– فَعَلَ яъни асли феъл فَعَلُوا ва маъносида келади.

– تَوَانَيْتُ кабики, وَنَيْتُ маъносида бўлади. Маъноси: кучсиз ва суст бўлдим.

– Такаллуф учун келади تَجَاهَلَ кабики, маъноси: зўрлаб ўзини нодон кўрсатди.

Бир сабаб ва бир мақсад учун бўлмаса, ўзи яхшигина донадир.

Фойда

Бу бобда бўлган такаллуф ила ўтган تَفَعُّلًا бобидаги такаллуф орасидаги фарқ шуки, бу бобда манфаат борлиги учун ўзида бор бўлган илму хунарни йўқ қилиб кўрсатади. تَفَعُّلًا бобидаги такаллуф ўзидаги йўқ нарсани, яъни шижоатни бор қилиб кўрсатди. Лекин ўзи ўз соясидан кўркади.

Қоида: فاعل бобида икки мафъулга ўтган феълни تَفَعُّلًا бобига ўтказилса, бир мафъулга ўтади. Агар бир мафъулга ўтган феълни бу бобга ўтказилса, бирор мафъулга ўтмас. فَعَلُوا ва تَفَاعَلُوا кабики ва تَفَاعَلُوا бобига ўтказилса

تَفَاعَلُوا ва تَفَاعَلُوا дейилади.

Бу бобни صحيح га мисол. تَدَارَكَ - يَتَدَارَكَ - تَدَارِكًا топмоқ ва билмоқ.

مُتَدَارِكٌ، لا تَسَدَارَكَ، لِيَتَدَارَكَ، تَدَارَكَ، لا يَتَدَارَكَ، لَمْ يَتَدَارَكَ، مُتَدَارِكٌ، مُتَدَارِكٌ، يَتَدَارَكَ، يَتَدَارَكَ مُштарақ.

سُوْفِرٌ نинг мажхули تَدَارَكَ келади. سَافَرٌ ни мажхули تَدَارَكَ бўлгандек.

اففعال бобида зикр қилинган тўққиз идғом ҳарфларидан бириси ушбу تَفَعَّلُ ила تَغَاغَلُ бобида "фо" баробарига тушса, шу ҳарфнинг жинсига қалб қилиб, бирисини ўзгасига идғом қилмоқ дурустдир. Ҳарфи сокин билан сўз бошлаш мумкин бўлмагани учун аввалига касралик ҳамзаи васлия келтирилади. اِدْكُرْ اِرْتَبْ اِطَهَّرْ ларда تَذَكَّرَ - تَزَيَّنَ - تَطَهَّرَ деганга ўхшаш. اِدْرَكَ - اِنْقَلَبَ - اِدْخَلَ феълларида تَدَارَكَ - تَنَاقَلَ - تَدَاخَلَ деганга ўхшаш.

Бу бобнинг مضاعف га мисол: تَصَامٌ - يَتَصَامٌ ўзини карликка солди.

مُتَصَامٌ، لا تَتَصَامُ، لِيَتَصَامَ، تَصَامَ، لا يَتَصَامُ، لَمْ يَتَصَامَ، مُتَصَامٌ муштарақ. تَصَامٌ муштарақ.

Бу бобни مثال واوي сига мисол: تَوَارَثَ - يَتَوَارَثُ мерос олмоқ.

لا يَتَوَارَثُ، لَمْ يَتَوَارَثُ، مُتَوَارَثٌ، تَوَارَثَ، يَتَوَارَثُ، تَوَارَثَ مُتَوَارَثٌ، لا تَتَوَارَثُ، لِيَتَوَارَثُ، تَوَارَثَ، تَوَارَثَ

Бу бобни مثال يايي сига мисол: تَيَاسَرٌ - يَتَيَاسِرُ сўл томонга юрмоқ.

لا يَتَيَاسِرُ، لَمْ يَتَيَاسِرْ، مُتَيَاسِرٌ فِيهِ، مُتَيَاسِرٌ، يَتَيَاسِرُ، تَيَاسِرُ

مُتَيَّاسِرٌ فِيهِ، لَا تَتَيَّاسِرُ، لِيَتَيَّاسِرَ، تَيَّاسِرُ،

Бу бобни бир-бирога жавоб бермоқ. تَجَاوَبٌ - يَتَجَاوَبُ - تَجَاوَبٌ
бир-бирига жавоб бермоқ.

لَا يَتَجَاوَبُ، لَمْ يَتَجَاوَبْ، مُتَجَاوَبٌ فِيهِ، مُتَجَاوَبٌ، يَتَجَاوَبُ، تَجَاوَبَ
مُتَجَاوَبٌ فِيهِ، لِيَتَجَاوَبَ، تَجَاوَبَ، لَا تَتَجَاوَبُ،

Бу бобни ортик бўлмоқ. تَزَايَدٌ - يَتَزَايَدُ - تَزَايَدٌ
بۆلмоқ.

مُتَزَايِدٌ فِيهِ، لَا تَتَزَايَدُ، لِيَتَزَايَدَ، تَزَايَدَ، لَا يَتَزَايَدُ، لَمْ يَتَزَايَدْ، مُتَزَايِدٌ فِيهِ، مُتَزَايِدٌ، يَتَزَايَدُ، تَزَايَدَ

Бу бобни ошиқ бўлмоқ. تَصَابٌ - يَتَصَابُ - تَصَابٌ
بۆлмоқ.

لَا يَتَصَابُ، لَمْ يَتَصَابْ، مُتَصَابٌ إِلَيْهِ، مُتَصَابٌ، يَتَصَابُ، تَصَابَ
مُتَصَابٌ إِلَيْهِ، لَا تَتَصَابُ، لِيَتَصَابَ، تَصَابَ،

Бу бобни даволатиш. تَدَاوَى - يَتَدَاوَى - تَدَاوَى

تَدَاوَى زَيْدٌ: أَي عَالَجَ نَفْسَهُ

مُتَدَاوَى بِهِ، لَا تَتَدَاوَى، لِيَتَدَاوَى، تَدَاوَى، لَا يَتَدَاوَى، لَمْ يَتَدَاوَى، مُتَدَاوَى بِهِ، مُتَدَاوَى، يَتَدَاوَى، تَدَاوَى

Бу бобни беркинмоқ ва пинҳон бўлмоқ. تَوَارَى - يَتَوَارَى - تَوَارَى
беркинмоқ ва пинҳон бўлмоқ.

مُتَوَارَى فِيهِ، لَا تَتَوَارَى، لِيَتَوَارَى، تَوَارَى، لَا يَتَوَارَى، لَمْ يَتَوَارَى، مُتَوَارَى فِيهِ، مُتَوَارَى، يَتَوَارَى، تَوَارَى
муштарак.

ЎНИНЧИ БОБ

Бу боб ҳамзаи васлия, "сийн" ва "то"нинг зиёдаси ила келган

استَفْعَلَ – يَسْتَفْعِلُ бобидир. Масдари اسْتَفْعَالًا келади.

Бу боб феълни фоили асли феълни талаб қилмоқлиги учун келади. اسْتَخْرَجْتُ زَيْدًا Зайдни чиқишини талаб қилди.

Бу мисолда талаб сарихи (очикча) ва ҳақиқийдир.

– Гоҳида талаб тақдири ва фарази бўлади.

اسْتَخْرَجْتُ الْوَتْدَ مِنَ الْحَائِطِ. Бу мисолда талаб сарихи эмас. Бу сўзнинг маъноси шуки, девордан қозикни чиқиши учун доимо ҳаракат ва ҳийла қилдим. Бу мисол талабни ўрнига ўтказиш жумласидандир.

– Ҳақиқати талаб бўлмай, бир нарсани бир сифатда топмоқ учун келади.

اسْتَعْظَمْتُ زَيْدًا: Зайдни улуғлик сифатда топдим.

– Фоилнинг асли феълга айланмоқлиги учун келади.

صَارَ الطَّيْنُ حَجْرًا اسْتَحْجَرَ الطَّيْنُ лой тошга айланди.

– Асли феъл маъносида келади اسْتَقَرَّ каби. Бу قَرَّ маъносида келиб, сокин ва собит бўлди.

– Гоҳида бу боб мафъулни феъли сулосий мужаррад билан сифатланиши учун фоилни эътиқод қилмоқлик учун келади.

اسْتَعْصَبْتُ الْأَمْرَ أَيِ اعْتَقَدْتُ هَذَا الْأَمْرَ صَعْبًا Бу ишни қийин деб эътиқод қилдим.

– Баъзан мазмумул айн бўлган فَعَلَ маъносида келади.

اسْتَعْصَبَ عَلَيْهِ الْأَمْرُ أَيِ صَعِبَ عَلَيْهِ الْأَمْرُ каби. Бу иш унга

қийинлашди.

– Гоҳида бу боб феъли лозимни мутағаддий қилмоқ учун келади:

زَيْدًا فَخَرَجَ اِسْتَخْرَجْتُ, Зайдни ташқарига чиқардим, бас у чиқиб кетди.

Қоида: Бу бобнинг "фо"си баробарида "то" воқеъ бўлса, "то"сини ҳазф қилиш дурустдир.

Қуръони каримда فَمَا اسْطَاعُوا تَسْطَعُ عَلَيْهِ كелмишдир.

Бу бобнинг صحيح га мисол: اِسْتَنْسَخُ - يَسْتَنْسِخُ - اِسْتَنْسَخًا. Нусха ёзиб олмоқ.

لا يَسْتَنْسِخُ، لَمْ يَسْتَنْسِخْ، مُسْتَنْسَخٌ، مُسْتَنْسَخٌ، يَسْتَنْسِخُ، اِسْتَنْسَخُ
مُسْتَنْسَخٌ، لا تَسْتَنْسِخُ، لَيْسَتْ يَسْتَنْسِخُ، اِسْتَنْسِخُ،

Бу бобни مضاعف га мисол: اِسْتَحَبَّ - يَسْتَحِبُّ - اِسْتَحَبَّ دўст тутмоқ.

لا يَسْتَحِبُّ، لَمْ يَسْتَحِبَّ، مُسْتَحِبٌّ، مُسْتَحِبٌّ، يَسْتَحِبُّ، اِسْتَحَبَّ
مُسْتَحِبٌّ، لا تَسْتَحِبُّ، لَيْسَتْ يَسْتَحِبُّ، اِسْتَحِبَّ،

Бу бобни مثال واوي га мисол: اِسْتَوْجَبَ - يَسْتَوْجِبُ - اِسْتَوْجَبَ лозим ва лойиқ бўлмоқ.

لا يَسْتَوْجِبُ، لَمْ يَسْتَوْجِبْ، مُسْتَوْجِبٌ، مُسْتَوْجِبٌ، يَسْتَوْجِبُ، اِسْتَوْجَبَ
مُسْتَوْجِبٌ، لا تَسْتَوْجِبُ، لَيْسَتْ يَسْتَوْجِبُ، اِسْتَوْجِبَّ،

Бу бобни مثال يايي га мисол: اِسْتَيْسَرَ - يَسْتَيْسِرُ - اِسْتَيْسَرَ осон бўлмоқ.

لا يَسْتَيْسِرُ، أَمْ يَسْتَيْسِرُ، مُسْتَيْسِرٌ، مُسْتَيْسِرٌ، يَسْتَيْسِرُ، اسْتَيْسَرَ
مُسْتَيْسِرٌ، لا تَسْتَيْسِرُ، لَيْسْتَيْسِرُ، اسْتَيْسِرُ،

بۇ бобни **اِسْتَجَابَ - يَسْتَجِيبُ - اسْتَجَابَ** сига мисол: **اِسْتَجَابَ**
ижобат қилмоқ.

لا يَسْتَجِيبُ، أَمْ يَسْتَجِيبُ، مُسْتَجِيبٌ، مُسْتَجِيبٌ، يَسْتَجِيبُ، اسْتَجَابَ
مُسْتَجِيبٌ، لا تَسْتَجِيبُ، لَيْسْتَجِيبُ، اسْتَجِيبُ،

Бۇ бобни **اِسْتَبَاعَ - يَسْتَبِيعُ - اسْتَبَاعَ** га мисол: **اِسْتَبَاعَ**
сотмоқни талаб қилмоқ.

مُسْتَبَاعٌ، لا تَسْتَبِيعُ، لَيْسْتَبِيعُ، اسْتَبَعَ، لا يَسْتَبِيعُ، أَمْ يَسْتَبِيعُ، مُسْتَبَاعٌ، مُسْتَبِيعٌ، يَسْتَبِيعُ، اسْتَبَاعَ

Бۇ бобни **اِسْتَهْدَى - يَسْتَهْدِي - اسْتَهْدَى** тўғри
йўлни топишликни талаб қилмоқ.

لا يَسْتَهْدِي، أَمْ يَسْتَهْدِي، مُسْتَهْدِيٌّ، مُسْتَهْدِيٌّ، يَسْتَهْدِي، اسْتَهْدَى
مُسْتَهْدِيٌّ، لا تَسْتَهْدِي، لَيْسْتَهْدِي، اسْتَهْدِي،

Бۇ бобни **اِسْتَهْوَأَ - يَسْتَهْوِي - اسْتَهْوَأَ** сига мисол: **اِسْتَهْوَأَ**
тўғри йўлдан ташқарига чиқмоқ.

لا يَسْتَهْوِي، أَمْ يَسْتَهْوِي، مُسْتَهْوِيٌّ، مُسْتَهْوِيٌّ، يَسْتَهْوِي، اسْتَهْوَأَ
مُسْتَهْوِيٌّ، لا تَسْتَهْوِي، لَيْسْتَهْوِي، اسْتَهْوِي،

زيد **اِسْتَهْوَى** нафсини хоҳишига юрди.

Бу бобни **يايى لفيى** га мисол: **اِسْتَجِي - يَسْتَجِي - اِسْتَجَاءَ** уялмоқ.

لا يَسْتَجِي، لَمْ يَسْتَجِ، مُسْتَجِي، مُسْتَجِي، يَسْتَجِي، اِسْتَجِي،
مُسْتَجِي لا تَسْتَجِي، لَيْسَتْجِي اِسْتَجِي،

Баъзи араблар **اِسْتَجِي - يَسْتَجِي** да бир **ي**ни ҳазф қилиб, **اِسْتَجِي - يَسْتَجِي** деганлар. Қуръони каримда **اِسْتَجِي** деб келгандир. Бу Ҳижоз, яъни Маккаи мукаррама, Мадинаи мунаввара ва унинг атрофидаги аҳолининг луғатидир..

Бу бобни **ملوي** сига мисол: **اِسْتَوْفِي - يَسْتَوْفِي - اِسْتِيفَاءً** ҳар ким ҳаққини тўла олмоғи.

لا يَسْتَوْفِي، لَمْ يَسْتَوْفِ، مُسْتَوْفِي، مُسْتَوْفِي، يَسْتَوْفِي، اِسْتَوْفِي،
مُسْتَوْفِي، لا تَسْتَوْفِي، لَيْسَتْوَفِي، اِسْتَوْفِي،

ЎН БИРИНЧИ БОБ

Бу боб ҳамза, бир **ъ**айн ва вовни зиёдаси ила ҳосил бўлиб **اِفْعِيلًا اَفْعُوْعَلْ اِفْعُوْعَلْ** бобидир. Унинг масдари **اِفْعِيلًا** бўлади.

– Бу боб феъли лозимни муболағаси учун келади.

اِذَا ظَهَرَ نَبَاتٌ وَجْهَ الْأَرْضِ فِي الْجُمْلَةِ

Агар Ер устида озгина гиёҳ кўринса, **عَشَبَتِ الْأَرْضُ** деб айтилади.

اِذَا كَثُرَ نَبَاتٌ وَجْهَ الْأَرْضِ مُبَالَغَةً

Агар ер устини қалин қопласа,
اعشوشبت الأرض деб айтилади.

Бу бобни **صحيح** га мисол: **اِحْدُوْدُب - اِحْدُوْدَب - اِحْدِيْدَابًا** бели букри бўлмоқ.

لا يَحْدُودُ، لَمْ يَحْدُودِ، مُحْدُودٌ، مُحْدُودٌ، يَحْدُودُ، يَحْدُودُ، اِحْدُودُ
مُحْدُودٌ، لا تَحْدُودُ، لِيَحْدُودِ، اِحْدُودِ،

Бу бобни ناقص га мисол: اِعْرُوزِي - يِعْرُوزِي - اِعْرُوزِي отга ёлонғоч ҳолатида яъни, тўқим ва эгарсиз бўлган ҳолида минмоқ.

اِعْرُوزِي الْفَرَسَ رَكْبَهُ عُرْيَانًا اِعْرُوزِي زَيْدٌ: سار في الأرض وحده

اِعْرُوزِي أَمْرًا قَبِيحًا: أتاَهُ وَرَكْبَهُ أَي اِرْتَكَبَهُ

Ушбу сўзларнинг мажозий маъноси ирода қилинган.

يَعْرُوزِي فَارَسٌ ялонғоч от.

لا يِعْرُوزِي، لَمْ يِعْرُوزِ، مُعْرُوزِي فِيهِ، مُعْرُوزِي، يِعْرُوزِي، اِعْرُوزِي

مُعْرُوزِي فِيهِ، أَعْرَاءُ، لا تَعْرُوزِ، لِيَعْرُوزِ، اِعْرُوزِ،

Бу бобда صحيح бирла ناقص дан бошқаси келмагандир.

УН ИККИНЧИ БОБ

Бу боб ҳамза ва икки вов зиёдаси ила اِفْعَوْلُ - يَفْعُولُ бобидир. Унинг масдари اِفْعَوْلًا бўлади. Бу боб ҳам феъли лозимни муболағаси учун келади.

لأنه يقال جَلَدَ الإبل إذا سار سَيْرًا بِسُرْعَةٍ فِي الْجُمْلَةِ

وَيُقَالُ اجْلَوَذَ الإبل إذا سار سَيْرًا بِزِيَادَةِ سُرْعَةٍ

Бу бобни صحيح сига мисол: اجْلَوَذُ - يَجْلَوِذُ - اجْلَوِذًا кўп

لا يُدَحْرِجُ، أَمْ يُدَحْرِجُ، مُدَحْرِجٌ، مُدَحْرِجٌ، يُدَحْرِجُ، دَحْرَجَ

مُدَحْرِجٌ، لا تُدَحْرِجُ، لِيُدَحْرِجُ، دَحْرَجَ

Бу лозим ва мутаъаддий келур.

Бу бобни مضاعف га мисол صَرَصَرَ - يُصَرِّصِرُ - صَرَصَرَ

куш қичқирмоқ.

لا يُصَرِّصِرُ، أَمْ يُصَرِّصِرُ، مُصَرِّصِرٌ، مُصَرِّصِرٌ، يُصَرِّصِرُ، صَرَصَرَ

مُصَرِّصِرٌ، لا تُصَرِّصِرُ، لِيُصَرِّصِرُ، صَرَصَرَ

Бу бобни مضاعف ва مثال ига мисол، وَسَوَّاسًا، وَسَوَّاسَةً، يُوسِّسُ،

وَسَوَّسَ кишини кўнглига ёмон фикр солиш.

لا يُوسِّسُ، أَمْ يُوسِّسُ، مُوسِّسٌ، مُوسِّسٌ، يُوسِّسُ، وَسَوَّسَ

مُوسِّسٌ، لا تُوسِّسُ، لِيُوسِّسُ، وَسَوَّسَ

Бу бобни феъли лозимига мисол

بِشَايَةِ الرَّجُلِ إِذَا حَتَّى ظَهَرَهُ وَطَاطَأَ رَأْسَهُ وَتَدَلَّلَ

Бу бобни جَوْرَبٌ، جَيْرَابًا، يُجْوَرِبُ،

مُجْوَرِبٌ пайпоқ киймоқ.

مُجْوَرِبٌ لا تُجْوَرِبُ، لِيُجْوَرِبُ، جَوْرَبٌ، لا يُجْوَرِبُ، أَمْ يُجْوَرِبُ، مُجْوَرِبٌ، مُجْوَرِبٌ، يُجْوَرِبُ، جَوْرَبٌ

Бу бобни شَيْطَانًا يُشَيْطِنُ، شَيْطَانٌ،

бировага қаршилик қилмоқ ва ёмон иш қилмоқ.

مُشَيْطِنٌ، لا تُشَيْطِنُ، لِيُشَيْطِنُ، شَيْطِنٌ، لا يُشَيْطِنُ، أَمْ يُشَيْطِنُ، مَشَيْطِنٌ، مَشَيْطِنٌ، يُشَيْطِنُ، شَيْطِنٌ

Бу бобни قُلَسَاءَ، قُلَسَاءٌ، يُقَلِّسِي، قَلَسَى

қиймоқ.

مُقَلِّسِي، لا تُقَلِّسِ، لِيُقَلِّسِ، قَلَسِ، لا يُقَلِّسِي، أَمْ يُقَلِّسِ، مُقَلِّسِي، مُقَلِّسِي، يُقَلِّسِي، قَلَسَى

Бу бобни وَضِيضَاءٌ - ضَوْضَاءٌ - يُضْوِضِي - ضَوْضَى га мисол: **ضَوْضَى** овоз қилмоқ.

ضَوْضَى زيد Зайд шовқин сурон қилди ёки издиҳомда уришди.

لا يُضْوِضِي، لَمْ يُضْوِضِ، مُضْوِضِي، مُضْوِضٍ، يُضْوِضِي، ضَوْضَى
مُضْوِضِي، لا تُضْوِضِ، لِيُضْوِضِ، ضَوْضِ،

РУБООҒИЙ МАЗИД

БИРИНЧИ БОБ

Рубоий мазид 3 бобдир. Аввалги боб "то"ни зиёдаси ила бўлади. **و تَفَعَّلَ، يَتَفَعَّلُ، تَفَعَّلَ** У

Рубоий мазиднинг ҳамма феъллари лозим келади.

Бу боб **و تَفَعَّلَ**га мутоваъат қилмоқ учун келади. **و تَدَخَّرَ** тошни юмалатгандим, бас у юмалади.

Бу бобнинг **و تَدَخَّرَ** сига мисол: **و تَدَخَّرَ - يَتَدَخَّرُ - تَدَخَّرَ** юмаламоқ.

لا يَتَدَخَّرُ، لَمْ يَتَدَخَّرْ، مُتَدَخَّرٌ، مُتَدَخَّرٍ، يَتَدَخَّرُ، تَدَخَّرَ
مُتَدَخَّرٌ، لا تَتَدَخَّرِ، لِيَتَدَخَّرَ، تَدَخَّرَ،

Бу бобни مضاعف сига мисол: - يَتَصَلَّأ - يَتَصَلَّأ -
تَصَلَّأ темирнинг овоз чиқармоғи.

لا يَتَصَلَّأ، لَمْ يَتَصَلَّأ، مُتَصَلِّئًا فِيهِ، مُتَصَلِّئًا، يَتَصَلَّأ، تَصَلَّأ،
مُتَصَلِّئًا فِيهِ، لَا تَتَصَلَّأ، لِيَتَصَلَّأ، تَصَلَّأ،

يقال: تَصَلَّأَ الْحَدِيدُ إِذَا صَاتَ

Бу бобнинг تَشَيْطَانًا، يَتَشَيْطَنُ، تَشَيْطَنَ га мисол: أَجُوفٌ يَأِي خилоф
килмоқ ва ақлга тескари иш юритмоқ.

لا يَتَشَيْطَنُ، لَمْ يَتَشَيْطَنُ، مُتَشَيْطِنٌ فِيهِ، مُتَشَيْطِنٌ، يَتَشَيْطَنُ، تَشَيْطَنَ،
مُتَشَيْطِنٌ فِيهِ، لَا تَتَشَيْطَنُ، لِيَتَشَيْطَنُ، تَشَيْطَنَ،

Бу бобнинг تَقْلَسِيًّا - يَتَقْلَسِي - تَقْلَسِي га мисол: ناقص

لا يَتَقْلَسِي، لَمْ يَتَقْلَسِ، مُتَقْلَسِي، مُتَقْلَسِي، يَتَقْلَسِي، تَقْلَسِي،
مُتَقْلَسِي، لَا تَتَقْلَسِ، لِيَتَقْلَسِ، تَقْلَسِ،

ИККИНЧИ БОБ

Бу боб хамза ва нун зиёдаси билан اِفْعَلَلًا - يَفْعَلَلُ - اِفْعَلَلُ
бўлиб келади. Бу боб فَعَلَلُ нинг мутоваъати учун келади.

حَرْجَمْتُ الْإِبِلَ فَاحْرَجْمَتْ туяларни йиғган эдим, бас у йиғилди.

Бу бобнинг صَحِيح га мисол: اِبْرَنْشِقُ - اِبْرَنْشِقُ - اِبْرَنْشِقًا

гулламоқ.

دارختِ گوللاڨى اِنْرُنْشِقِ الشَّجَرُ

لا يَبْرُنْشِقُ، اَمْ يَبْرُنْشِقُ، مُبْرُنْشِقُ، مُبْرُنْشِقُ، يَبْرُنْشِقُ، اِنْرُنْشِقُ
مُبْرُنْشِقُ، لا تَبْرُنْشِقُ، لِيَبْرُنْشِقُ، اِنْرُنْشِقُ،

وَيَنَائُهُ لِمُبَالَغَةِ اللّازِمِ لِأَنَّهُ يَقَالُ: قَعَسَ الرَّجُلُ إِذَا خَرَجَ صَدْرُهُ وَدَخَلَ ظَهْرُهُ فِي الْجُمْلَةِ،
ويقال: اِقْعَسَسَ الرَّجُلُ إِذَا خَرَجَ صَدْرُهُ وَدَخَلَ ظَهْرُهُ مُبَالَغَةً.

УЧИНЧИ БОБ

Бу боб ҳамза ва бир ломни зиёда қилиш билан: – اِفْعِلَالًا –
اِفْعَلَلَّ – اِفْعَلَّلَّ – اِفْعَلَّلَّ – اِفْعَلَّلَّ

Бу бобни صحيح сига мисол: اِفْشَعَّرَ – اِفْشَعَّرُ – اِفْشَعَّرًا –
қўркувда туклари тик бўлмоқ.

اِفْشَعَّرَ جِلْدَهُ اِرْتَعَدَ وَتَغَيَّرَ لَوْنُهُ. اِفْشَعَّرَ الشَّعْرُ قَامَ وَاِنْتَصَبَ مِنْ فَرْعٍ اَوْ بَرْدٍ.

لا يَفْشَعُرُ، اَمْ يَفْشَعُرُ، مُفْشَعِرٌ فِيهِ، مُفْشَعِرٌ، يَفْشَعِرُ، اِفْشَعَّرَ
مَفْشَعِرٌ فِيهِ، لا تَفْشَعِرُ، لِيَفْشَعِرَ، اِفْشَعَّرَ،

Бу жойгача зикр қилинган феълларнинг барчаси
йигирма икки бобдир. Ҳаммаси аслий боблардир.

وَبِنَاءِ هَذَا الْبَابِ أَيْضًا لِمُبَالَغَةِ اللّازِمِ لِأَنَّهُ يَقَالُ: فَشَعَرَ جِلْدَ الرَّجُلِ إِذَا انْتَشَرَ جِلْدُهُ فِي

الْجُمَّلَةَ، ويقال: إِفْشَعَرَ جلد الرجل إذا انتشر شعر جلده مبالغاً.

МУЛҲАҚОТ – ҒАЙРИ АСЛИЙ

Рубоий мужаррад ила рубоий мазиднинг бобларига мулҳақ бўлганларининг ҳаммаси ўн уч бобдир. Шулардан دَخْرَج га мулҳақ бўлганлари эса олти бобдир.

Биринчиси فَعَّلَ боби бўлиб: سَمَّلَ каби.

Мисол: سَمَّلَ الرَّجُلُ: أَسْرَعَ.

Иккинчиси فُوَعَلَ боби бўлиб: حُوِقَلَ каби.

Мисол: حُوِقَلَ الشَّيْخُ مَشَى فَأَعْيَا وَضَعَفَ وَصَارَ مُسِنًّا.

Учинчиси فُعِلَ боби бўлиб: بَيِطَرَ каби.

Мисол: بَيِطَرَ الذَّابَّةَ: عَالَجَهَا.

Тўртинчиси فَعُولَ боби бўлиб: جَهْوَرَ каби.

Мисол: جَهْوَرَ الرَّجُلُ: أَي رَفَعَ الصَّوْتَ بِالْقَوْلِ فَهُوَ جَهْوَرِيٌّ.

Бешинчиси فَعِنَلَ боби бўлиб: قَلَنَسَ каби.

Мисол: قَلَنَسَ الرَّجُلُ: أَي وَضَعَ يَدَيْهِ فِي صَدْرِهِ وَقَامَ كَالْمُتَدَلِّلِ.

Нозлагувчи

قَلَنَسَ غَيْرَهُ أَلْبَسَهُ الْقَلَنَسُوهَ قَلَنَسَ الشَّيْ غَطَاهُ وَسَتَرَهُ

Олтинчиси فَعَلَى бобидир: قَلَسَى каби.

قَلَسَاهُ: أَلْبَسَهُ الْقَلَنَسُوهَ

تَدَخَّرَج га мулҳақ бўлганлари 5 бобдир.

Аввалгиси تَفَعَّلَ бобидир.

تَجَلَّبَبَ каби: لَبَسَ الْجِلْبَابَ تَجَلَّبَبَ кенг кўйлак кийди.

Иккинчиси تَفَوَّعَلَ бобидир: تَجَوَّرَبَ каби.

تَجَوَّرَبَ: لَبَسَ الْجُورَبَ

لَبَسَ الْجُورَبَ لَبَسَ الرَّجُلُ ишга киядиган енгил этик, теридан

тикилган оёқ кийими. Ҳозирги калта юпқа маҳси теридан.

Учинчиси تَشِيْطَنَّ бобидир تَشِيْطَنَّ каби.

فَعَلَّ الشَّيْطَانُ: ҳалок бўлди. تَشِيْطَنَّ

Тўртинчиси تَهَوَّلَ бобидир. تَهَوَّلَ فِي مَشِيِهِ каби. تَبَحَّرَ гердайди.

Бешинчиси تَمَسَّكَ بобидир. تَمَسَّكَ каби.

تَمَسَّكَ الرَّجُلُ ўзини мискинларга ўхшатди. Мискин бўлди.

تَمَسَّكَ الرَّجُلُ га мулҳақ бўлган феъллар икки бобдир.

Аввалгиси اِفْعَنْسَسَ бобидир. اِفْعَنْسَسَ каби.

اِفْعَنْسَسَ الرَّجُلُ кўкраги олдинга чиқди.

Иккинчиси اِسْلَنْقَى бобидир. اِسْلَنْقَى каби.

اِسْلَنْقَى الرَّجُلُ чалқанчасига ётди.

ХОТИМА

"Фо", "ъайн" ва "лом"нинг биттасини баробарида ҳамза бўлса مَهْمُوز, яъни ҳамзали калима дейилади.

Маҳмуз уч қисмдир.

Калиманинг "фо"си баробарида ҳамза бўлса, номи маҳмузул "фо" бўлади. أَحَدٌ олди каби.

Ъайнни баробарида ҳамза бўлса, маҳмузул ъайн бўлади. سَأَلَ сўради каби.

Ломнинг баробарида ҳамза бўлса, маҳмузул лом бўлади. قَرَأَ ўқиди каби.

Маҳмузул "фо" беш бобда келади.

Боблар	Мисол	Масдар	Маънолар
فَعْلٌ، يَفْعَلُ	أَدَبٌ، يَأْدُبُ	أَدْبًا	зиёфатга чақирмоқ
فَعْلٌ، يَفْعَلُ	أَخَذَ، يَأْخُذُ	أَخْذًا	Олмоқ
فَعْلٌ، يَفْعَلُ	أَهَبَ، يَأْهَبُ	أُهْبَةً	тайёргарлик кўрмоқ
فَعْلٌ، يَفْعَلُ	أَرَجَ، يَأْرَجُ	أَرْجًا	ҳиди чиқмоқ أَرَجَ الطَّيْبُ хушбўй нарсани ҳиди чиқди.
فَعْلٌ، يَفْعَلُ	أَسْأَلَ، يَأْسَلُ	أَسْأَلَةً	юмшоқ ва узун бўлмоқ

Маҳмузул айн уч бобда келади.

Боблар	Мисол	Масдар	Маънолар
فَعْلٌ، يَفْعَلُ	رَأَى، يَرَى	رُؤْيَةً	кўрмоқ
فَعْلٌ، يَفْعَلُ	يَسَسَ، يَبْسِسُ	يَأْسًا	умидини узмоқ
فَعْلٌ، يَفْعَلُ	لَوَّمٌ، يَلْوُمُ	لُؤْمًا، مَلَامَةً	бад асл ва нокас бўлмоқ

Маҳмузул лом тўрт бобда келади

Боблар	Мисол	Масдар	Маънолар
فَعْلٌ، يَفْعَلُ	سَبَأٌ، يَسْبِئُ	سَبْئًا وَسِبَاءً	тери- сини шилди، سَبَأَ الْجُلْدَ ва куйдирди терини
فَعْلٌ، يَفْعَلُ	صَدَى، يَصْدِي	صَدًا	Занглаш
فَعْلٌ، يَفْعَلُ	هَنَى، يَهْنِئُ	هَنَاءً وَهِنَانَةً	هَنَى الطَّعَامَ لِلْأَكْلِ: سَاعَ وَلَدَّ لَهُ ёқимлик бўлди ва

			хазм бўлди.
فَعْلٌ، يَفْعُلُ	جَرَوْ، يَجْرُو	جَرَاءَةٌ وَجُرْءَةٌ	баҳодирлик қилмоқ, шижоат ва иқдом

ЭНГ КЕРАКЛИ ҚОИДАЛАР БАЁНИ

Қоида: Ҳамза сокин бўлиб, олдиндаги харф мутахаррик бўлса, ҳамзани шу ҳаракатнинг жинсига қалб қилинади. **إِمَانٌ أَوْ مَنَ أَمَنَ** эди. **بِئْرٌ، لُؤْمٌ، رَأْسٌ** аслида **بِئْرٌ، لُؤْمٌ، رَأْسٌ** каби. **جَرَوْ، يَجْرُو** каби аслида **جَرَاءَةٌ وَجُرْءَةٌ** эди.

Қоида: Ҳамза ҳаракатли бўлиб, олдиндаги харф ҳам ҳаракатли бўлса, ҳамза ўз ҳолида туради.

كَبِيْرٌ، سَائِلٌ، مُسْتَهْرِوُونَ، رُوْفٌ، لُؤْمٌ - سَأَلَ каби.

Қоида: Ҳамза ҳаракатли бўлиб, олдиндаги харф сокинли бўлса, ҳамзани ҳаракати олинади. Икки сокин жамъ бўлгани учун ҳамза ҳазф қилинади. Ҳамзадан олинган ҳаракатни ҳамзадан олдиндаги харфга берилади. **يَزَى، مَسَلَةٌ، مَلِكٌ** аслида **يَزَايُ، مَسَلَةٌ، مَلِكٌ** эди.

يَزَى аслида **يَزَايُ** бўлиб, **ي** ҳаракатли олди фатҳали **ي** ни алифга қалб қилдик **يَزَايُ** бўлди. Ҳамза ҳаракатли олди сокин ҳамзанинг ҳаракатини қўлга олдик. Икки сокин жамъ бўлди. Ҳамзани ҳазф қилдик. Ҳамзадан олинган ҳаракатни "ро"га бердик, **يَزَى** бўлди.

Сарфи:

نَرَى، أَرَى، تَرَيْنَ، تَرِيَانِ، تَرِيْنِ، تَرُونَ، تَرِيَانِ، تَرَى، يَرِيْنِ، يَرِيَانِ، يَرُونَ، يَرِيَانِ، يَرَى

يَزَى нинг мозийси **رَأَى** келади. Аслида **رَأَى** эълоли ва сарфи **رَمَى** каби. **يَزَى** – **رَأَى** дан амри ҳозир (**رَ**) келади.

Сарфи: **رَ، رِيَانِ، رِيَا، رِيْ، رِيَا، رِيَانِ** бўлди.

Толиби илмларга фойдали бўлган баъзи

имтиҳонларни ҳозиргина бошлаймиз. Гарчи кўпроғи юқорида баён қилинган бўлса ҳам, зеро қоида деган доим кўнгилда бўлиши керак.

Зеро, демишлар: **الْعِلْمُ فِي الصُّدُورِ لَا فِي السُّطُورِ** дилингда доимо нақд бўлмаган илмни илм дема.

ИМТИҲОНЛАР

Савол: Феълларни қайси бобда келиши самоъийми ёки қиёсми?

Жавоб: Феълларнинг қайси бобда келиши самоъийдир. Масалан, бир феълни Қуръони каримдан ё ҳадиси шарифларда ё ўзга мўътабар китоблардан биз эшитмаган бўлсак, бир киши биздан қандай, қайси бобдан келганлигини, яъни бу феъл сулосий мужарраднинг қайси бобидан, деб сўраса жавобимиз шуки, мўътабар луғат китобларини қараймиз. Агар луғат китоби қайси бобдан деб кўрсатса, ўша бобдан деб жавоб айтамиз. Фақат баъзи феъллар борки, халқум ҳарфи ʻайнни ёки ломни баробарида келган бўлса, кўпинча музореъси **يَفْعَلُ** бўлиб, ʻайни фатҳа билан келади.

Масалан: **يَنْسَخُ** – **يَسْحَبُ** каби.

Судради: **سَحَبَهُ سَحَبًا: جَزَهُ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ**

Тупрокни сочди: **نَسَخَ الثَّرَابَ نَسْحًا: أَذْرَاهُ**

Савол: Сулосий мужарраднинг масдарлари самоъийми ёки қиёсийми?

Жавоб: Сулосий мужарраднинг масдарлари самоъий, яъни араблардан эшитишга боғлиқдир. Ўзимиз қиёс қила олмаймиз. Масалан, бир киши сўраса, **خَرَجَ** – **يَخْرُجُ** нинг масдари қандай келади, деб сўраса: **خُرُوجًا** келади деб жавоб берамиз. Зеро, Қуръони каримда ва ўзга мўътабар

китобларда шу вазнда эшитганмиз. Агар феъл **فَعَلَ** вазнида бўлса, унинг музореъси **يُفَعِّلُ** вазнида масдари **فُعُولًا** вазнида келади деб айта олмаймиз. Шунга ўхшаш эркаклар ва аёлларнинг исмлари ва шаҳарларининг номлари ва ҳайвон исмлари ва баъзи бошқа нарсаларнинг номлари самоъийдир. Масалан, бир киши бу шаҳарнинг номини нимага Тошкент қўйишган, Ёркенг деб қўйишса бўлмасмиди, деб айта олмайди.

Савол: Муқаррар қоида борки, **و** ва **ي** бир калимада жамъ бўлса, аввалгиси сокин бўлса, **و** ни **ي** га қалб қиладилар ва **ي** ни **ي** га идғом қиладилар. **سُوَيْرَ** ва **تُسُوَيْرَ** га ўхшашларда нима учун қалб ва идғом қилиб **سَيْرَ** ва **تَيْرَ** демадилар?

Жавоб: Қалб ва идғомнинг биринчи шарти шуки, вов ўзга ҳарфдан бадал бўлмасин. Вов ушбу икки мисолда ҳамзадан бадалдир. Зеро, **سُوَيْرَ** аслида **سَاَيْرَ** эди.

Савол: **يَعْرُؤُ** да нима дейсиз? Бунда бадал эмаску?

Жавоб: Идғомнинг иккинчи шарти шу эдики, "вов" билан "йо" иккаласи бир калимада бўлиши керак. **يَعْرُؤُ** да бир калимада эмаслар. Балки **و** ҳарфи **يَعْرُو** калимасидадир ва **ي** ҳарфи **يَوْمًا** калимасидадир.

Савол: **أَيُّومُ** га ўхшашларда нима дейсиз? Ахир у ҳам бир калимада **و** ва **ي** келганку?

Жавоб: Идғомнинг учинчи шарти шуки, **أَفْعَلُ** сийғасида бўлмаслиги керак. Аммо бу **أَيُّومُ** да **و** ва **ي** бўлиб, **أَفْعَلُ** сийғасидадир.

Савол: **حَيَوُهُ** бир кишининг номидир. Бунда **و** билан **ي**

жамъ бўлибдику? Бу أَفْعُلُ вазнида эмаску?

Жавоб: Идғомнинг тўртинчи шарти шу эдики, алам (атоқли) от бўлмаслиги керак эди. حَيَوَةٌ алам исмдир.

Савол: دِيْوَانٌ га ўхшашларда нима дейсиз, у алам эмаску?

Жавоб: Идғомнинг бешинчи шарти шу эдики, аввалгиси ي бўлса ўзга бирор ҳарфдан бадал бўлмаслиги керак эди. Бу ерда бадалдир. Зеро, асли دِيْوَانٌ экан. Моқабли максур бўлган و ни ي га қалб қилган экан.

Савол: أُسَيُودُ ва جُدَيُوُلُ га нима дейсиз. Ундаги ي ўзга ҳарфдан бадал эмас-ку?

Жавоб: Идғомни олтинчи шарти шу эдики, تَصْغِيرٌ сийғаси бўлмаслиги керак эди, бу икки сийға تَصْغِيرٌ сийғасидир.

Савол: رَوَى да ي мутаҳаррик моқабли мафтуҳ алифга қалб қилинди. Нима учун و мутаҳаррик моқабли мафтуҳни алифга қалб қилинмади.

Жавоб: Агар و ни алифга қалб қилинса, бир калимада اِجْتِمَاعٌ اِغْلَائِيْنٌ лозим келади. Бу жоиз эмас. Ҳамда калимани шаклини кўп ўзгартириш лозим бўлади. Бу ҳам дуруст эмас.

Савол: اِجْتِمَاعٌ اِغْلَائِيْنٌ бир калимада жоиз эмас дедингиз. اِجْتِمَاعٌ اِعْلَالِيْنٌ га нима дейсиз, ахир бир калимада اِعْلَالِيْنٌ – اِتَّقَى бўлганку?!

Жавоб: اِجْتِمَاعٌ اِعْلَالِيْنٌ бир калимада ʻайн билан ломнинг баробарида бўлса жоиз эмас. اِتَّقَى да ف билан ломнинг баробаридадир.

Савол: يَرَى га нима дейсиз? اجتماع اعلاين айн билан ломнинг ба-робарида бўлганку?

Жавоб: يَرَى да таҳфифи калима бордир. Ҳамзани ҳазф қилиш сабаби билан бу калимани кўп ишлатиш учун бу таҳфифи калима ҳамзани ҳазф қилиш сабаби билан эълол ўрнидадир. Ёйни эълол эмасдир. Шунинг учун бу калимада اجتماع اعلاين йўқдир. Зеро, эълолнинг таърифи الإِعْلَالُ تَغْيِيرِ الْحَرْفِ بِقَلْبٍ أَوْ تَسْكِينِ أَوْ حَذْفِ йўқдир.

Уни қалб қилиш билан моқаблидаги харфни ҳаракатига қараб ҳаракати моқабли фатҳа бўлса, харфи мадга қалб қилар эдик. راس га ўхшаш замма бўлса, و га қалб қилар эдик. لُوم каби касра бўлса, ي га қалб қилар эдик, худди يِر каби.

Савол: رَوَى да ломни эълол қилдингиз. Нима учун ёйинни эълол қилмадингиз?

Жавоб: Калиманинг охири ўртасидан кўра ўзгартирмоққа лойикрокдир.

Ҳамда اجتماع اعلاين бир калимада лозим келади. Бу дуруст эмасдир.

МОҚАБЛИ МАФТУҲ БЎЛГАН و ВА ي ГА ТЕГИШЛИ ҚОИДАЛАР

Савол: Сиз айтингизки, моқабли мафтуҳ бўлган و ва ي ни алифга қалб қиламиз. لا تَحْشُونَ أَيَنْتَصِرُ (жам музаккар ن и таъкиди сақила билан) ва لا تَحْشِينَ (мухотабаи муаннас ن и таъкиди сақила билан) ушбуларга нима дейсизки, و ва ي ни алифга қалб қилмаганку?

Жавоб: و ва ىнинг алифга қалб қилмоқни биринчи шарти шуки, و ва ى нинг ҳаракати орази, яъни кейин пайдо бўлган бўлмасин. Ушбу уч мисолда و ва ى нинг ҳаракати оразидир.

أَيْتَصِرُ да ى харфи музораъатлардан бўлиб, харфи зоидлардан ҳамдир. Ҳарфи зоидни ҳаракати оразий бўлиб аслий эмасдир.

Савол: و ва ى ва حَيَوَانٌ ва دَوْرَانٌ ларга нима дейсиз? و ва ى ни ҳаракати оразий эмас-ку! Қалбнинг иккинчи шарти шуки, калима изтиробга далолат қилувчи бўлмасин. Бу уч калима маъно юзасидан изтиробга далолат қилувчидир, лафз маънога мувофиқ бўлсин деб уни қалб қилинмади. Зеро, қалбда сукун бор бўлиб, ҳаракат йўқдир. Агар و ни алифга қалб қилсак, ҳаракат кетиб сукун ҳосил бўлади. Зеро, алиф доимо сокиндир.

مَوْتَانٌ ни حَيَوَانٌ га ҳамл қилибдилар. Бунда нақизни ўз нақизига ҳамл қилишлик юзасидан шундай қилишган.

Савол: عَوْرَ га нима дейсизки, буни изтиробга далолати йўқ-ку?

Жавоб: Қалбни учинчи шарти шуки, و ни олдидаги харфни фатҳаси сокин ҳукмида бўлмаслиги керак эди. عَوْرَ да و нинг моқаблидага фатҳа сокин ҳукмидадир. Зеро, аслида бу عَوْرٌ экан. عَوْرَ الرَّجُلِ бир кўзли бўлди. Бир кўзини нури кетди.

يَقَالُ عَوْرَتٌ عَيْنُهُ وَإِنَّمَا صَحَّتِ الْوَأُ فِيهَا لَصِحَّتْ فِي أَصْلِهَا وَهُوَ اعْوَرَّتْ لِسُكُونِ مَا قَبْلَهَا ثُمَّ حُدِفَتِ الرَّوَانِدُ الْأَلْفُ وَالتَّشْدِيدُ فَبَقِيَ عَوْرَ وَ يَدُلُّ عَلَى أَنَّ ذَلِكَ أَصْلُهُ فَحِجِّي أَخْوَاتِهِ عَلَى هَذَا إِسْوَدَ بِسَوْدٍ، وَاحْمَرَّ بِحَمْرٍ وَإِنَّمَا صَحَّتِ الْعَيْنُ فِي عَوْرَ لِأَنَّهُ فِي مَعْنَى مَا لَا يُدُّ مِنْ صَحْتِهِ.

Савол: اِجْتَوَزَ ва اِعْتَوَزَ га нима дейсизки, و нинг моқаблидаги фатҳа сокин ҳукмида эмаску?

اِجْتَوَزَ وَتَجَاوَزَ الْقَوْمُ: جاور بعضهم بعضاً

اِعْتَوَزَ وَتَعَاوَزَ الْقَوْمُ الْقَدْرَ الْكَبِيرَةَ بَيْنَهُمْ: تَعَاوَزَهَا وَتَدَاوَلُوهَا
керак бўлганда навбатма-навбат ишлатдилар.

Жавоб: Қалбнинг тўртинчи шарти шуки, эълол қилмаслик аслга далолат қилмоқлик томонидан бўлмасин. Бу икки мисолда эълолни тарк қилмоқ аслга далолат қилмоқ томонидандир. Зеро, бу икки сийға تَجَاوَزَ ва تَعَاوَزَ маъносида экан. Бириси ўзгаси ўрнида ишлатилади.

اِعْتَوَزَ الْقَوْمُ تَعَاوَزُوا – اِجْتَوَاءً каби. Бундай бўлишига сабаб, муфозъала ва тафозул боби икки томондан феълни содир бўлмоқликда аслдир. Бас, эълолни ман қилувчи бу икки мисолда аслга далолат қилмоқликдир.

سُئِنِجْتَوَزَ – تَعَاوَزَ маъносида ва اِعْتَوَزَ تَعَاوَزَ маъносида бўлгани учун шундай келган. Бу иккови, яъни تَجَاوَزَ ва تَعَاوَزَ фаръдир. Бу иккаласини аслидирлар.

وَإِنَّمَا صَحَّتِ الْوَاوُ فِي اِجْتَوَزُوا لِأَنَّهُ فِي مَعْنَى مَا لَا بَدَلَ لَهُ مِنْ أَنْ يَخْرُجَ عَلَى الْأَصْلِ لِسُكُونِ مَا قَبْلَهَا وَهُوَ تَجَاوَرُوا فَبُنِيَ عَلَيْهِ وَلَوْ لَمْ يَكُنْ مَعْنَاهُمَا وَاحِدًا لَا عَتَلَتْ. وَقَدْ جَاءَ اجْتَارُوا مَعْلًا. تَجَاوَزَ الْقَوْمُ وَاجْتَوَزُوا بِمَعْنَى وَاحِدٍ.

Савол: دَعَا ва رَمَى га нима дейсизки, و ва мутаҳаррик моқобли мафтухни алифга қалб қилинмаганку?

Жавоб: Қалбнинг бешинчи шарти шуки, қалбдан сўнг иштибоҳ бўлмаслиги керак. Бу икки мисолда агар қалб қилсак, دَعَا ва رَمَى бўлиб ижтимои сокинайн ҳосил бўлади. Икки алиф орасида бир алифни ҳазф қилсак, دعا ва رمى бўлиб, иштибоҳ бўлади. Тасния муфрадга эълолни манъ қилувчи илтибосдир.

Савол: رِيًّا - يَرِي - رِيًّا га нима дейсизки, иштибох бўлмас-ку?

Жавоб: Қалбнинг олтинчи шарти шуки, эълолдан кейин лозим келмаслиги керак, музореъдаги харфи иллатни замма бўлиши. Сабабким, агар мозийда эълол қилиб, و ни алифга қалб қилиб رِ десак, музореъда ҳам эълол қилиш лозим келади. Зеро, мозий аслдир. Музореъ унинг фаръидир. Фаръ деган ўз аслига тобеъ бўлиш керак. Музореънинг эълоли шу йўл билан бўладики, يَرِي хукман ва тақдиран моқабли мафтуҳ бўлган вовни алифга қалб қилсак, يَرِي бўлиб, замма "йо"нинг устига келиб қолади. Ваҳоланки, замма ي га оғирдир. Бас, шундан маълум бўлдики, мозийда эълолни ман қилувчи музореъдаги харфи иллатни устига заммани келиб қолишидир.

Савол: قَوِي да вов мутаҳаррик моқабли мафтуҳдир. Нимага алифга қалб қилмадингиз?

Жавоб: قَوِي да و ни алифга қалб қилсак, ижтимоъи эълолайн лозим келади. Ёйин ва лом баробарида бу дуруст эмас. Сабабки, ижтимои эълолайни мутаволяйн мужиби зиёдати зуф ва нуксондир. Зе-ро, قَوِي аслида قَوُو эди. و харфи ل баробарида вокеъ бўлди. Касрадан кейин و ни ي га қалб қилдик قَوِي бўлди.

Савол: هَوَس га нима дейсизки, вов мутаҳаррик моқабли мафтуҳ алифга қалб қилмабдилар-ку?

Жавоб: Қалбнинг саккизинчи шарти шуки, қалб қилинадиган калима ўзга калиманинг фаръи бўлмаслиги керак. Агар бунда эълол қилсак, ижтимоъи эълолайн ўзга калимада лозим келади. Шундайким هَوِي айинни касраси билан айни фатҳали هَوِي нинг фаридир. Сабабки, мафтуҳул

ъайн боби аслдир. Ва ҳаракатлар ичида фатҳа енгилроқ бўлгани ҳамда касрати истеъмол учун бўлгач, мақсурул ўайнда асл билан фаръ бир равишда бўлиши учун эълол қилмадик.

Савол: كَرَوَان ва قَوَائِم га нима дейсизки, моқабли мафтух бўлган вовни алифга қалб қилмабдиларку! Шунга ўхшаш يُورْمَق ва مِخْيَاطُ игна каби сўзлар ҳам моқабли ҳукман ва тақдиран мафтух бўлган ي ни алифга қалб қилмабдиларку?

Жавоб: Қалбнинг тўққизинчи шарти шуки, و ва ي дан кейин келган сокин аслий бўлмасин. Ўтган бу икки мисолда و ва ي дан кейин келган сокин аслийдир. Алиф доимо сокин ҳисобланади.

Савол: تَوَسَّع ва تَبَسَّر га нима дейсизки, و билан ي ни алифга қалб қилмабдиларку?

Жавоб: Қалбнинг ўнинчи шарти шуки, و билан ي ҳарфлари ف баробарида бўлмаслиги керак. Агар و ва ي ни ا га қалб қилсак, ف нинг сокин бўлиши лозим келади. Шунинг учун бу икки сийғани қалб қилмоқни қариҳ кўрганлар. Ёки бўлмаса, و билан ي ни қалб қилмаслик шу сабабданки, бу икковида моқаблидаги фатҳани эътибор қилмадилар. Ҳарфи зоидни устига келиб қолгани учун ت ҳарфи зои� жумласидадир. سَأَلْتُمُونِيهَا ҳарфларидан бўлгани учун шундай бўлган.

Савол: حَيِّي да ижтимоъи мутажонисайн бўлибди. Нима учун идғом қилмадингиз?

Жавоб: Агар идғом қилсак, ижтимои эълолайн лозим келади. Зеро, حَيِّي аслида حَيَّو эди. و калиманинг ломи баробарида касрадан кейин воқеъ бўлди. Шунинг учун و ни

ي га қалб қилдик حَيِّ بُلди.

Савол: فُرُ زَيْدٌ дейилса, дурустми ёки йўқми?

Жавоб: فُرُ زَيْدٌ демак, дуруст эмас. Зеро, فُرُ феъли лозимни мажхулидир. Феъли лозимни якка ўзини мажхул қилиб ишлатиб бўлмайди. Фақат ҳарфи жар билан қўшиб فُرُ بَرِيْدٌ деб ишлатса бўлади. **Маъноси:** Зайдни балога гирифтор бўлишидан кочирилди. Яъни, феъли лозимни мажхулига ҳарфи жар келтириб, فُرُ بَرِيْدٌ деб ишлатса бўлади. Зеро, ҳар қачон феъл мажхул бўлса, ўз мафъулига муснад бўлади. Мафъули унга муснадун илайҳи бўлади. Ўз мафъулига муснад бўлган феъл мутаъаддий феъл бўлиши керак. Феъли лозимнинг мажхулини ب билан мутаъаддий қилиб кейин мафъулига иснод берилади. Шунинг учун маъно берганда, феъли мутаъаддийнинг мажхулини маъноси берилади. فُرُ بَرِيْدٌ: Зайдни балога тушишидан кочирилди.

ТАТИММАХ

Кўпроқ мазид феълларнинг сийғалари самоъий, яъни эшитмоққа боғлиқдир. Уларга ўзга феълни киёс қилиб бўлмайди. Ҳар бир мужаррад феълнинг мазийди бўлиши лозим эмас. Ва яна бир феъли мужаррадки, баъзи мазидларда келган бўлса, ўзга мазидларда ҳам келган бўлиши шарт эмас. Бу борада бизнинг ишончимиз ва таянчимиз мўътабар луғат китобларидир. Мазид феълларини қайси бобдан келганларини луғат китоблари баён қилиб беради.

Маъзур тутингларким,

Қаламим учи синган эди,

Хотирим қаламдан кўра паришонроқ эди.

Бу камтар қанчалик ҳаракатлар қилди,
Ва лекин қаламидан яхши нақш чиқмади.
Мусанниф гуноҳкор бандалардан бўлгани учун ўқиб
фойда олган чин дўстлардан дуои хайр умид қилади.
Ушбу китоб 2000 йил, 9-ноябрь пайшанба куни, эрталаб
соат 8:00да ниҳоясига етди.

مَّ يٰأَخِيْر

Навоий ҳазратлари:
Мақсадга етиш мушкул, нединким, бор:
От оқсоғу йўл тойғок, у манзул узок.

Форсий байт:
Илмики ҳақиқат аст, дарисини бу вад:
Дарси набувад ҳар ончи дарсина бувад.
Садҳоно пур азткит судат накунад:
Онбеҳки китобхона дарсина бувад.
Кишининг кўнглида ёд бўлган илмни
Ҳақиқий илм деса арзийди,
Кўнгилдаги илмни иккинчи ўқишга ҳожат тушмайди.
Юз уйда тўла китобинг бўлса, фойда бермас
Яхшиси шулким, китобхона кўнгилда бўлса арзийди.

Ҳакими Фирдавсий:
Бузурги саросар бағуфтор нест
Ки сад гуфта чу ним кирдор нест
Маъно шарифи:
Улуғлик ва ҳурмат эларо
Ёлғиз сўз билан бўлмас.
Сўзни бировга таъсири
Учун аввал амал керакдир.

Зеро, юз айтилган сўз ярим амални ўрнини қопламас.

Сўзлагувчи киши ўзини сўзига аввал амал қилиб, сўнгра сўзлаши керак. Йўкса, сўзи бир қулоғидан кириб, ўзгасидан чиқиб кетаверади.

قال مُحَمَّدُ الْوَرَّاقُ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى:
الْمَرْءُ بَعْدَ الْمَوْتِ أَحَدُوْنَهُ
يَبْقَى وَتَبْقَى مِنْهُ آثَارُهُ
فَأَحْسِنِ الْحَالَاتِ حَالَ أَمْرِي
تَطِيبُ بَعْدَ الْمَوْتِ أَحْبَابُهُ
وقال إسحاقُ بنُ إبراهيمِ الْمُوصِلِيُّ:
يَبْقَى الشَّاءُ وَتَذْهَبُ الْأَمْوَالُ
وَلِكُلِّ ذَهْرٍ ذَوْلَةٌ وَرِجَالُ
ما نالَ مُحَمَّدَةَ الرَّجَالِ وَشَكَرَهُمْ
إلا الجوادِ بماله المِقْضالِ
لا تُرَضَ مِنْ رَجُلٍ حَلَاوَةٌ قَوْلُهُ
حَتَّى يُصَدِّقَ ما يَقُولُ فِعَالُ

فارسي:

بزرگی سراسر بکفتار نیست

که صدکفته جونیم کردا نیست.

وقال أبو داودَ: يَكْفِي الْإِنْسَانَ لِدِينِهِ أَرْبَعَةٌ أَحَادِيثٌ. إِمَّا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ. مِنْ حُسْنِ
إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرَكُّهُ ما لا يَعْنِيهِ. لا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِنًا حَتَّى يَرْضَى لِأَخِيهِ ما يَرْضَى لِنَفْسِهِ. الْحَلَالُ
بَيْنَ وَالْحَرَامِ بَيْنَ. (خاتمة)

مَنْ صَدَقَ قَصْدُهُ حَسَنَ عَمَلِهِ. مِنْ أَدَبِ الدِّينِ وَالدُّنْيَا.

وَباللهِ التَّوْفِيقُ.